

IOSIF IOAN ȘCHIOPUL

ȚĂRILE ROMÂNEȘTI
ÎNAINTE DE SECOLUL AL XIV-LEA
- Cercetări și comentarii critice -

BUCUREȘTI
EDITURA UNIVERSUL
1945

CUPRINSUL

Valoarea pentru istorie a documentelor false.....	3
Banatul de Severin.....	8
Țara Făgărașului.....	23
Simbioza româno-slavo-ungurească	33
Săliște.....	48
Alba-Iulia și Invazia Tătarilor.....	62
„Clus” sau „Culus” ?.....	71
Hotare și frontiere transilvănene interne și externe.....	79
Reflexe daco-romane.....	89
Puneri la punct.....	96
1. Brodnicii.....	96
2. Protopopiatul dela Sibiu.....	98
3. Săcuii dela “Sebus”	101
4. “Codex Cumanicus”	107

P R E F A Ț Ă

Studiile ce urmează sunt rodul unor cercetări vechi. Ele aveau să apară în revista „Dacia Istorică” (Cluj 1937-1938). Evenimentele n’au făcut decât să întârzie publicarea lor.

I. Sch.

VALOAREA PENTRU ISTORIE A DOCUMENTELOR FALSE

– Fragment –

Documentele istorice ni s’au păstrat :

- a) parte în original, adică în forma lor primitivă, în forma lor externă și internă în care au ieșit din cancelaria autorității căreia se atribuie;
- b) parte în confirmări sau atestări ale acestor originale și
- c) parte numai în simple copii.

Uneori, un document ni s’a păstrat și în original și în copie (confirmare sau atestare).

Este de sine înțeles că valoarea probatorie a acestor 3 categorii de documente nu este una și aceeași. În general :

- a) Cu cât un document care ni s’a păstrat este mai aproape în timp și spaț de evenimentele la cari se refere, cu atât este mai prețios;
- b) valoarea probatorie a originalului este mai mare decât cea a unei atestări sau confirmări :
- c) valoarea probatorie a copiilor este nulă.

Cum problemele cari ne interesează sunt toate probleme istorice privitoare la Transilvania, iar documentele în partea lor covârșitoare sunt eșite din cancelariile unor autorități ungurești, în cercetarea documentelor îi revine un rol preponderent diplomatiei ungurești (care ea însăși este în mare măsură influențată de diplomația germană). De aceea este ea la locul său să relevăm dela început câteva dintre principiile acestei diplomatie.

În diplomația ungurească încă înainte de secolul al XV-lea se stabilise principiul că nici o atestare nu poate să înlocuiască între toate – ca valoarea probatorie – originalul. De aceea foarte des atestările se cereau anume ca originalul să poată fi păstrat la loc singur. Valoarea atestării depinde înainte de

toate de posibilitatea ca la nevoie originalul să poată fi prezentat instanțelor competente¹.

Forma externă a unui document are mai puțină valoare decât forma lui internă, adică fondul lui. Oricât de ireproșabilă ar fi forma externă (scrisoare, sigil, hârtie, etc), dacă fondul documentului exclude autenticitatea lui, documentul este neautentic.

Scrisoarea nu dovedește și nu poate dovedi autenticitatea unui document. Caracterul contimporan al scrisorii nu este o dovadă peremptorie că documentul este autentic. Prima grijă a celor cari încercau și încearcă să falsifice documente este să imite în cele mai mici amănunte caracterul scrisorii uzitate de cancelarii – în epoca căreia i se atribuie documentul care se falsifică. Caracterul scrisorii poate fi numai o dovadă negativă : o scrisoare care nu era uzuală în epoca din care este datat documentul dovedește neautenticitatea lui.

Critica istorică modernă a stabilit în mod definitiv că puterea probatorie care se se atribuia în evul mediu sigilului a fost o concepție eronată.

„Un document a cărui neautenticitate a fost dovedită nu devine document autentic în urma faptului că este prevăzut cu un sigil ireproșabil. Sigilul în sine nu dovedește nimic”².

Unii istorici - și numărul lor este destul de considerabil – n’au ținut și nu țin întotdeauna seama de diferențele acestea în ce privește valoarea documentelor. Ei interpretează documentele atribuindu-le aceeași importanță probatorie, fie că este vorba de un document original, fie că este vorba de o confirmare sau atestare, fie că este vorba chiar numai de o simplă copie.

Dar, ceace este și mai grav, de multeori acești istorici nesocotesc și chestiunea autenticității documentelor, chestiune de o capitală importanță, dat fiind că nu toate documentele pe cari le găsim păstrate în diferite arhive publice și particulare sunt autentice. Multe dintre ele sunt false, adică ele n’au eșit din cancelariile cărora li se atribue, ci au fost făurite de oameni străini în scopul de a indu-ce în eroare și a realiza anumite avantagii – lor sau altora.

În deosebi sunt false multe dintre documentele cari se referă la epoca secole-lor X-XIII, epoca cea mai interesantă în istoria Daciei Traiane. Numai între documentele atribuite regelui Ungariei Andreiu al II-lea critica istorică ungurească a dovedit autenticitatea alor 40 de documente, exprimându-și în acelaș timp

¹ Szentpétery Imre, Magyar oklevéltan / Diplome maghiare. Budapest 1930.

² Dr. R. Thomman und Dr. L. Schmitz, Urkundenlehre / Diplomatica. Leipzig 1913, p. 13.

îndoiala în ce privește alte multe documente³. În afară de documentele dovedite drept false de către critica istorică ungurească mai sunt, însă, și alte documente false pe cari acea critică nu le-a relevat.

Neautenticitatea atâtor documente explică de ce epoca la care se refer ni se prezintă de multe ori într'o lumină turbure și de ce istoria acelor epoci este și azi obiectul de continue controverse. Pe baza acelor documente (acceptate de istorici drept autentice) au fost anume admise drept reale – situații cari, dacă într'adevăr ar fi exista, ar fi trebuit să dea evoluției evenimentelor un curs cu totul deosebit de cel pe care evoluția l'a luat. Documentele acestea desmint realitatea, sau – mai bine zis – realitatea, desminte acele documente.

Considerațiunile acestea aduc în discuțiune o problemă nouă, interesantă, căreia până acum i s'a dat puțină importanță și atențiune, - problema valorii pentru istorie a documentelor false. Au ele în general vreo valoare cât de mică ?

„Document fals” nu înseamnă întotdeauna și „document fără valoare pentru istorie”. Nu însemnează că documentul fiind fals, este fals și tot ce se spune în document.

Din contra.

Fondul pe care se proiectează falsul, cadrele în cari se orânduiește falsul – sunt și în mod necesar trebuie să fie adevărate, autentice, pentru că altfel prea ar fi evident falsul. De aceea, pentru a da falsurilor toate aparențele autenticității, falsificatorii din toate timpurile și toate domeniile împănau falsurile lor cu adevăruri indiscutabile, cu adevăruri cari nu aveau nevoie să fie dovedite, pentru că trăiau în conștiința publică a țării ca fapte necontestate și incontestabile. Falsificatorii făceau acest lucru ca fondul și cadrele autentice să facă să pară autentice și părțile neautentice. Așa fiind, falsurile în aceste cazuri sunt chiar o confirmare, o scoatere în evidență a adevărilor.

Între documentele din epoca regelui Andreiu al II-lea sunt și câteva documente în cari pentru întâia dată se pomenește de Români în Transilvania la începutul secolului al XIII-lea.

Și aceste documente sunt false, deși critica istorică ungurească nu le-a trecut între documentele false.

Critica istorică transilvană a trecut cu multă ușurință peste problema autenticității sau neautenticității acestor documente. Motivele cari au determinat atitudinea criticii istorice străine sunt mai limpezi și mai logice decât cele cari au determinat atitudinea criticii istorice românești. Critica istorică străină a fost

³ Szentpétery Imre, Az arpadházikirályok okleveleinek kritikai jegyzéke / Listă critică asupra diplomelor regilor arpadieni. Budapest 1923-1930.

influențată de faptul că documentele aceste sunt toate defavorabile Românilor. Atitudinea criticei istorice românești este enigmatică. Ea nu contestă autenticitatea lor, deși sunt ostile Romanilor. Ea nu le contestă pentru că pare obsedată de o mare nedumerire : cu ce rămâne istoria românească dacă dovedim drept false documentele în cari pentru prima dată se vorbește, la începutul secolului al XIII-lea de Români în Transilvania, ca având organizațiuni politice autonome ? Cu alte cuvinte : dacă contestăm autenticitatea acestor documente ne lipsim de câteva importante dovezi istorice scrise privitoare la continuitatea Românilor în Dacia Traiană.

Înainte de toate, un document este fals sau autentic, nu fiindcă cuprinsul lui și posibilitățile de interpretare sunt în contradicție sau nu sunt în contradicțiune cu anumite teorii sau afirmațiuni. Un document este autentic sau fals, - pentru că într'adevăr este autentic sau fals.

Este oare justificată nedumerirea criticei istorice românești ?

Documentele aceste false sunt toate documente prin care regele Andreiu al II-lea acordă privilegii și face donațiuni – în desavantajul Românilor. Beneficiarii falsurilor nefiind, așadar, Românii, făuritorii falsurilor pot fi numai beneficiarii.

Ei bine, dacă Românii – a căror prezență în Transilvania la începutul secolului al XIII-lea o constată aceste documente false – n'ar fi trăit într'adevăr de mult pe pământul pe care îl ocupau în acea epocă (și pe care îl ocupă și azi), cei cari au falsificat documentele n'ar fi trebuit să invoce ca titlu de drept la bunurile revendicate – un act de donațiune, ci ar fi putut invoca și ar fi invocat realmente argumentul hotărâtor în evul mediu „*prius tempore, potior jure*” adică argumentul că ei beneficiarii la venirea lor în Transilvania n'au găsit nici o populație românească și, prin urmare, fiind ei primii ocupanți sunt de drept stăpânii pământului.

Dar falsificatorii documentelor n'au putut falsifica realitatea prezenței Românilor în Transilvania înaintea tuturor celorlalți locuitori, pentru că acest adevăr istoric trăia în conștiința publică a țării întregi. De aceea au invocat o donațiune.

Un caz concret va ilustra și mai bine cele spuse.

Diploma regelui Ungariei Andreiu al II-lea din 1224, prin care se acordă autonomie administrativă coloniștilor sași din provincia Sibiului este unul dintre cele mai vechi documente în care – în legătură cu donațiuni teritoriale și alte avantagii făcute acelor coloniști în paguba Românilor – se pomenește de prezența Românilor în Transilvania la începutul secolului al XIII-lea.

Ei bine, documentul acesta este o plăsmuire, un fals săvârșit mult mai târziu pentru a justifica și legaliza anume situații uzurpate.

Faptul că acest document este un falsificat nu infirmă însă prezența Românilor în Transilvania la începutul secolului al XIII-lea, ci din contră o confirmă și mai mult. Dacă Românii n'ar fi fost în Transilvania mult înaintea coloniștilor sași, aceștia n'ar fi fost nevoiți să invoce drept titlu de drept al lor asupra bunurilor uzurpate dela Români o donațiune, ci ar fi putut invoca și ar fi invocat argumentul peremptoriu că Românii sunt ei uzurpatori, veniți după coloniștii sași. Dar n'au făcut-o și neputând justifica pretențiunile lor invocând dreptul primilor ocupanți, au recunoscut în tăcere prioritatea Românilor.

Iată valoarea pentru istorie a documentelor false.

BANATUL DE SEVERIN

– Fragment –

1.

Către sfârșitul secolului al XVIII-lea, la 1775, istoricul ungar Pray a publicat un document datat din secolul al XIII-lea. Acest document necunoscut până atunci, descoperit de Pray în Arhivele Vaticanului (Roma), a fost o senzațiune pentru istoria țărilor românești în secolul al XIII-lea, pentru că în el regele Ungariei Bela al IV-lea dăruia Casei Cavalerilor Ioaniți („*domus hospitalis Jerosolimitani*”) întinsele ținuturi dintre Carpați și Dunăre și le acorda însemnate privilegii în aceste ținuturi.⁴

Regele Ungariei le dăruia anume acestor Cavaleri „*totam terram de Zeurino cum alpibus ad ipsam pertinentibus...pariter cum kenazatibus Joannis et Far-casii usque ad fluvium Olth*”, - „*a fluvio Olth et alpibus Ultrasilvanis totam Cumaniam*”, - „*etiam...terram quingentorum aratrorum in Feketig vel alibi ultra silvas*” și câteva alte pământuri mai mărunte. Regele Bela preciza în acelaș timp și îndatoririle Cavalerilor. Bela face însă și câteva rezerve în ce privește donațiunile sale, cari cuprindeau Severinul, Oltenia, Muntenia și o parte a Moldovei. El nu le acorda Cavalerilor la vest de Olt „*terram kenazatus Lynioy vaivode, quam Olatis relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt*”, iar la est de Olt nu le dăruia „*terram Szeneszalai vaivode Olatorum, quam eisdem relinquimus prout iidem hactenus tenuerunt*”.

Mai târziu, colecțiunile de documente ale secolului al XIX-lea au publicat alte 3 documente, dateate din aceeaș epocă a mijlocului secolului al XIII-lea, în cari între demnitarii Curții regale Ungurești erau înșirați și 3 „Bani de Severin”.

Istoricii, și unguri și români, au văzut o strânsă legătură între aceste 3 documente și actul donațional al regelui Bela al IV-lea și ca o urmare firească și logică a acestor documente au revizuit istoria raporturilor vechi dintre cele două țări vecine, țara ungurească și țărilor românești subcarpatice.

Istoricii unguri azi spun : la începutul secolului al XIII-lea exista un Banat al Severinului, care se întindea dela Orșova până la Olt. Acest Banat era în dependență de Ungaria și avea un guvern unguresc stabil, în frunte cu un Ban

⁴ Georgius Pray, *Dissertationes historico-criticae / Disertații istorico-critice*. Vindobonae / Viena 1775. [György Pray / *George Pray*, 11 Septembrie 1723, Ersekujvár (Nové Zámky, Slovacia) - 23 Septembrie 1801, Pesta) a fost un călugăr iezuit ungar, istoric important și librar al Universității din Buda]

numit de regele Ungariei. Banul făcea parte dintre demnitarii Curții țării ungurești.⁵

„În părțile dinspre nord ale acestui Banat se întindeau munți împă-duriți. Părțile dinspre sud erau șes, un șes pe alocuri nelocuit. Încetul cu încetul au venit chinezi români și împreună cu oamenii și turmele lor sau așezat pe această extensiune a pământului unguresc, iar regele Andreiu al II-lea a numit în fruntea lor un Ban”⁶.

Istoricii români au mers paralel cu istoricii unguri. Ei spun : pe la mijlocul secolului al XIII-lea existau mai multe țărișoare în regiunea nordică a Munteniei, dintre cari parte erau deadreptul supuse coroanei ungurești.⁷

Exista acolo și un Banat de Severin, un Banat unguresc, organizat de Ungaria pentru apărarea frontierelor Ungariei dinspre răsărit, pentru că încă pe timpul lui Ioniță izbucnise o neînțelegere de hotare între Ungaria de o parte și Bulgaria și Vlahia de partea cealaltă⁸.

Aceste au fost, cred istoricii, raporturile dintre cele două țări vecine.

2

Diploma donațională a regelui Bela al IV-lea este cel mai vechiu document, cel mai vechiu și mai cuprinzător, în care se vorbește de raporturile politice ungaro-române.

Dela anul 1247, anul din care este datat acest act donațional, și până în 1775, când pentru prima dată s’a aflat de existența lui prin descoperirea lui Pray, s’au scurs mai bine de 500 de ani. În mod firesc caut să-mi dau seama de urmele pe cari un act atât de important trebuie să le fi lăsat în istoria scrisă a acestui timp îndelungat. Constat, însă, cu surprindere că înainte de 1775, nimeni, niciodată și nicăieri nu pomeneste de el. Nu găsesc nici în documente, nici în cronici, nici în alte însemnări, ori de ce natură ar fie ele, nici o altă referire, nici măcar în forma unei aluziuni vagi, nici în acest act de donațiune, nici la donațiunea însăș.

Tăcerea aceasta intensă de peste 500 de ani mi se pare un moment important în istoria actului de donațiune, un moment care cere o explicațiune. Caut explicațiunea la istoricii cari au utilizat documentul și constat, cu cea mai mare surprindere, că cei mai mulți dintre ei l’au ignorat complet, iar unii, puțini, au căutat să explice tăcerea invocând argumentul că Ioaniții n’au acceptat

⁵ Homán Bálint, Magyar Történet / Istoria maghiară. Budapest 1930, V. II. P. 35.

⁶ Pauler Gyula, A magyar nemzet története / Istoria poporului maghiar. Budapest 1900, V. II. P. 99.

⁷ A. D. Xenopol, Istoria Românilor, Ediția II. București 1925, p. 209.

⁸ Constantin C. Giurescu, Istoria Românilor, Ed. III. București 1938, p. 336.

donățiunea sau, în orice caz, nu s’au așezat în țările dăruite lor (concluziune trasă din faptul că nu există nici o dovadă că ar fi făcut-o).

Argumentul acesta nu este, însă, o explicațiune, deoarece chiar dacă donățiunea ar fi rămas o ofertă neacceptată sau nerealizată, stăpânirea efectivă de către regele Bela al IV-lea a țărilor dăruite, - stăpânire care este o condițiune *sine qua non* pentru a putea dispune de ele – n’ar fi putut să înceteze automat deodată cu neacceptarea donățiunii și ar fi trebuit – continuând să existe – să se manifeste din nou în alte documente și acte eșite din cancelaria regelui Bela în cursul celor 23 de ani câți a domnit după anul 1247, de când este datat actul donațional (regele Bela al IV-lea a domnit dela 1235-1270).

Dintre documentele eșite din cancelaria regelui Bela ni s’au păstrat peste 1100. Dintre acestea, 893 sunt documente eșite din cancelaria lui după 1247⁹. Ei bine, în niciunul dintre aceste aproape o mie de documente nu se poate descoperi – cum am amintit mai sus – nici cea mai vagă aluziune la această donățiune și la această stăpânire politică.

Explicațiunea tăcerii de peste 500 de ani trebuie să fie, prin urmare, alta decât neacoperirea sau nerealizarea donățiunii.

Am documentul descoperit de Pray înaintea mea în copia fotografică a originalului din Vatican. Îl citesc și examinez cu atențiune.

Acest document descoperit de Pray nu este originalul diplomei donaționale a regelui Bela al IV-lea. El este o bulă a papei Inocențiu al IV-lea, datată din 19 Iulie 1250, adresată Cavalerilor Ioaniți. În această bulă Papa îi autorizează pe Cavaleri să accepte donățiunea pe care li-o face regele Bela printr’o diplomă, datată din 2 Iulie 1247, reprodusă în întregime în bulă.¹⁰ Nici bula aceasta nu este originalul bulei Papei Inocențiu, ci numai copia ei trecută în registrul bulelor acelui Papă. De

⁹ Szentpétery Imre, *Az arpadházikirályok okleveleinek kritikai jegyzéke* / Listă critică asupra diplomelor regilor arpadieni. Budapest 1923-1930.

¹⁰ Colecțiunea de documente : Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* / Note despre istoria germanilor din Transilvania. Hermannstadt 1892 - reproduce numai actul donațional al regelui Bela, însoțind reproducerea cu o notă echivocă în care spune că reproducerea se face după „Theiner, Monumenta Hungariae I. P. 208”, care (Theiner) spune la rândul său că reproduce documentul după bula de confirmare a papei Inocențiu al IV-lea.

Colecțiunea de documente : Hurmuzache-Densușianu, *Documente privitoare la istoria Românilor*, București 1887, Vol. I. no. 193 – datează bula papală greșit, din anul 1251.

Greșit de tot publică actul donațional : Ion Lupaș, *Lecturi din izvoarele Românilor*. Cluj 1928, p. 51, - care nu pomenește de bula papală, datează actul donațional din anul 1242, și nu spune că nu este vorba de un document original.

soarta originalului diplomei regelui Bela, cum și de soarta bulei originalului bulei papale, adresată și una și alta Cavalerilor Ioaniți, nu se știe nimic, nu se pomenește nicăieri, nu s'a pomenit niciodată.

Registrul de bule în care se cuprinde bula din 1250 a Papei Inocențiu nu este nici el un registru contimporan cu bula, ci un registru făcut mai târziu, cum rezultă între altele și din faptul că bula are la margine mențiunea „ep. 533”, ceea ce vrea să spună că bula a fost copiată de pe o foaie volantă, o “epistolă”, care avea numărul 533¹¹.

Și, în fine, textul bulei Papei Inocențiu din 1250 nu este textul original, nu este primul text care a fost copiat în cele 4 pagini ale registrului (cât ține bula). Înainte de această bulă din 1250, pe acele pagini se găsea un alt text, care a fost șters și înlocuit cu textul actual. Pe pagina din urmă a textului – textul se termină la mijlocul paginii – se văd foarte distinct (mai puțin distinct printre rândurile celorlalte pagini) urmele aceluia text mai vechiu.

Aceste prime constatări mă fac să întrevăd posibilitatea unei explicațiuni firești a tăcerii de peste 500 de ani. Și posibilitatea aceasta devine aproape certitudine, când îmi aduc aminte că din aceeași epocă a mijlocului secolului al XIII-lea există un alt document eșit din cancelaria aceluiaș rege Bela al IV-lea, document în care se înșiră amănunțit diversele donațiuni de pământuri făcute de acelaș rege al Ungariei aceloraș Cavaleri Ioaniți, - dar nu se pomenește cu nici un cuvânt de marea donațiune din 1247.

Anume, în ziua de 11 Noiembrie („*in die S. Martini Episcopi et confessoris II Idus Novembris*”) regele Bela al IV-lea adresează Papei Inocențiu al IV-lea o scrisoare, în care vorbește de primejdia unei nouă invaziuni a Tătarilor și i se plânge că, deși a apelat la ajutorul întregii creștinătăți, n'a primit ajutor din nici o parte decât din partea Cavalerilor Ioaniți, cărora le-a și dat în Ungaria pământuri unde să se așeze.

Le-a dat unora în mijlocul țării, iar altora în regiunile mai amenințate de a fi invadate, anume dincolo de Dunăre, la frontiera Cumanilor și a Bulgarilor, pe unde oștirile tătărești intraseră în Ungaria și cu ocaziunea invaziei din 1241 („*nisi a domo hospitalis Hierosolimitant, cuius fra-tres nuper ad requisitionem nostrum arma sumpserunt contra paganos et Schismaticos, ad defensionem regni nostri et*

¹¹ Critica istorică (și germană și ungurească) nu recunoaște contemporanitatea acestor registre. Vezi în special :

Harry Breslau, *Handbuch der Urkundenlehre / Manual de diplomatică*. Leipzig 1912. p. 346.
Fejérpataki Laszlo, *A Papai levéltár / Arhivele papale*. Budapest.

fidei christiane, quos iam partim collocavimus in loco magis suspecto, videlicet in confiniis Cumanorum ultra Danubium et Bulgarorum, per quam etiam locum tempore invasionis regni nostri ad nos habuit aditus Tratarorum...partium cosdem vero in medio regni nostri collocavimus, ad defensionem Castrorum que circa Danubium edificari facimus...").

Scrisoarea aceasta a regelui Bela se găsește în original în Arhivele Vaticanului. Anul în care a fost scrisă nu este indicat (numai ziua de 11 Noiembrie) dar din conținutul ei se poate deduce că ea a fost scrisă între anii 1250 și 1254, adică nu mult după donațiunea din 1247¹². Scrisoarea aceasta vorbește în termeni lămuriti de pământuri dăruite Cavalerilor pentru întemeierea de colonii, de pământuri situate parte în „mijlocul țării” („*in medio regni*”), parte situate „dincolo de Dunăre” („*Ultra Danubium*”), - dar nu pomenește de donațiunea țărilor românești subcarpatice¹³.

Explicațiunea firească și logică pe care ni-o impun aceste constatări este : diploma donațională a regelui Bela al IV-lea, pe care ni-a transmis-o numai copia unei bule a Papei Inocențiu al IV-lea, nu este un document autentic.

Problema ce ne preocupă la acest loc nu este, însă, problema autenticității sau neautenticității actului de donațiune din 1247. Problema ce ne preocupă este originea Banatului de Severin, a cărei existență în secolul al XIII-lea nu depinde de autenticitatea actului de donațiune, - pentru că această existență rămâne o realitate istorică chiar dacă actul de donațiune ar fi – cum este într’adevăr – o plăsmuire.

De aceea, ne mărginim, pentru moment, numai la problema originii Banatului de Severin.

Cele 3 documente în cari se pomenește de niște „Bani de Severin” nu pot fi socotite drept o coroborare a diplomei din 1247, pentru că aceste documente nu relevă nimic în afară de numele Banului și nu lămuresc nici caracterul politic, nici situațiunea geografică a Banatului.

Pentru întâiaș dată se pomenește de un Ban de Severin și, în acelaș timp, pentru întâiaș dată și de o țară a Severinului, într’un document datat din anul 1233. În protocolul final al acestui document între demnitarii Curții Regale ungurești este pomenit și „*Luca banus de Seurin*”. A doua oară se pomenește de

¹² G. Fejér, Codex Diplomaticus / Codul Diplomatic. IV. 2, 21. – Fejér crede că documentul trebuie datat din anul 1254. Szentpéterz (op. cit. no. 34) îl da-tează din anul 1254. Alții îl datează din 1253.

¹³ Scrisoarea aceasta a fost dusă la Roma de doi delegați ai regelui Bela, cari i-au expus Papei și oral situația Ungariei, cum dovedește o altă scrisoare a regelui Bela din aceeaș zi.

un Ban de Severin într'un document datat din 1240 și tot în protocolul final „*Oslu banus de Zeuren*”. Pentru a treia oară se pomenește într'un document datat din 1243 și tot în protocolul final „*Stephanus filius Chak banus de Sceurem*”. De țara Severinului, fără vre-o referire la un Ban, se mai pomenește într'un document datat din anul 1238. În acest din urmă document regele Bela al IV-lea roagă pe papa Inocențiu al IV-lea să-și acorde anumite drepturi de jurisdicțiune ecleziastică „*circa partes Bulgarie in terra que Zeuren nominatur*”.

În scurtul interval de 10 ani – dela 1233 până la 1243 – se pomenește așadar de 3 Bani de Severin : Luca, Oslu și Stephanus. Dar de acești Bani de Severin se pomenește numai în aceste 3 documente, de fiecare dintre ei numai într'un singur document, deși în acest interval de 10 ani au eșit din cancelaria regelui Andreiu al II-lea și Bela al IV-lea peste 150 alte documente. Numai în anul 1233 (an din care este datat primul document cu menționarea unui Ban de Severin) au eșit din cancelaria regelui Andreiu al II-lea 28 de documente, în anul 1240 (anul documentului al doilea) au eșit din cancelaria regelui Bela al IV-lea 29 documente, iar în anul 1243 (anul documentului al treilea) au eșit din cancelaria acelui rege tot 29 de documente. În nici unul dintre aceste documente nu se pomenește însă de Bani de Severin, deși numele altor demnitari din această epocă sunt pomenite de repetate ori¹⁴.

Dar și mărturia acestor documente, singurele în cari se pomenește de Bani de Severin în prima jumătate a secolului al XIII-lea, trebuie primită cu multă rezervă.

Documentul din 1233, în care este vorba de un Ban de Severin cu numele Luca, nu este un act original și nu este nici act regesc, deși i se atribuie regelui Bela al IV-lea. În acest document, care ni s'a păstrat numai în transumpt într'un registru de contribuțiuni din Vatican („*Liber censuum cam. apost.*”) se spune că în fața delegaților Legatului papal vice regele Bela pune jurământ că va respecta și el condițiunile păcii încheiate între tatăl său regele Andreiu și Papa (Inocențiu) în urma intervenției Legatului. Documentul nu este eșit din cancelaria vice regelui Bela, cum rezultă în mod neîndoios și din înșirarea demnitarilor, între cari cancelarul este pomenit după alți demnitari și nu cel dintâiu, ca cel care a făcut actul („*Perous magister Tavernicorum nostrorum, Dionisio Vaivode, Mathia perposito aule nostre Cancellario, Luca bano de seurin et multis aliis regni nobilibus presentibus*”¹⁵).

¹⁴ Szentpétery, op. cit. no 690-754.

¹⁵ Szentpétery, op. cit. no. 599 – Fejér. op. cit. III. 2. 347. – Densușianu, op. cit. no. 118.

Documentul din 1240 în care din nou se pomenește de un Ban de Severin între demnitari – Oslu Bano de Zeuren – este eșit din cancelaria regelui Bela al IV-lea. Prin acest act regele Bela le dăruiește călugărilor cisterciensi „*quasdam ecclesias in Burcia in partibus transilvanis*”.¹⁶ Nici acest document nu ni s’a păstrat însă în original, ci numai în copie, într’o colecțiune de documente păstrată în Biblioteca Națională din Paris (Collection Duchesne). Documentul este, de altminteri, fals.

Documentul din 1243, în care se pomenește de „*Stephanus filius Chack banus Sceuren*”, este un act prin care regele Bela acordă mai multe privilegii unor supuși credincioși¹⁷. Este singurul document care ni s’a păstrat în original.

Documentul din 1238, în care se pomenește de țara Severinului (nu însă și de un Ban de Severin) este un act prin care regele Bela îl roagă pe Papa Grigorie al IX-lea, la dorința căruia pornea în războiu contra țarului Assan, să-i acorde drepturile unui Legat papal („*officium legationis*”) în teritoriile pe cari le va cuceri și să-i permită să atașeze la o episcopie oarecare pe locuitorii cari trăiesc „*circa pertes Bulgarie in terra que Zeuren nominatur*”¹⁸. Documentul ni s’a păstrat într’o bulă din 1245 a Papei Inocențiu al IV-lea, în copie în registrele papale. (La acest „Zeuren” fac poate aluziune și două bule papale din 1237, una adresată călugărilor predicatori „*pro conversione terre Ceurin predicantibus*”, document prin care Papa le acordă anumite drepturi eclesiastice în ce privește „*multitudo gentium terre Ceurin*”, - cealaltă adresată „*Neophitis in Cheurin et locis adiacentibus constitutis*”, pe cari Papa îi invită să-i primească cu iubire pe acești călugări).¹⁹

Din aceste documente – cari nu sunt toate mai presus de orice îndoială în ce privește autenticitatea lor – rezultă totuși că în prima jumătate a secolului al XIII-lea exista un Banat de Severin, undeva în vecinătatea Bulgariei, în frunte cu un Ban care uneori în documente ungurești era pomenit între demnitarii Curții regale ungurești.

Documentele nu ne dau, însă, nici cea mai vagă indicațiune în ce privește originea acestui Banat.

¹⁶ Fejér. op. cit. IV.3.550. – Densușianu, no. 141. – Szentpétery, no 75. – Fejér spune că publică documentul după originalul din arhiva ordinului din Zrz. Zimmermann (op. cit. no 76) spune însă că el s’a adresat ordinului și a primit răspunsul că în arhiva de acolo nu se găsește și nu se știe nimic de acest original.

¹⁷ Densușianu, op. cit. no. 165. – Szentpétery, no 734.

¹⁸ Fejér, IV.1.113. – Densușianu, no 133. – Szentpétery, no 642.

¹⁹ Densușianu, n-rele 116-117.

Istoricii cari declară acest Banat drept un Banat unguresc nu pot să invoce decât 3 nume vagi, ceeace nu este o suficientă dovadă. Nu este dovadă nici argumentul invocat de un istoric român că acel Banat ar fi fost organizat de Ungaria pentru apărarea frontierelor ungurești contra Bulgarilor sau al Cumanilor, frontiere cari nu puteau fi decât la Dunăre și „anume în partea de vest a Olteniei și în Banat”.²⁰

Argumentul este inoperant. Conflictele de „hotare” între Ungaria și Bulgaria au avut loc la sud de Dunăre, pe teritoriu sârbesc, în Serbia pe care regele Ungariei Emeric o cucerise în 1201 (de când datează și titlul de „*rex Servie*” în titulatura regilor Ungariei). Mai târziu, raporturile ungaro-bulgare s’au în-răutățit tot mai mult, fiindcă țarul româno-bulgar Assan II începuse o politică de expansiune spre sud și vest (nu spre nord și est), spre Adrianopol, Scoplie, Ohrida, Durazzo. El amenință chiar să ocupe și Belgradul și regiunea Barancs, pe cari Ungurii le ocupaseră după moartea lui Ioniță. Regele Andreiu al II-lea a trimis chiar de aceea, între anii 1228 – 1230, o armată ungurească contra lui Assan II (care îi era ginere)²¹. Frontierele ungurești cari puteau fi și erau amenințate nu erau așa dar frontierele dinspre țările românești de sub Carpați și, prin urmare, ele nu aveau de ce să fie apărate.

Originea ungurească a Banatului de Severin nu este prin nimic dovedită.

Din contră. Însuși numele acestui Banat, numele de Severin, este o dovadă că această origine nu poate fi ungurească.

3

Istoricii și filologii sunt aproape unanim de acord în părerea că numele „Severin” este un nume slav. Cert este pentru toți că numele de Severin nu are nici o legătură nici cu numele vreunui împărat roman Severus, nici cu numele de Sanctus Severus, sfânt pe care biserica răsăriteană nu-l cunoaște. Filologii nu sunt de acord numai în ce privește sensul acestui cuvânt slav.

Ca întotdeauna când întâmpină dificultăți în lămurirea etimologiei unui cuvânt, istoricii și filologii au crezut că pot găsi originea cuvântului slav într’un nume patronimic, într’un nume de popor sau de persoană. Unii începând cu Safarie, sunt de părere că numele de Severin este o derivațiune din Severane, numele unei seminții bulgaro-slave (seminție pe care însă letopisețele bulgare n’o cunosc). Alții pornesc dela un nume de persoană Sever, la originea căruia ar fi un cuvânt bulgar vechiu sever²².

²⁰ C. C. Giurescu, op. cit. 336.

²¹ Homán, op. cit. , Pauler, op. cit.

²² N. Drăgan, Românii în veacurile IX-XIV. București 1933. p. 264.

O părere personală are filologul ungar Melich, care recunoaște și el că numele Severin ar putea fi de origine slavă, paleoslavă, „în orice caz nimic nu se opune acestei etimologii”, dar concludă totuși că în realitate el este un nume patronimic unguresc vechiu Szeverin-Szeveren, derivat dintr'un apelativ turco-bulgar sever cu înțelesul de „țincul pământului” (neamț. Murmeltier, franț. Marmotte), apelativ care prin adăogarea sufixului unguresc –n s'a transformat într-un nume patronimic unguresc”.

Melich recunoaște că această etimologie este discutabilă, pentru că sufixul –n nu se întrebuințează în limba ungurească decât la formarea de cuvinte derivate din verbe sau adiective, nu însă la formarea de cuvinte din apelative (cum ar fi cazul cu sever - țincul pământului), dar trecând peste propria sa obiecțiune declară în mod apodictic că acest nume patronimic unguresc a fost adus în Ungaria de Unguri în epoca descălecătorii lor²³.

Etimologia aceasta ungurească este arbitrară. Ea este desmințită înainte de toate prin faptul că “un astfel de cuvânt nu este atestat nici în limba ungurească, nici în limba bulgară”²⁴.

Etimologia – peleoslavă - a numelui Severin este mult mai simplă - și mai logică în acelaș timp. În limba paleoslavă, în limba slavă a bisericii – ca și în cele mai multe limbi slave de azi – găsim un radical sever. Forma sevrin este forma adiectivală a acestui apelativ. În limba slavă veche acest adiectiv are forma de sever(i)n (terminațiune immoiata), în limba sârbească severin, în limba așa zisă bulgară severen, în limba rusească severnâi. În toate aceste limbi slave apelativul însemnează nord, miază-noapte, iar adiectivul nordic, septentrional, dela nord²⁵. În transcrierea latinească și ungurească a documentelor cuvântul paleoslav a luat forma de Zeuren și Sceurin.

²³ Ca să dovediască că ungurescul Szeverin-Szeveren este într'adevăr străvechi, adus de Unguri la descălecarea lor, Melich afirmă că „O cetate a Severinului a existat deja pe la sfârșitul secolului al IX-lea”. Drept dovadă citează Legenda Sfântului Gerard, în care într'un loc se spune că la venirea Ungurilor ducele Achtun era stăpânul întregului pământ „a fluvio Keres usque ad partes Transilvanas et usque in Budin et Zeren / de la râul Criș până în părțile Transilvaniei și până în Vidin și Severin”. Mărturia legendei nu are însă putere probatorie, pentru că acea Legendă nu ni s'a păstrat decât într'o copie dela sfârșitul secolului al XIV-lea și are numeroase părți redactate mult mai târziu decât epoca în care a trăit Sfântul Gerard (H. Marczali, Ungarns Geschichts-quellen / Izvoarele istoriei ungurilor. Berlin 882. p. 32). O astfel de interpretare este însuși textul citat de Melich cu termenul său de „partes Transilvanas”, nu-me pe care Transilvania nu l-a avut niciodată înainte de sfârșitul secolului al XIII-lea.

²⁴ N. Drăgan, op. cit. 264.

²⁵ F. Miklosich, Dictionnaire de six langues slaves / Dicționarul celor șase limbi slave. St-Petersburg-Wien 1885.

Cronica rusească a lui Nestor²⁶ în repetite rânduri pomenește de Sloveni și sub numele de Severiane, Severiani, Severeni, Severianin. Sufixul –ianin (la plural –iane și –iani) este un sufix care indică originea regională a unei persoane (moldovianin, armeanin – moldovean, armean, din Moldova, din Armenia). Nestor înțelege sub acel nume un popor care vine dela nord.

Banatul de „Zeuren” sau „Sceurin”, Banatul de Severin, cum i se zice românește, Banatul de Szörény, cum i se zice ungurește, însemnează așa dar un Banat septentrional, un Banat situat la miază-noapte. Numele Banatului exprimă un raport geografic, un raport care presupune, însă, existența unei linii demarcaționale naturale, stabile – la sud, la marginea meridională a lui.

În consecință, Banatul de Severin fiind o organizațiune politică septentrională, situată la nord, trebuie să aibe drept bază de plecare o altă organizațiune politică meridională, situată la sud de linia demarcațională naturală, stabilă. Banatul de Severin este, însă, situat în raport geografic cu Ungaria – la sud, nu la nord. De aici urmează în mod logic că acest Banat nu poate să fie de origine ungurească, - pentrucă – repetăm – Ungaria se găsește în nordul Banatului, nu Banatul în nordul Ungariei.

Originea acestui Banat nordic trebuie căutată, prin urmare, la marginea lui sudică. Acolo trebuie căutată și linia demarcațională naturală și stabilă. Linia aceasta demarcațională naturală și stabilă nu poate să fie decât Dunărea, care este hotarul Banatului spre sud. Și dat fiind că Dunărea este linia demarcațională a acestui Banat nordic, la sud de Dunăre trebuie să căutăm și organizațiunea politică în raport cu care Banatul de Severin este la nord.

Punem deci întrebarea : exista în secolul al XIII-lea e atfel de organizațiune politică la sud de Dunăre ? O organizațiune politică cu care Banatul de Severin a putut să aibe legături ?

Răspunsul este afirmativ.

Către sfârșitul secolului al XII-lea, în sudul Dunării se constituise un nou imperiu, imperiul româno-bulgar al fraților Assan, care a dăinuit mai bine de o jumătate de secol 1186-1257. Chiar la începutul secolului al XIII-lea, în timpul domniei țarului Assan II (1218-1241), acest imperiu era în plină ascendență, devenit din modesta țărișoară din munții Hemusului un puternic imperiu care cuprindea și o parte din Serbia, din Macedonia și Tracia. Intemeietorii imperiului erau Români, frații Petru și Assan. Era deci firesc ca ei să aibe toată simpatia, tot sprijinul prietenesc al Românilor din nordul Dunării. Între noua țară din sudul

²⁶ Povesti vremonâch let, po lavrentieskomu spisku / Povestea vremurilor trecute. Sankt-Petersburg. 1910 p. 23, 24, 145 etc.

Dunării și cele din nordul ei exista o strânsă legătură de rasă și bună vecinătate. Înfrânți de Bizanț în prima lor încercare de emancipare, frații Petru și Assan se refugiaseră chiar la Românii din nordul Dunării. Așa fiind, imperiul româno-bulgar – la început cel puțin – nu va fi fost numai un imperiu numai al Românilor și Bulgarilor din sudul Dunării, ci va fi fost un imperiu româno-bulgar din care – într-o formă mai strânsă sau mai largă – vor fi făcut parte și țările românești din nordul Dunării. Atunci va fi luat ființă și Banatul de Severin, Banatul nordic, și atunci va fi luat ființă și Banatul vecin, Banatul de Craiova.

Tot ca și Banatul de Severin, nici Banatul de Craiova nu are nici o legătură cu țara ungurească vecină. Numele de “Craiova” nu are nimic de a face cu radicalul unguresc erai în înțelesul de rege și nu poate să însemneze nici decum „reședința regelui”, cum cred unii istorici²⁷.

Radicalul paleoslav din care derivă numele de Craiova este krai, care în toate limbile slave are înțelesul de margine, extremitate, mal. Din acest paleo-slav krai s’a derivat cu ajutorul sufixului slav –ova numele de Craiova, care însemnează un ținut dela margine, dela hotar (neamț. Grenzland, Grenzmark), - cum din același radical sunt derivate și numele de ukraina, care însemnează ukraina, adică la marginea (Poloniei), -na fiind sufix slav colectiv. Și în acelaș apelativ este derivat și numele de Kraina, provincia dela frontiera Austriei de odinioară. Un „Wajvodatus de Kraina” se găsea și la granița Galiciei, în apropiere de Munkacs²⁸. Și mai avem alte numeroase Kraina în Serbia și alte țări slave, toate situate la margine de hotar.

Limba slavonă era limba diplomatică a răsăritului (ortodox), cum limba latină era limba diplomatică a apusului (catolic). Nu trebuie să ne mire deci prea mult marea influență a limbii slave asupra limbii și toponomiei româ-nești.

Banatul de Severin, Banatul din nordul Dunării nu era însă format numai din colțul occidental dintre Carpați și Dunăre, ci se întindea și dincolo de Carpați în colțul sud-estic al ținutului care, mai târziu, va fi cunoscut sub numele de Banatul

²⁷ Constantin C. Giurescu, op. cit. 251. Această etimologie acceptată de Giurescu este o imposibilitate atât sub raport filologic, cât și sub raport istoric. Sub raport filologic, fiindcă în limba românească (ca și în alte limbi, de altfel) asimilarea unui cuvânt străin se face prin adăogarea unui sufix românesc. La cuvântul unguresc (sau slav) de crai-rege în limba românească nu s’ar fi putut adăoga decât un sufix românesc (ca spre ex. –eni, –ești), nu însă sufixul –ova, care este slav și nu există în limba românească. Sub raport istoric, fiindcă Craiova – dat fiind că nici Românii, nici Bulgarii n’au cunoscut instituțiunea regalității – n’ar fi putut să fie decât reședința unui craiu unguresc, ceeace n’a fost nicio-dată cazul.

²⁸ Lehoczky, Történelmi Tár / Arhiva Istorică. 1880 (Citat din Nicolae Drăgan, op. cit. p. 374).

Timișan. Această extensiune peste Carpați a Banatului de Severin rezultă în mod incontestabil din numele comun pe care îl au cele două porțiuni ale Banatului până în ziua de azi : Severin în românește, Szörény în ungurește. La un moment dat, porțiunea de dincolo de Carpați a Banatului a trecut sub dominațiunea reală a regilor Ungariei, - prin bună învoială poate (pentru că Assan II era ginerele regelui Andreiu), prin cucerire poate (pentru că cu toată această înrudire conflictele dintre ei erau dese : 1209, 1228, 1238). În orice caz, Bani de Severin²⁹ cari sunt pomeniți în cele 3 documente citate mai sus n'au putut să fie decât numai Bani ai acestei porțiuni ungurești și nu și ai porțiunii românești.

Numai prin această defalcare din Banatul româno-bulgar de Severin a porțiunii de peste Carpați poate fi explicat și numele unguresc de Szörény, (asimilarea lui Seurin), care este vechiul slav severin și însemnează nordic. Deodată cu teritoriul defalcat a trecut la Unguri și numele lui, - un nume care n'a putut să fie dat Banatului de Unguri, pentru că - subliniem din nou – în raport geografic cu Ungaria numele de „nordic” constituie o absurditate, un nonsens.

Or, la baza oricărui nume topic stă logica.

4

Unii dintre istoricii români sunt de o neîngăduită încredere în veracitatea slovei scrise. Aceștia au grăbit să dea o mare amploare teoriei – datorite, cum am văzut, numai lipsei unui studiu critic al izvoarelor – despre originea ungurească a Banatului de Severin și dependența țărilor românești de statul ungar. Acești istorici au căutat să-i dea teoriei și substrat istoric, pretinzând că în prima jumătate a secolului al XIII-lea până la năvălirea Tătarilor se constată o tendință accentuată a statului ungar de a-și întinde stăpânirea, sub diferite forme, asupra teritoriilor românești cari se găseau la miazăzi și la răsărit de Carpați”.³⁰ Ei au invocat drept dovadă donațiunea unui pământ „Loviștea”, de pe apa Lotrului care se varsă în Olt, făcută de viceregele Ungariei Bela în anul 1233 unui credincios al său (donațiune confirmată în anul 1311 de regele Carol Robert). Deși, mai târziu, au abandonat această dovadă, pentru că cercetările din ultimul timp au dovedit că documentul din 1311 (care el singur ni-a transmis actul de donațiune din 1233) este un falsificat³¹, ei n'au abandonat și teoria și nu și-au dat seama că ea a rămas

²⁹ vezi lista Banilor de Severin la sfârșitul acestei lucrări - anexa A

³⁰ Constantin C. Giurescu, op. cit. 336.

³¹ Constantin C. Giurescu, ibidem. – „Cercetările” de cari pomeneste G. sunt ale autorului acestor studii, cel dintâi care a constatat și dovedit neautenticitatea documentelor privitoare la „terra Loysta”. Fals este și însuș documentul din 1233, nu numai cel din 1311.

o construcțiune istorică fără orice legătură cu realitatea, o concepțiune istorică fără trup și suflet.

Originea româno-bulgară a Banatului de Severin ne dovedește că dacă la începutul secolului al XIII-lea în basinul Dunării de jos se poate constata o tendință de expansiune politică, ea n'a putut să fie și n'a fost una dela nord spre sud și sudest, adică ungurească, ci a fost una dela sud spre nord și nord-vest, adică româno-bulgară.

Este greu de stabilit azi dacă această tendință de expansiune a mers și spre răsărit și până unde a mers spre răsărit. În orice caz nu se poate trece cu vederea că și spre est de Olt, în munții Bucegilor, dăm de câteva nume topice slave, cari au și ele la originea lor noțiunea de hotar, de frontieră. Relevăm numele de Predeal, sat și pisc de munte, care în limba paleosavă însemnează despărțire, hotar, - și numele de Piatra Craiului, pisc de munte, care însemnează piatra dela hotar și nu piatra craiului, nemțește Königstein, - aceaș traducere sugestivă, dar greșită, a paleoslavului krai-margine, confundat cu ungurescul crai-rege, despre care am pomenit mai sus.³²

Tendința de expansiune ungurească spre sud-est este mult mai nouă decât începutul secolului al XIII-lea. Nu invaziunea Tătarilor din 1241 i-a pus capăt, ci din contră, numai această invaziune, ale cărei valuri au trecut năprasnic și peste țările românești dintre Dunăre și Carpați, a făcut cu putință ca statul ungar să poată să încerce această expansiune. Politica de expansiune a statului ungar spre sud-est se manifestă în mod neîndoios nu-mai în secolul al XIV-lea și este o politică de expansiune inaugurată de noua dinastie a Angevinilor, cari – după stingerea dinastiei naționale a Arpadianilor (1301) – au ocupat tronul Ungariei. Această politică de expansiune începe cu campania regelui Carol Robert contra Munteniei (urmată de înfrângerea cumplită dela 1330). Justificarea istorică, căutarea unei justificări istorice pentru această politică este în mare parte vinovată pentru multe dintre documentele false referitoare la secolul al XIII-lea, documente false cari au indus în eroare atâția istorici români și străini.

Tendința de expansiune a imperiului româno-bulgar a fost trecătoare, cum trecătoare a fost și însăși existența acestui imperiu, care la început – dată fiind originea românească a întemeietorilor lui – va fi avut un dublu caracter, și bulgar și românesc. După moartea marilor întemeietori, caracterul politic al imperiului a devenit tot mai pronunțat bulgăresc, iar legătura dintre imperiul de dincolo de

³² Și tot Piatra dela hora însemnează și numele piscului din munții cari despart Transilvania propriu zisă de Ungaria. Numele unguresc de Kiralyhago al acestui pisc este tot o traducere greșită a paleoslavului crai-margine.

Dunăre și Banatele de dincoace tot mai slabe. Sub urmașii lui Assan II, mort în timpul năvălitorii Tătarilor, imperiul decade, iar cu moartea, la 1258, a țarului Căliman II, cu care se stinge dinastia Assaneștilor, vechile legături româno-bulgare încetează cu totul și țările românești de dincoace de Dunăre încep o viață nouă.

De o influență bulgară sau româno-bulgară în Transilvania propria zisă nu se poate vorbi nici în timpul imperiului româno-bulgar, nici în vreo epocă anterioară sau posterioară.

Presupunerea că „este foarte probabil ca stăpânirea hanului bulgar Krum³³ (802-812) s'a întins și asupra Munteniei și poate și asupra Ardealului”³⁴ 29) nu are nici un temeiu serios. Singurul document – datat din 1231 – în care se face aluzie la timpuri „immemorabile”, când țara Făgărașului ar fi fost o țară a Bulgarilor („terra Balcorum terra Bulgarorum existitisse fertur”)³⁵ este unul dintre multele falsificate ale contelui Iosif Kemény³⁶, care plăsmuia documente ca să dovedească anumite teorii istorice ale sale.

Tot atât de lipsită de temeiu serios este și afirmațiunea istoricului-filolog ungur Melich³⁷ că în epoca venirii Ungurilor în Panonia Transilvania ar fi fost stăpânită de Bulgari. Melich se referă în sprijinul afirmațiunii sale la o informațiune din „Annales Fuldenses”, în cari la înregistrarea evenimentelor anului 892 se spune că împăratul german Arnulf³⁸, atacând imperiul morav al lui Svatopluc³⁹, a trimis regelui Bulgarilor soli cari să-l roage să nu vândă sare Moravilor („*regem eorum Leodomir...ne coemptio salis inde Moravanis daretur*”),

³³ Krum – han al Bulgariei din c. 796-803 până în 814. În timpul domniei sale teritoriul Bulgariei s-a dublat întinzându-se de la Dunărea mijlocie până Nipru și de la Odrin la Munții Tatra.

³⁴ Constantin C. Giurescu, op. cit. 274

³⁵ Zimmermann, no 64. – Densușianu, no 93.

³⁶ Iosif Kemény – Jozsef Kemény – Conte maghiar din Transilvania (1795, Gerend, comitatul Turda – azi sat Luncani, Jud. Cluj – 1855), istoric și colecționar; a lucrat și la Trezoreria din Sibiu. În localitate se mai află încă castelul Kemény-Bánffy. Locul este prima dată atestat documentar în 1268 prin actul de cumpărare al domeniului („Terra Gerende”) de către Peter, Jakab și Saul Gerendi (fiii lui Samson Gerendi) de la cetățeanul Cute din cetatea Turda, contra prețului de 15 mărci argint.

³⁷ Melich János (16 septembrie 1872, Szarvas – 20 noiembrie 1963, Budapesta) lingvist, profesor universitar, academician, 1919-1922 director al Bibliotecii Naționale a Academiei Maghiare de Științe, iar din 1952 la Științe lingvistice.

³⁸ Arnulf de Carinthia (germană : *Arnulf von Kärnten*) (850 - 8 decembrie 899) a fost rege al Franciei Răsăritene din 887 și Împărat al Sfântului Imperiu Roman în 894 până la moartea sa.

³⁹ Svatopluk I (c. 830 - 894) din casa domnitoare a lui Mojmir; a fost prințul Principatului Nitra (850 - 871) și prințul Moraviei Mari (871 - 894). Sub domnia sa, Moravia Mare a atins cea mai întinsă expansiune.

Melich interpretează acest pasaj : „Dat fiind că această sare nu putea fi decât sare din Transilvania și anume dela Turda, această dată dovedește că în acea epocă Bulgarii stăpâneau Transilvania”, gândindu-se firește la Bulgarii din sudul Dunării.

Deduțiunea aceasta a lui Melich este tot atât de arbitrară ca și cealaltă privitoare la numele Severin, - pentru că sare se găsește și se găsea nu numai la Turda, ci și în părțile Maramureșene. Și deși nu avem dovezi directe și contemporane că ocnele de sare maramureșene erau exploatate la sfârșitul secolului al IX-lea (cum nu avem nici despre exploatarea sării din Transilvania la 892), nu se poate afirma și cu atât mai puțin se poate dovedi că nu erau exploatate. Chiar cererea împăratului german adresată Bulgarilor dintre Dunăre și Tisa (pentru că de aceștia este vorba) vorbește mai mult în favorul exploatării de către acei Bulgari a ocnelor ce se găseau în părțile maramureșene apropiate, decât în favorul exploatării ocnelor din inima Transilvaniei muntoase și acoperite de păduri.

Atâta poate este cert (ni-o spun o cronică ungurească și una rusească, amandouă aproape contemporane descălecării Ungurilor în Panonia) : în mijlocul Românilor, alături și împreună cu ei trăia în Transilvania în epoca dela sfârșitul secolului al IX-lea o populațiune slavă, cum și dincolo de frontierele nordvestice ale Transilvaniei propriu zise trăia în aceaș epocă împreună și alături de Slavi – o populațiune românească.

ȚARA FĂGĂRAȘULUI

1

Țara Oltului sau, cum i se mai zice, țara Făgărașului este și a fost în toate timpurile unul dintre cele mai românești ținuturi. Ca să explice caracterul acesta pur românesc al țării dintre Carpați și Olt, istoriografia ungurească afirmă că acest caracter se datorește unei imigrări, ținutul Făgărașului fiind cel dintâi ținut în care s'ar fi așezat în mase mai mari în cursul secolului al XIII-lea imigranți români veniți din sudul Dunării.⁴⁰

Istoriografia românească nu știe de această imigrare de Români din sudul Carpaților în țara Făgărașului. Ea știe, dimpotrivă, de o emigrare de români – în cursul aceluiaș secol – din țara Făgărașului în sudul Carpaților.

Cât timp însă istoriografia ungurească nu poate să invoce în sprijinul teoriei despre o imigrare decât numai caracterul pur românesc al țării Făgărașului, istoriografia românească poate să invoce în sprijinul teoriei ei tradiția, care vorbește de o descălecare de români din țara Făgărașului în Muntenia. De o parte – imigrare, de altă parte – emigrare pentru acelaș ținut, pentru acelaș secol al XIII-lea. Unde este adevărul ?

Contradicția dintre cele două teze în fond este numai aparentă. Pe la mijlocul secolului al XIII-lea s'a petrecut anume un eveniment care poate să explice în mod firesc și integral cele două teze opuse. Acest eveniment a fost marea invaziune în Europa a Tătarilor în 1241.

Istoricii - și cei vechi și cei din zilele noastre – afirmă că valurile acestei invaziuni s'au revărsat nu numai asupra țărilor românești subcarpatice și asu-pra țării ungurești dintre Tisa și Dunăre, ci și asupra Transilvaniei întregi. Această afirmațiune nu corespunde însă adevărului^A. Ea se datorește numai studiului superficial al izvoarelor.

Adevărul este că Transilvania n'a fost invadată și prădată și ea cu această ocazie. Transilvania a fost ferită de invazie, pentru că era - și este – înconjurată din toate părțile de munți înalți, acoperiți de păduri de nepătruns pentru oștiri de călăreți cum erau Tătarii. Numai însemnări răslețe ale unor călugări fugari, - fugari poate înainte de a fi văzut vreun Tătar – însemnări străine ce ni s'au transmis numai în copii foarte recente, pomenesc și de o invadare și prădare a Transilvaniei. Dintre izvoarele indigene numai o singură descriere, pretins contemporană, a invaziunii pomeneste și ea de invadarea Transilvaniei, dar

⁴⁰ Mangold Lajos, A magyarok oknyomozo története / Cercetări istorice maghiare.

Pauler Gyula, op. cit.

Homán Bálint, Magyar történelem / Istoria maghiară. Budapest 1930.

această descriere este indiscutabil apocrifă în părțile cari se refer la Transilvania.⁴¹

Cum s'au petrecut lucrurile în realitate ni-o spune cu o admirabilă intuiție retrospectivă cronicarul român Cantemir : Românii din țările subcarpatice „*de grija lui Batie s'au tras la munți trecând la Ardeal, unde câțeva vreme...acolo s'au și așezat, până când...Dragoș Vodă cu o samă în Moldova, iar Radul Vodă Negrul cu alții în țara Muntenască s'au întors...însă nu cum de izvoavă le-ar fi descălecat, precum rău se greșesc cronicile noastre, ci ca cum din bejenie întorcându-se și pre la locurile și moșiile sale așezându-se*”.

Se prea poate, însă, ca nu toți să se fi întors, cum se prea poate să fi plecat cu cei cari se întorceau și alții, cari nu erau bejenari. Așa se întâmplă, în împrejurări similare, întotdeauna și în toate locurile. Dar în marea lor majoritate și imigranți și emigranți au fost unii și aceiași Români necăjiți, cari în vremurile de vijelie căutaseră adă-post într'o țară mai ferită și se întorceau acasă după ce se liniștise vijelia⁴².

2

Ce-i drept, trebuie s'o recunoaștem, în sprijinul acestei explicațiuni nu putem invoca dovezi documentare scrise. Despre acest flux și reflux de populație nu ne vorbește nici un document, nu s'a păstrat nici un document. Dar lipsa de dovezi scrise nu însemnează că evenimentele n'au avut loc.

Dar că așa trebuie să se fi petrecut lucrurile, că numai așa s'au putut petrece și așa s'au petrecut într'adevăr, ni-o dovedește imaginea pe care ni-o prezintă țara Făgărașului mai târziu, când documentele încep să vorbească de ea.

Repetăm, documentele scrise despre acest flux și reflux nu ni s'au păstrat, cum nu ni s'au păstrat – în genere – decât foarte puține documente despre trecutul îndepărtat al țării Făgărașului nici un document privitor la epoca dinainte de secolul al XIII-lea, numai două documente privitoare la secolul al XIII-lea.

Dintre aceste două documente din urmă unul este datat dela începutul secolului (1231), al doilea dela sfârșitul lui (1291). Dar și în acest din urmă document se pomenește de Făgăraș numai ca nume, ca numele unei posesiuni. Anu-

⁴¹ Rogerius, Carmen miserabile (Edițiunea Florianus Matyas. Budapest 1885.) (vezi mai pe larg : „Dacia Istorică”, Cluj 1938).

⁴² Această invaziune a Tătarilor din 1241 (și alte invaziuni anterioare și posterioare), de cari au avut să sufere țările vecine Transilvaniei, explică în parte și prezența în Transilvania a multor locuitori de origine etnică străină. În orice caz, acest lucru pare cert în ce privește Săcuii din estul Transilvaniei.

me regele Ungariei Andreiu al II-lea confirmă lui „*Magister Ugrinus*” posesiunile „*Fogros et Zumbuthel vocatus iuxtas fluvium Olth existentes*”.⁴³

Documentul mai vechiu, cel din 1231, este mai interesant sub raport istoric, pentru că face aluziune la trecutul îndepărat al țării Făgărașului. În acest document capitolul episcopiei Transilvaniei aduce la cunoștința tuturor că „*Gallus filius Wydh de Bord*” a vândut lui „*Thrul filius Choru*” „*terram Boje terre Zumbuthel conterminam et nunc in ipsa terra Blaccorum existentem*”, pământ care „*a tempore humanam memoriam transunte per maiores, avos atavosque ipsius Thrul...possessa et a temporibus iam, quibus ipsa terra Blaccorum terra Bulgarorum exstitisse fertur, ad ipsam terram Fugros tenta fuerit*”⁴⁴.

Documentul acesta de la începutul secolului al XIII-lea spune așadar că mult înainte, în timpuri imemorabile, țara Făgărașului, care atunci (1231) era țara Românilor, a fost o țară a Bulgarilor. Cu alte cuvinte, în trecutul îndepărtat Transilvania – în orice caz țara Făgărașului – a cunoscut și o dominațiune bulgară. Documentul acesta merită, prin urmare, o deosebită atențiune, dar are un mare defect : el este un falsificat, unul dintre numeroasele falsificate plăsmuite de contele Iosif Kemény pentru a făuri dovezi în favorul unor teorii personale fără temei istoric.

În unul dintre studiile sale istorice, contele Kemény afirmase anume că Transilvania, în orice caz țara Făgărașului ar fi făcut parte – înainte de cucerirea Daciei de către Romani – din „*terra Bulgarorum*”. Într-o revistă germană publicată la Brașov, pe la mijlocul secolului trecut, contele Kemény expune, la 1844, cum a ajuns la această concluziune.⁴⁵:

„În anul 1833, căpitanul districtului Făgăraș, Joseph Kiss, mi-a trimis copia unei vechi cronici germane pe care o copiase comandantul cetății Făgărașului, von Roth, după un manuscris păstrat în arhiva cetății. Cronica începea cu cuvintele : „Augustus Caesar erhob das bulgarische Fogarasch in Dazien” (Augustus Caesar a desființat Făgărașul bulgăresc din Dacia). Mi-am dat seama că nu poate fi vorba decât de o cronică compilată probabil în secolul al XVII-lea și nu de o cronică autentică, veche. Totuși, nu era exclusă posibilitatea ca această cronică compilată să fi păstrat amintirea unei tradiții vechi, tradiția Bulgarilor în Dacia înainte de cucerirea ei de către Romani. În consecință, am făcut numeroase cercetări prin

⁴³ Zimmermann, op. cit. no. 244, - Densușianu, no. 412, - Fejér, VI.I. 118.

⁴⁴ Zimmermann, no. 64. – Densușianu, no. 93

⁴⁵ Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk. und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens / Revistă de istorie, literatură și toate monumentele din Transilvania . Herausgegeben von / Publicată de Anton Kury. Kronstadt 1844. I. 176.

arhivae pentru a descoperi documente cari să pomenească de această prezență a Bulgarilor în Dacia, dar toate cercetările mele au rămas fără rezultat, până când după 11 ani⁴⁶ din întâmplare mi-a căzut în mâni un document care confirma, deși numai în mod vag și indirect posibilitatea prezenței Bulgarilor în țara Făgărașului înainte de Romani. "

Acest document căzut „din întâmplare” în mâinile contelui Kemény este documentul din 1231 rezumat mai sus. El este – repetăm – un fals evident, cum a dovedit în mod neîndoios istoricul ungur Karacsony.⁴⁷ În consecință, documentul nu constituie nici un temei pentru concluziuni istorice.

Dacă, însă, nu există nici un document autentic în care să se vorbiască de o țară a Făgărașului înainte de sfârșitul secolului al XIII-lea, există totuși documente în cari întâlnim mai multe nume topice din această țară.

Cel mai vechiu dintre aceste documente este datat dela începutul secolului al XIII-lea.

În anul 1223, regele Ungariei Andreiu al II-lea confirmă „*Monasterio de Kerch*” donațiunea unui pământ făcută ei mai mult, indicând în confirmare și hotarele lui. Hotarul începe „*a fluvio Alt*”, în capătul unei insule, mergând de acolo dealungul unei mlaștini cu numele „*Eguerpotak*” până la niște fagi „*qui dicuntur Nogebik*”. La marginea acestor fagi hotarul atinge „*rivulum qui dicitur Arpas*”, de aci merge dealungul acestui râu în Alpi, iar de acolo spre sud până la „*rivum qui dicitur Kurchz*” și de acolo se în-toarce la „*fluvium Alt*”⁴⁸.

Patru dintre aceste nume topice sunt ușor de identificat : Alt este râul Olt; Kerch este Cârța, unde pe vremuri a existat o mănăstire ale cărei ruine șterse se mai văd și azi; Arpas este numele râului care izvorăște în Carpați și curge prin două sate cu acelaș nume de Arpaș (A. de jos și de sus), pentru a se vărsa în Olt; al treilea nume, cel de Kurchz, este fără îndoială identic cu numele mănăstirii Kerch și este numele râului Cârța, care izvorăște tot în Carpați și trece prin două sate cu numele de Cârțișoara (Opra-Cârțișoara și Streja-C.), pentru a se vărsa tot în Olt.

Numele mlaștinii „Eguerpotak” (nume care este unguresc și înseamnă „păraul arinilor”) nu mai circulă azi, cum nu mai circulă nici cel de „Nogebik”.

⁴⁶ Copia cronicei i se transmisese în 1833, iar explicațiunile le dă în 1844

⁴⁷ Revista „Századok” (Secole), Budapest 1902. – Documentul din 1231 s’ar fi găsit – după afirmațiile contelui Kemény – într’o confirmare din 1601 a Conventului din Cluj-Mănăstur, confirmare a cărei original s’ar găsi – tot după afirmațiile contelui Kemény – în Arhiva Episcopiei din Alba-Iulia, unde însă nu se găsește și nu s’a găsit niciodată.

⁴⁸ Zimmermann, no. 38, - Densușianu, no. 57.

Ce concluziuni putem trage din aceste nume privitor la caracterul etnic al teritoriului în discuțiune ?

Nu încapă îndoială, credem, că cele două nume de râuri Arpaș și Cârța își trag originile dela satele cu același nume. Satele au existat, așadar, și ele la începutul secolului al XIII-lea. Cele două sate cu numele Arpaș și cele două cu numele Cârța sunt sate curat românești. Fosta reședință de mănăstire Cârța este sat locuit de Români și Sași.⁴⁹ Românești au fost aceste sate și la începutul secolului al XIII-lea, la 1223, cum rezultă în mod lămurit din însuș actul donațional al regelui Andreiu, în care se spune că pământul delimitat este dăruit "*exemptam de Blacis*", adică se dăruiește numai pământul, nu și locuitorii de pe acel pământ.

Totuși, nici unul dintre aceste nume de sate nu poate fi explicat din limba românească. Numele Arpaș ar putea fi explicat din limba ungurească în care există cuvântul de arpa cu sensul de orz. Arpaș în ungurește ar putea să însemneze prin urmare „cu orz”, „orziște”. În ce privește numele Kerch și Kurchz avem de a face, fără îndoială, cu un singur nume. Acest nume în cursul secolului al XIII-lea, ni se prezintă în diferite variante ortografice : Kerch la 1223, Kerz la 1225, Querc și Querch la 1226, Kyrch la 1264, Kyerch la 1306⁵⁰. Nici acest nume nu poate fi explicat din limba românească, dar nici din cea ungurească.

Este acest Arpaș într'adevăr de origine ungurească ? Repetăm, s'ar putea să fie, dar ceeace nu poate să fie este ca acest nume să fie născut pe pământ curant românesc. Numele unguresc Arpaș - dacă admitem această origine - nu sa putut naște în țara Făgărașului, pentru că nume unguresc presupune și populație ungurească, iar populațiune ungurească presupune și alte nume topice ungurești. Ei bine, în țara Făgărașului n'a existat nu la începutul secolului al XIII-lea, dar nici în secolul al XIX-lea nici cea mai neînsemnată populațiune ungurească rurală,⁵¹ și în tot cuprinsul regiunii Arpașului nu mai putem descoperi un singur nume topic unguresc. În vecinătatea Arpașului avem anume satele Porumbac, Ucea, Viștea, Rucăr, Drăguș, Sâmbăta, Găinar, Colun, Scorei, Sărata și Cârțișoara. Nici unul dintre aceste nume nu poate fi redus la un etimon unguresc. În aceste sate n'a existat niciodată nici cea mai neînsemnată populațiune ungurească, cum n'a existat nici în cele două sate Arpaș. Toate aceste sate sunt curat românești. Și

⁴⁹ După statistica oficială ungurească din 1900 : Arpașul de jos 1283 locuitori, dintre cari 1131 Români, - Arpașul de sus 1756 loc., dintre cari 1715 Rom., - Streja-Cârțișoara 855 loc. 773 Rom., - Opra-Cârțișoara 1050 loc., 1015 Rom., - Cârța 1017 loc., dintre cari 517 Rom., 500 Sași.

⁵⁰ Zimmermann, n-rele 38, 46, 49, 53, 107, 305.

⁵¹ După recensământul unguresc din 1900 : județul Făgăraș 88.217 locuitori, dintre cari 78.725 (sau 90 %) Români

totuș, cu câteva excepții-uni, numele acestor sate românești nu pot fi explicate nici din limba românească.

Dar ele nu pot fi explicate nici din limba germană, limba populației săsești din ținuturile vecine, cu cari țara Făgărașului a avut numeroase legături.

Unele dintre aceste nume ar putea fi explicate dintr'o limbă slavă, altele nici din aceste limbi. Dar admitând chiar originea slavă a acestor nume, nu putem înțelege cum s'au putut naște pe un teritoriu românesc, unde nu s'a pomenit niciodată de o populație slavă.

Nu ne rămâne, deci, decât să presupunem că – asemenea numelui Arpaș - ele s'au născut în altă parte, pe alt pământ și au fost importate în țara Făgărașului. Dacă însă ele au fost importate, ele n'au putut fi importate decât dintr'un ținut unde au putut lua naștere, într'un ținut locuit de Slavi și de o altă populație din limba căreia pot fi explicate celelalte nume.

Există un astfel de ținut ? Unde mai găsim nume topice identice sau similare?

3

În Transilvania nu găsim un singur nume de sat care să se repete în țara Făgărașului. Găsim, însă, în afară de frontierele Transilvaniei, în ținuturile din nordul Ungariei (unul singur în județul Sopron din dreapta Dunării). Și în apropierea lor găsim și alte nume topice făgărașene de care n'am pomenit încă.

Numele Cârța îl întâlnim în județul de odinioară Saros⁵², sub numele unguresc de Kéracs și cel slovacesc de Cerci. Documentele latinești ale secolului al XIII-lea cunosc acest sat sub numele de Csirez : la 1264 vice regele Ungariei Ștefan dăruiește unui credincios al său mai multe sate, între altele și satul „Ujwola”, spunând că acest sat este „Csirez commentanea in comitatu de Sarus”⁵³. Acestui „Ujwola” (adică „Wola nouă”) din vecinătatea lui Csirez îi corespunde în țara Făgărașului numele satului Voila de pe Olt, mai la deal de Cârța. Numele de „Wola” din Slovacie îl întâlnim și în forma de „Volya” : de 3 ori în județul Saros, de 2 ori în județul Zemplén. Azi toate au în limba slovacă forma de Vol'a. În documentele latinești ale secolului al XIII-lea întâlnim acest nume în forma – mai veche – de „Woyla” în anul 1231, regele Ungariei Andrei al II-lea confirmă un

⁵² Județele slovacesti nu mai corespund între toate județelor ungurești de odinioară. Cum, însă, hărțile ungurești sunt încă mai abordabile, folosim vechea împărțire administrativă, dând însă, când este posibil, pe lângă numele unguresc al localităților și pe cel slovac.

⁵³ Fejér, Codex, 4. III. 204.

testament în care testatorul pomenește de o „*vinea in Matra*” și de un „*predium Woyla nomine*”⁵⁴.

În județul de azi Tatra (jud. Szepes) și în județul Trencin avem două sate cu numele de Straja (ungurește azi Nemesör și Orlak) și avem lângă Cârtă din Făgăraș Streia-Cârțișoara.

În județul vecin Nitra întâlnim un sat cu numele Colun, nume identic cu numele Colun din țara Făgărașului. În limba slovacă satul are numele de Kolon. De acest sat se pomenește într'un document din 1251, eșit din cancelaria epi-scopiei catolice din Nitra : „*Janus de villa Colun vocata*” și într'un alt document din 1255, eșit din cancelaria regelui Bela al IV-lea „*terra Gyimes vocata...incipit a terra ville Colun*”⁵⁵.

Tot în județul Nitra întâlnim două sate cu numele Viște : Kisőř-Vistye și Nagyőř vistye (cari azi în limba slovacă se cheamă Vestenice), - nume cari se repetă în țara Făgărașului : Viștea de sus și de jos.

Numele Porumbac din țara Făgărașului se repetă în județele slovacăști în nu-meroase rânduri având forma de Poruba și Porubka, anume în județul Nitra (1), Arva (1), Zemplén (4), Ung (2), Trenciu (4), Lápto (3), și Saros (2).

Mai spre răsărit, la poalele munților, avem în țara Făgărașului satul cu numele Lisa și avem un sat cu numele Lisza (în limba slovacă Lysa) în județul Saros și un sat Lisica (azi ungurește Trencsén-Ladany, mai de mult Olasz-Liszka) în județul Trencin. Și nu departe de Lisa din Făgăraș avem un sat Breaza și avem două sate cu numele Breza în județul Arva și în județul slovacesc de azi Tatra.

Și mai spre răsărit avem în țara Făgărașului satul Luța și avem două sate Lucz și Lucska (în limba slovacă Lucka) în județele Zemplén, Trencin și Saros.

Spre răsărit de tot, pe malul stâng al Oltului, avem satele Veneția de jos și Veneția de sus și avem un sat Venéczia (în limba slovacă Venecia) în județul Saros, - sat de care se pomenește în documentele secolului al XV-lea ca de „*Venecye possessie deserta*” (1410) și „*Venecze possessio*” (1427). Mai la deal, pe malul stâng al Oltului, avem satele Comana de jos și Comana de sus și avem un sat Komanfalva sau Komanova în județul Nitra, un sat Komanice în județul Zemplén, Komanovky în județul Trencin, Komanikova în județul Lápto.

Mai spre munți avem satul Tohan (vechiu și nou) și avem un Tohany în județul Trencin.

⁵⁴ Idem, 3. II. 230.

⁵⁵ Fejér, 4. II. 84. Szentpétery, Oklevéljegyzék / Tratat de diplomatică, no. 987.

Numele de sate românești din țara Făgărașului, nume cari nu s’au putut naște în această țară, au putut fi deci importate din județele din nordul Ungariei, - presupunând că ele s’au putut naște acolo.

Să cercetăm deci dacă aceste din nordul Ungariei pot fi explicate din limba populației care trăiește în acele părți.

Județele din nordul Ungariei sunt locuite toate – unele aproape numai, altele în majoritatea covârșitoare – de Slovaci. Așa fiind, dacă numele de sate înșirate mai sus sunt de origine slavă, ele s’au putut naște în acele părți.

Fără îndoială, de origine slavă este Poruba și Porubka (diminutiv), care în românește a dat Porumbac. În limba slovacă Poruba înseamnă tăietură (unul dintre aceste sate slovacești ungurește se chiamă Német-Ujvágás). De origine slovacă este Lisa și Lucza (și diminutivul Luczka). De origine slovacă sunt Breza și Brenova. De aceeași origine este Vola, care românește a dat Voila. Și de origine slovacă este Streja. Filologii cred că și la originea numelui Cârța este un radical slav, pe care însă nu l’au găsit încă.

Aceste nume s’au putut deci naște într’un ținut locuit de Slovaci.

Alte nume, ca Cumanova, Colun, Arpas etc. nu pot fi însă explicate din limba slovacă. Numele Cumanova ar putea fi o reminiscență a unei vechi populații cumane, a unei populații cumano-pecenege. Cum însă cunoaștem limba cumano-pecenegă numai din câteva fragmente de text și câteva nume patronimice, nu putem spune cu absolută certitudine care dintre numele înșirate sunt cumano-pecenege. Totuși, de această origine cumano-pecenegă poate să fie numele Colun, care în acea limbă înseamnă “măgar sălbatic”. Numele ar putea indica, prin urmare, o așezare într’un ținut în care au trăit măgari sălbatici. De origine cumano-pecenegă este, cu siguranță, și numele Arpaș, numele satului din județul Sopron, din dreapta Dunării.

Am spus mai sus că originea acestui nume ar putea să fie ungurească, pentru că în această limbă există cuvântul arpa. Dar cuvântul arpa în realitate nu este cuvânt unguresc, ci este cuvânt de origine turco-cumană⁵⁶. Atât în limba turcă cât și în limba – înrudită - cumano-pecenegă arpa înseamnă tot orz. Arpas ar putea să fie, prin urmare, și un nume topic de origine cumano-pecenegă. Și nu este o simplă întâmplare că în aceiași epocă a secolului al XIII-lea, când în țara Făgărașului se pomenește de Arpaș (1231), se pomenește (la 1222) și de celălalt Arpaș din județul Sopron – în legătură cu o populație de pecenegi sau Bissenii.

⁵⁶ Pe harta specială a peninsulei Crimeea, editată de F. Handtke, găsim un sat Arpas (Vezi Fischer Karoly, *A hunok és magyarok / Hunii și maghiarii*). Budapest 1880). Avem mai multe nume topice Arpa (3 râuri, 1 lac, 1 sat) în Armenia, 1 râu în Turkestan și altul în India centrală.

La 1222, anume, Palatinul Ungariei „*Jula comes Suproniensis*” confirmă anumite privilegii unor „*Bissen de Arpas*” din județul său⁵⁷.

Se pune, însă, întrebarea : locuit-au vreodată Pecenegi și Cumani în județele slovăcești amintite ?

Începând cu secolul al X-lea, se poate constata în nordul Ungariei și o populație pecenegă. Acești Pecenegi s’au strecurat în cursul aceluia secol în nordul Ungariei, în grupuri mici și răsirate, peste Carpații Galiției. Erau Pecenegi din neamul acela de pecenegi cari îi alungaseră pe Unguri din ținuturile de lângă Marea Neagră. În grupuri mai mari au imigrat Pecenegi în timpul domniei regelui Ștefan cel Sfânt (1000-1038). În timpul domniei regelui Solomon (1063-1074) au fost colonizați Pecenegi în masă în județele Nitra și Trencin⁵⁸.

În acea regiune locuită de Slavi și Pecenegi au putut deci lua naștere sate cu nume parte slave, parte pecenege.

Identitatea numelor topice înșirate din țara Făgărașului – la cari s’ar mai putea adăoga și altele din restul Transilvaniei – cu tot atâtea nume topice din județele slovăcești este indiscutabilă, cum indiscutabil este că această identitate nu poate să fie o simplă concidență. Identitatea aceasta dovedește originea lor comună și, dat fiind că ele nu s’au putut naște în țara Făgărașului, ci numai în județele slovăcești din nordul Ungariei, - presupunerea noastră că ele au fost importate în țara Făgărașului devine și ea indiscutabilă.

Dar cum au ajuns ele în țara Făgărașului ?

Transilvania istorică, provincia centrală a Daciei lui Traian, n’a fost părăsită și de populația ei civilă, rurală, atunci când, pe la sfârșitul secolului al III-lea, Legiunile Romane au fost retrase în sudul Dunării. Populația aceasta civilă de țărani pacinici, de agricultori legați de pământul care îi hrănea, n’au părăsit și ei vetrele strămoșești, ci au continuat viața lor de păstori și muncitori ai pământului. Rămași, însă, fără scutul ocrotitor al Legiunilor Romane, în vremuri de primejdie ei se retrăgeau în munți, coborând în văi numai din când în când. Dar nu numai munții Transilvaniei i-au adăpostit pe acești țărani, ci și munții din vecinătate, munții Bihorului, munții Maramureșului, munții din nordul Ungariei. Până departe în Moravia și chiar în Boemia găsim urme de populație românească. Ea fusese o populație românească sedentară, cum dovedesc documentele și numeroase nume topice din acea vastă întindere de pământ slav. Până în zilele noastre s’au păstrat în aceste regiuni nume de localități ca Vlahovića, Vlahovac, Valaskova, Valaská Belá (în documentele secolului al XIV-lea „*Bela Walachorum*”, adică „Alba

⁵⁷ Fejér, 3. I. 363.

⁵⁸ Homán Bálint, op. cit. p. 275. Cele două localități sunt azi în Slovacia.

Valahilor”). În secolele XVI și XVII Ersekujvar (nemțește Neuhäusel, slovăcește Zamky) se numea și „Olahvar” sau „Olahujvar” (jud. Nitra). S’au păstrat și nume patronimice românești în forma de Walach, Wolach, Waloch⁵⁹.

În județele slovăcești în cari am constatat nume topice identice cu nume topice din țara Făgărașului au trăit, așa dar, și Români. Acești Români au putut să le aducă, prin urmare, în țara Făgărașului.

Li-au adus într’adevăr ei ? Li-au adus alții ? Cum și de ce li-au adus ?

Aceasta este o problemă nouă.

⁵⁹ N. Drăgan, *Românii în veacurile IX-XIV*. București 1933. p. 170.

SIMBIOZA ROMANO-SLAVO-UNGUREASCĂ

Când a avut loc primul contact al Românilor cu Slavii ?

Unde a avut loc acest contact ? Care a fost natura lui ?

1

Patria primitivă a Slavilor a fost (în delimitare generală și sumară) cuprinsul dintre Nistru, Marea Neagră, Carpații Galiției și râul Vistula. De aci, în cursul secolului al VI-lea Slavii sau pus în mișcare spre Apus. O parte au coborât și în Europa centrală și de miazăzi. În secolul al IX-lea existau deja două state slave puternice : statul morav (în munții Galiției și prelingirea lor apuseană) și statul bulgar (la miazăzi de Dunăre).

Slavii, deși de aceeași origine, erau de mult divizați în 3 grupuri distincte. Ei au rămas divizați până în zilele noastre. Fiecare grup este, în același timp, compus din mai multe grupuri mai mici, reprezeentând tot atâtea limbi sau dialecte diferite. Primul grup este grupul Slavilor orientali : Rușii mari și Rușii mici sau Ucrainenii; Polonii, Cehii și Slovaci; al treilea grup este cel al Slavilor meridionali : Slovenii, Sârbo-Croații și Bulgarii.

Neamul românesc este așezat (în delimitarea generală și sumară) din cele mai vechi timpuri – anterioare ivirii în Europa a Slavilor – în cuprinsul dintre Dunăre, Marea Neagră și Carpații nordici. El este un grup etnic unitar, vorbind aceeași limbă românească. Geograficește, acest neam românesc este înconjurat de către cele trei grupuri slave ca într'un semicerc și are – de secole – frontiere comune cu toate trei grupurile, nu numai cu unul singur.

Contactul Românilor cu Slavii, primul lor contact n'a putut să fie, prin urmare, un contact între Români și Slavi ca unitate slavă, ci numai un contact între Români din diferite țări ale pământului românesc cu diferite grupuri slave, cu diferite popoare slave. Contactul româno-slav n'a putut să fie decât un contact între populațiuni vecine, cari însă – în ce privește Românii – n'au fost întotdeauna aceiași vecini slavi. Este, deci, natural să presupunem că contactul cu Slavii al Românilor din sudul Carpaților, spre exemplu, s'a petrecut în alte împrejurări și a avut loc cu un alt popor slav decât contactul cu Slavii al Românilor din nordul Carpaților.

Așa fiind, la întrebările când a avut loc primul contact al Românilor cu Slavii, unde a avut loc acest contact și care a fost natura lui – nu putem să ne așteptăm la un răspuns care să rezolve în mod integral problema acelu contact. Nu ne putem aștepta la un singur răspuns, ci trebuie să ne așteptăm la o serie de răspunsuri parțiale, dintre cari fiecare va rezolva numai una dintre aspectele problemei generale.

Limităm, deci, problema la întrebările parțiale : când a avut loc primul contact cu Slavii al Românilor din Dacia centrală (adică din Transilvania) ? Unde a avut loc acest contact ? De ce natură a fost el ?

2

Pentru întâiași dată se pomeneste în istorie de Români alături de Slavi în epoca descălecării Ungurilor în Panonia.

Ungurii, popor nomad de origine fino-ugrică, veneau dinspre răsărit. După multe rătăcirii și popasuri, ei au ajuns către sfârșitul secolului al IX-lea în munții Galiției, pe cari îi trec coborând în văile de la poalele lor. Apoi, înaintând, ajung în văile Tisei și ale Dunării.

Această descălecare a Ungurilor este descrisă pe larg de o cronică ungurească (scrisă în limba latină) zisă „cronica notarului anonim al regelui Bela” și, mai sumar și numai în cursul povestirii unor alte evenimente de o cronică rusească (scrisă în vechea limbă slavă), zisă „cronica lui Nestor”.

În descrierea acestei descălecări, amândouă cronicile vorbesc de popoare cari în acea epocă locuiau în țările din sudul Carpaților galițieni și pomenesc cu acest prilej și de Români. Cronicile aceste ni s’au păstrat numai în copie. Cronică ungurească, scrisă între anii 1063-1068, ni s’a păstrat într’o singură copie, făcută probabil pe la 1300⁶⁰. Cronică rusească, scrisă către sfârșitul secolului al XI-lea, adică aproape în aceeași epocă, ni s’a păstrat în 4 copii, dintre cari cea mai veche datează dela sfârșitul secolului al XIV-lea (1377) și este numită „a lui Laurențiu”, după numele călugărului care a făcut copia⁶¹.

Cum cronică ungurească a notarului anonim ni s’a păstrat numai într’o singură copie, nu avem decît un singur text de consultat. Din contra, cronică lui Nestor păstrându-ni-se în mai multe copii din diferite epoci, avem mai multe texte de cari trebuie să ținem seama. Aceste 4 copii sunt, însă, aproape întru toate identice, ele deosebindu-se numai în ortografie și gramatică și prin unele omiteri

⁶⁰ P. Magistri quondam Bele regis Hungarie notaries, *Gesta Hungarorum* / Faptele ungurilor. Ed. Ladislaus Juhaaz. Budapest 1932. (În ce privește epoca în care a fost scrisă această cronică, vezi studiul „Cronică notarului anonim” în „Dacia istorică”, Cluj 1931 n-rele 1 și 2).

⁶¹ *Povesti vremenich liet po lavrenskomu spisku* / Povestea vremurilor trecute. Sanktpetersburg 1910. – Această copie mai este cunoscută și sub numele de „Cronică lui Pușkin”, după numele primului ei proprietar. Ea este cunoscută și sub numele de „Cronică dela Susdal”, o mănăstire al cărei șef a autorizat facerea copiei. Celelalte copii sunt mai nouă. Prima, numită a lui Radzivil, după numele celui mai vechiu proprietar al ei, datează dela sfârșitul secolului al XV-lea; a doua, proprietatea Academiei teologice din Moscova, datează dela mijlocul secolului al XV-lea; a treia, numită cronică dela Troiț, după numele mănăstirii unde s’a descoperit, datează dela începutul secolului al XV-lea.

sau adăogiri de puțină importanță. Totuși, înainte de toate trebuie să stabilim cel mai vechiu text care ni s'a transmis.

Cronica lui Nestor s'a publicat pentru întâia dată în anul 1767 (cronica notarului anonim la 1746), împreună cu mai multe alte cronici. Ca cronică independentă s'a publicat la 1846. Ultima edițiune a ei datează din 1910 și este reeditarea unei edițiuni critice anterioare. Edițiunea aceasta are drept bază copia călugărului Laurențiu (cea mai veche copie) și indică în note marginale abaterile dela acest text ale celorlalte copii.

Această cronică spune :

„În anul 6406. Mergând Ugri pe lângă Chiev peste muntele (a) care azi se numește unguresc,⁶² au ajuns la Nipru și s'au oprit cu corturile, pentru că umblau rătăcind ca și Poloveții. Veneau dinspre răsărit și au năvălit peste munții (b) înalți și începură a se război cu Volhii și Slovenii cari locuiau acolo. Șezuseră anume acolo înainte Slovenii, dar Volhii au ocupat pământul slovenesc; după aceea însă Ugri au alungat pe Volhi și au moștenit pământul și au trăit cu Slovenii supunându-i, de atunci pământul numindu-se unguresc” (c).

Acesta este cel mai vechiu text (ce ni s'a păstrat) al însemnărilor cronicei rusești despre întâlnirea Românilor cu Slavii și Ungurii. Celelalte copii, texte mai nouă, prezintă următoarele abateri :

a) În copia Radzivil și cea a Academiei teologice lipsește cuvântul „peste muntele” („goroiu”). Textul acestora este : „mergând Ugri pe lângă Chiev care acum se numește unguresc”.

b) Celelalte copii adaogă după fraza „și au năvălit peste munții înalți”, precizarea „cari au fost numiți munții ungurești”.

c) În copiile Radzvil și Acad, teol. Lipsește precizarea privitoare la pământul luat de Unguri dela Volhi, anume „că de atunci pământul numindu-se unguresc”.

Aceste sunt cele mai esențiale abateri. Celelalte abateri sunt numai ortografice.

Din însemnările anului 6406, care corespunde anului 898 d. Chr. Se desprind, prin urmare, următoarele :

Ungurii, popor nomad ca și Poloveții (Pecenegii), venind dinspre răsărit au ajuns la râul Nipru pe care l'au trecut lângă Chiev, peste un munte care de atunci se chiamă „unguresc”. Aci s'au oprit și și-au întins corturile. Apoi au pornit din nou

⁶² Trebuie să relevăm că rusescul „ugorskoie” („unguresc”) este adjectiv de genul masculin și prin urmare nu concordă cu substantivul „gora” („munte”), care este de genul feminin. Acest „ugorskoie” trebuie să se refere la un sub-stantiv de genul neutru ca „miesto” („loc”) sau „gorodiște” („oraș”) spre ex.

la drum și trecând peste niște munți înalți au coborât într'o țară locuită atunci de Sloveni și Români. Țara aceasta fusese înainte stăpânită de Sloveni, dar peste ei veniseră Românii, ocupându-le țara. Acum Ungurii i-au alungat pe Români și au ocupat ei țara Slovenilor, care de atunci se cheamă țara ungurească.

Cronica notarului anonim al regelui Bela știe și ea de acești Slavi și Români. Ea spune că Ungurii ajunși în Galiția au aflat dela locuitorii acelei țări că dincolo de munții lor („*ultra silvam hova*”) este o țară bogată ai cărei locuitori sunt „*Sclavi Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum*” (cap. 9).

Aceste sunt informațiunile pe cari ni le dau cele două cronici – repetăm, aproape contemporane – despre locuitorii Panoniei în epoca descălecării Ungurilor. Informațiunile lor concordă : la venirea Ungurilor exista deja un contact între Slavi și Români – în Panonia.

Să căutăm, deci, să precizăm epoca descălecării ungurești.

Cronica notarului anonim spune că Ungurii au pornit din Sciția în anul 889 (c. 7), iar în anul 893 ducele Arpad și poporul său se găseau în valea Tisei (c. 13). Cronica rusească a lui Nestor pomenește de trecerea Ungurilor lângă Chiev și peste munții înalți (ai Galiției) în cadrele însemnărilor anului 6406, adică ale anului 898.

Între anul indicat de cronica ungurească drept anul când Ungurii erau în Valea Tisei (893) și anul indicat de cronica rusească drept anul când Ungurii au trecut peste munții Galiției (898), - este o vădită contradicție. Dacă Ungurii numai în anul 898 au trecut acei munți, ei nu puteau să fie în valea Tisei 5 ani mai de timpuriu.

Contradicțiunea aceasta este numai aparentă.

Nu încapă nici o îndoială că evenimentele povestite de cronica rusească în cadrele însemnărilor anului 898, anume sosirea Ungurilor la Nipru, trecerea lor pe lângă Chiev, trecerea munților Galiției, ocuparea țării de dincoace de acești munți – nu s'au putut întâmpla și nu s'au întâmplat în același an. Însemnările anului 898 trebuie că rezumă evenimente petrecute într'un trecut de mai mulți ani. Că acesta este cazul ni-o dovedește însăși cronica.

În povestirea evenimentelor, indicarea anilor în cronică începe cu anul 6360 (852). Cronica nu înregistrează însă în fiecare an evenimente. Până la anul 6390 (882) nu găsim decât foarte puține însemnări și chiar și aceste reduse la câteva rânduri sau chiar numai la o frază scurtă. În anul 882 avem pentru întâiași dată însemnări mai amănunțite – între altele și o aluziune la Unguri. Apoi iarăși urmează câțiva ani (883-887) cu însemnări scurte și fără importanță. Dela anul 888-897 cronica indică numai anul, fără orice însemnare. Este așa dar firesc să

presupunem că în însemnările anului 898 se rezumă întâmplările anilor dela 882 încoace.

Am amintit mai sus că în însemnările anului 882 se face aluziune la Unguri. În acel an se spune anume că Oleg a trecut cu luntrile pe Nipru sub muntele „ugorskoie” și invadând Chievul a omorât doi fruntași și i-a dus pe muntele pe care acum îl chiamă „ugorskoie” (unguresc). Din această aluziune nu se poate însă trage concluziunea că Ungurii, în anul 882 ajunseseră la Nipru, - pentru că acel „*acum se chiamă...*” nu se referă la anul 882, când se întâmplă invadarea Chievului, ci la epoca în care autorul analelor (sfârșitul secolului al XI-lea) strângea într’un mănunchiu însemnări răslețe mai vechi.

Se mai face în cronică și o altă aluziune la Unguri, fără indicarea vreunui an. În povestirea evenimentelor secolelor mai vechi, cronică înșiră cu numele toate popoarele cari, venind dinspre răsărit, au trecut prin Rusia. Cronică pomenește de „*Obri*” (Avari), după cari au venit „*Pecenezii*” (Pecenegii) și adaogă că „*după aceea au trecut pe lângă Chiev Ugri negri*”⁶³ mai târziu, în timpul lui Oleg”⁶⁴ (p. 11). Acest Oleg a domnit între anii 879 și 912, epocă care include ambele date și 882 și 898.

Dar înseși însemnările anului 898 ne arată că ele au fost scrise mult după ce Ungurii trecuseră pe lângă Chiev. Ele au fost scrise într’un timp când Ungurii se găseau deja dincoace de munții Galiției. În aceste însemnări se vorbește anume de popoarele cari locuiesc în sudul Galiției – Slavi și Români – precizându-se că acolo trăiseră la început Sloveni și că peste ei veniseră Români, pe cari la rândul lor i-au alungat Ungurii, supunându-i pe Sloveni. Așadar, când se scriau însemnările anului 898 Ungurii erau deja dincoace de munții Galiției.

Între cele două date, cea a cronicii ungurești și cea a cronicii rusești, nu este prin urmare nicio contradicțiune. Ceeace spune cronică ungurească este confirmat de cronică rusească.

Din aceste două cronici, scrise independent una de alta, rezultă așadar că Ungurii au descălecat în șesurile Panoniei între anii 890 și 898.⁶⁵

⁶³ Manuscrisele Radzivil și Academia Teologică vorbesc numai de „ugri” fără precizarea de „negri”.

⁶⁴ Oleg (Helge – sfânt, sacru, binecuvântat) din Novgorod a fost un prinț vareg (sau konung), care a domnit peste tot sau o parte a poporului Rus’ între 882 (când a cucerit Kievul) – 912, potrivit unei cronici est-slavică și istoric 879–913. Despre el se spune că ar fi cel care a mutat capitala Rusilor de la Novgorod la Kiev și, prin urmare, el a pus bazele puternicului stat Rusia Kieveană. El a lansat, de asemenea, cel puțin un atac împotriva Constantinopolului – 911, capitala Imperiului Bizantin.

⁶⁵ În urma unei expuneri a istoricului ungur Pauler Gyula, parlamentul unguresc a decretat în anul 1892 drept an al descălecării anul 895 și a fixat în consecință expoziția „milenară” pentru

În epoca acelei descălicări în acele șesuri trăia o populațiune română alături și împreună cu o populațiune slavă.

Primul contact al Românilor cu Slavii a avut, așadar, loc înainte de contactul Ungurilor cu Slavii și Românii din Panonia, adică înainte de sfârșitul secolului al IX-lea.

3

Limitând problema cronologică la epoca descălicării Ungurilor în Panonia (epoca în care contactul româno-slav este atestat), ne întrebăm : unde trăiau împreună și alături Românii și Slavii de cari pomenesc cele două cronicile ? Unde putea fi țara slovenească a lui Nestor ?

Cronica lui Nestor spune că Ungurii au ajuns în țara care mai târziu s'a numit țara ungurească – trecând „munții înalți”. Cronica notarului anonim vorbește și ea de acești munți mari dela frontierele Ruteniei, a țării care mai târziu se va numi Galiția⁶⁶. Ea spune anume că Rutenii i-au îndemnat pe Unguri să treacă munții Galiției spre Panonia, țara care – spuneau ei – pe vremuri fusese stăpânită de Atila, strămoșul lor : „*ut dimissa terra Galicie ultra silvam hovor...în terram Pannonie descenderent, que primo Athile regis fuisset...*” Rutenii li-au dat și oameni cari să le arate drumul până la granița dela Hung („*dux Galicie duo millia sagittatorum...anteire precepit, qui eis per silvam Hovor viam prepararent usque ad confinium Hung*”, c. 11). Notarul anonim adaugă apoi precizarea că trecând acest munte Ungurii au ajuns în regiunea dela Hung, la un loc numit mai târziu Munkacs („*et sic venientes per silvam hovor ad partes hung descenderent...et locum quam primo occupaverunt Munkacs nominaverunt*”, c. 12).⁶⁷

Țara slovenească unde, cum spune cronica rusească, la sfârșitul secolului al IX-lea Românii trăiau alături și împreună cu Slavii; țara despre care Rutenii le

anul 1895. Mai târziu, din motive de oportunitate, expoziția a fost amânată pentru anul 1896 (Vezi Pauler, op. cit. p. 153)

⁶⁶ Notarul anonim vorbește când de „dux Galici”, când de „dux Ruthnorum”, adică, când de țară când de popor. Termenii indică însă întotdeauna aceeași persoană

⁶⁷ Sunt unii istorici unguri cari afirmă că cel puțin o parte dintre Unguri au descălecat venind prin Transilvania. Critica istorică ungurească nu acceptă însă acest punct de vedere. Așa istoricul ungur Pauler („A magyar nemzet története Szent Istvanig / Istoria ungurilor în timpul Sfântului Ștefan”, Budapest 1900, p. 34, 121 și 153, - operă premiată de Academia ungară) spune : „*către sfârșitul anului 895, națiunea maghiară sub conducerea lui Arpad a coborât prin pasul Vereczke pe coasta Tisei de sus, în regiunea de sus, în regiunea Munkacs și Ungvár*”. – „*Avarii ca și mai târziu Ungurii au venit în Ungaria dinspre nord, nu prin Transilvania sau Valahia de azi*”. – „Afirmația notarului anonim că Ungurii au venit în Ungaria dinspre nord este coroborată și de cronicile ungurești. Drumul prin Transilvania s'a strecurat numai mai târziu în redacțiile mai nouă ale cronicilor, prin filiațiunea jocului de cuvinte „septem castra” – Siebenbürgen.”

spuneau Ungurilor că este locuită de Slavi, Bulgari și Români – se găsea așadar la poalele Carpaților Galiției, în regiunea muntoasă a Slovaciei.

La ocuparea de fapt a Panoniei, Ungurii în acest pământ slovenesc n'au mai găsit Români. În orice caz, notarul anonim nu mai pomenește în nordul Panoniei de „*Blachii*” (cum nu mai pomenește nici de „*pastores Romanorum*”), ci numai de locuitori slavi, despre cari spune că s'au supus de bună voie („*sclavi vero habitatores terre audientes adventum eorum...sua sponte se Almo duci subiugaverunt*”, c. 12).

Nu este nicio contradicțiune în povestirea notarului anonim. Pe când Ungurii se găseau încă în Galiția, în pământul slovenesc trăiau Români (cum le spuneau Rutenii), dar când – peste mai multă vreme – Ungurii au ajuns dincoace de Carpații Galiției, Românii se retraseră în altă țară. Cronica rusească a lui Nistor ne explică această retragere : Ungurii i-au alungat pe Români.

Această „alungare” a Românilor de către Unguri nu trebuie să ni-o închipuim, însă, numai decât ca o alungare de fapt, prin forța armelor, după lupte grele. „Alungarea” s'a petrecut în alt fel.

Pe Unguri îi precedase de mult faima unui popor barbar care pradă, arde și distruge pe unde trece. „Faima cruzimii lor îi îngrozise pe oameni”. În bisericile din Italia poporul se ruga „*ab ungarorum nos defendas jaculis*”.⁶⁸ Cronicile germane sunt pline cu descrieri despre faptele lor neomenești.⁶⁹

Românii, popor pașnic de păstori și muncitori ai pământului, îngroziți de faima barbarilor cari se apropiau, au preferat să nu mai aștepte sosirea lor, și s'au refugiat în altă țară. Și unde s'ar fi putut refugia, dacă nu în țara de unde veniseră, în țara de „dincolo de păduri” ?

În afară de groaza Ungurilor, Românii au avut însă și un alt motiv să părăsească țara slovenească : persecuția religioasă.

4

Către mijlocul secolului al IX-lea, doi călugări din Salonic, cu numele Metodiu și Ciril, veniseră în Moravia chemați pentru a desăvârși încreștinarea

⁶⁸ Pauler, op. cit. p. 50 și 52.

⁶⁹ Reginonis abbatis Primiensis chronicon. „*Anno dominice incarnationis 889 gens ungarorum ferocissima et omni belva crudelior*”. – „*carnibus siquidem, ut fama est, crudis vescuntur, sanguinem bibunt, corda hominum quos capiunt particulatim dividentes veluti pro remedio devorant, nulla miseratione flectuntur, nullis pietatis visceribus commoventur*” – „*Quippe eandem ferocitatem feminis quam viris adsignant*”.

locuitorilor acelei țări și a organiza noua biserică în marele stat morav al lui Svatopluc, care se întindea departe înspre apus și înspre răsărit dincolo de Moravia propriu zisă.

Cei doi călugări, probabil amândoi Slavi, în orice caz însă cunoscători ai limbii slave vorbite atunci, au desfășurat o vie activitate de apostoli ai creștinismului, propovăduind religia creștină în limba poporului slav și traducând cărțile bisericești în limba slavă. Chiar *„Papa i-a dat lui Metodiu autorizația de a face slujbă în limba slavonă, numai apostolul și evanghelia trebuind să fie citite mai departe în limba latină. Așa credea Papa să-i încreștineze pe toți Slavii”*⁷⁰. Cu timpul, Metodiu și Ciril ajung să introducă în noua biserică în locul limbei grecești neînțelese de popor – limba slavonă, vorbită de cei în mijlocul cărora predicau.

Cei doi apostoli nu s’au adresat numai Slavilor din acele părți, ci și Românilor cari trăiau alături și împreună cu ei. Românii erau, de mult creștini. (Rapiditatea cu care au fost încreștinați Slavii se datorește, cu siguranță, în parte și faptului că ei cunoșteau prin Români legea creștină). Propaganda celor doi apostoli n’a putut să influențeze, prin urmare, esența credinței românești, ci numai haina ei externă : limba liturgică. Românii au primit și ei limba liturgică slavonă, pe care o vor fi înțeles mai bine decât limba liturgică grecească. Creștinismul românesc a rămas, însă, latin. Termenii noțiunilor fundamentale ale credinței lor au fost dela început și au rămas până azi termeni împrumutați din limba latină : *Dumnezeu, lege, credință, creștin, cred, cruce, botez, a boteza, a se ruga, a se cumineca, păcat, părinte, serbătoare, vergură*, etc.

În tot cursul activității lor, cei doi apostoli slavi au avut să lupte cu dușmănia episcopilor catolici occidentali, în deosebi cu dușmănia episcopului din Salzburg și Passau, cari se temeau de slavizarea bisericii catolice și căutau s’o împiedice. După moartea lui Metodiu (855), ucenicii lui continuă apostolatul, având să lupte cu aceaș dușmănie occidentală. Și când însuș Svatopluc, care la început – în luptă cu occidentul german – protejase noua biserică slavă, împăcându-se cu germanii ia partea episcopilor catolici, ucenicii marilor apostoli sunt siliți să se ascundă sau să fugă din țară. Cei mai mulți au fugit, unii în sudul Dunării de unde veniseră cei doi apostoli, alții în pământul românesc mai apropiat. Au plecat unde plecau și Românii, - pentru că această prigonire religioasă se petrece în aceaș epocă în care Ungurii se găsesc în Galiția învecinată și se pregătesc să coboare în Panonia.

⁷⁰ Hummer Nándor, A szláv kereszténység hazánk mai területén a honfoglalás előtt / Creștinismul slav înaintea descălecării, Budapest 1896, p. 28

În aceste împrejurări, exodul din țara slovenească n'a putut să fie și n'a fost un exod numai de locuitori români. De altă parte, nu vor fi plecat toți locuitorii români ai pământului slovenesc și nu toți cei care au plecat vor fi fost locuitori români. Cu locuitorii români vor fi plecat și locuitori slavi cari știau românește, cum vor fi rămas și Români cari știau slovenește. Numărul locuitorilor slavi cunoscători ai limbii românești va fi fost, însă, cu siguranță, mai mare decât numărul locuitorilor români cunoscători ai limbii slavone, - pentru că limba românească (ca toate limbile romane, de altfel) se învață mai ușor decât limbile slave (mai ușor decât limbile germane, mai ușor decât limba ungurească). Așa fiind, numărul Românilor rămași pe pământ slovenesc va fi fost mai mic decât numărul Slavilor cari au părăsit și ei acel pământ.

Numărul acesta mare de Slavi, alături de influența limbii slavone introduse în biserica românească, explică de ce urmele conviețuirii româno-slavone pe pământul slovenesc sunt mai șterse și mai rari, iar urmele conviețuirii slavo-române pe pământul românesc mai adânci și mai numeroase.

Dar acest exod româno-slav dela sfârșitul secolului al IX-lea n'a rămas un exod izolat. Exoduri au mai avut loc și în secolul al X-lea, pentru că în tot cursul aceluia secol au continuat cauzele determinante inițiale (teamă de Ungurii barbari și persecuția religioasă). Exoduri au avut loc și mai târziu. Un însemnat număr de localități din Transilvania au în ungurește nume cari indică o origine sau cel puțin influență slovacă (ung. Slovac se cheamă tot) : Tăuți (ung. Totfalu) în jud. Cluj și Alba, Stremți (ung. Totfalu) în jud. Sălaj Vale (ung. Totfalu) în jud. Dobâca, Briglez (ung. Totszallas) în jud. Dobâca, Totelec (ung. Tottelke) în jud. Cluj, Totia-Mare (ung. Nagytoti), în jud. Hunedoara, - toate sate curat românești - și mai multe alte sate în județele Sălaj și Bihor. Ele sunt o dovadă vie, o urmă vie a acestor exoduri. Ele au adus în Transilvania - treptat - o populațiune slavă în parte românizată sau pe cale de românizare, o populațiune slavă care însă curând sa pierdut în masele populațiunii românești autoctone.

Exodul dela sfârșitul secolului al IX-lea a fost, însă, probabil cel mai puternic.

5

Conviețuirea româno-slavă n'a avut nici în Panonia nici în Transilvania un caracter de conflicte și dușmănie. Din contră, ea a avut un caracter de înțelegere și prietenie. Între acești Slavi și Români n'au existat raporturi de cuceritori și cucerțiți, ci numai raporturi de bună vecinătate. Slavii n'au venit în Transilvania ca cuceritori. Semnul caracteristic al cuceririlor sunt numele patronimice trecute în toponimie ca nume de localități. Or, în întreaga toponimie - slavă - a Transilvaniei nu putem descoperi un singur nume topic care să aibe la originea lui un nume

patronimic slav. Numeroasele urme slave, așazisele slavisme din limba și toponimia românească nu sunt urme de cucerire. Ele se explică prin această pașnică conviețuire a unor oameni cu același îndeletniciri, aceleași obiceiuri, oameni ce se simțeau amenințați de aceleași primejdii și protejați de aceiași biserică.

Procesul de asimilare al Slavilor din Transilvania este procesul de asimilare al tuturor Slavilor cari au ajuns să trăiască în mijlocul unui popor în aceleași împrejurări în cari au trăit cu Românii. Slavii veniți în Transilvania s'au așezat în mijlocul populațiunii autoctone românești de păstori și agricultori – nu răsfirați, ci în grupuri compacte, cum fac toți imigranții, toți coloniștii, toți refugiații din toate țările și toate timpurile. Slavii au dispărut asimilându-se populațiunii românești, pentru că – repetăm – atunci când au venit în țară poate știau în parte românește. Dar numele așezărilor în cari au trăit n'au dispărut, pentru că n'au dispărut așezările, - deși locuitorii și-au schimbat limba. Cazuri similare și analoge s'au întâmplat și în țările germane de dincolo de Vistula. Un mare număr de localități germane dintre cele mai cunoscute au nume de origine slavă, dar nu mai au nicio populațiune slavă : Berlin, Beuthen, Breslau, Leipzig, Lübeck, Potsdam, Rostock și alte numeroase sunt de origine slavă.⁷¹

Procesul acesta de asimilare al Slavilor nu se aseamănă, însă, - cum cred unii din istoricii români⁷² – cu procesele de asimilare ale Francilor de către Galoromani și al Bulgarilor de către Slavi. Și Francii și Bulgarii au fost cuceritori, iar asimilatorii – cucerțiți. Cuceritorii s'au asimilat fiindcă au fost mai puțini, dar având o organizațiune politică și militară superioară, și-au impus cuceritorilor numele lor : Franci, Bulgari, - cum au dat și Scandinavii veniți în secolul al IX-lea Slavilor de acolo numele lor scandinav de Ruși, ei înșiși dispărând. Slavii din Transilvania au fost însă asimilați de Români fără să fi lăsat urme despre procesul de asimilare, fiindcă au fost mai puțini, fiindcă între ei și Români n'a existat niciun raport de cuceritori și cucerțiți, ci numai raporturi de oameni trăind alături și împreună acelaș fel de traiu, în același condițiuni.

„Slavismele” din limba română și toponimia română din Transilvania nu sunt dovezi ale unei dominațiuni politice, ci rezultatul influenței limbii slavone, a limbii slavone care – repetăm – a fost secole lungi nu numai limba liturgică a bisericilor românești, ci și limba diplomatică a țărilor subcarpatice și a tuturor

⁷¹ R. Kleinpaul, Die Ortsnamen im Deutsche / Numele localităților în germană. Berlin, 1919. W. Stormfels, Ortsnamen / Nume de localități, Berlin 1925.

⁷² Constantin C. Giurescu, op. cit.

țărilor ortodoxe, - cum limba latină, limba bisericii catolice a fost limba diplomatică a țărilor catolice apusene⁷³.

6

Trebuie să recunoaștem că nu avem mărturii documentare directe nici despre conviețuirea Românilor cu Slavii din nordul Ungariei, nici despre exo-durile româno-slave pomenite mai sus. Avem, însă, dovezi indirecte în limba slavă⁷⁴ și numeroase dovezi în toponimia românească a Transilvaniei.

Cea mai grăitoare dintre aceste dovezi topice este numele de râu Târnava, numele alor două râuri cari izvoresc din munții Gurghiului, se împreună lângă Blaj și se varsă ca un singur râu în Mureș, nu departe de Teiuș.

Filologii sunt de acord că numele Târnava este de origine slavă. El derivă, spun filologii, din radicalul slav trn (spin) și sufixu, tot slav, -ava (apă). Numele însemnează, prin urmare, o apă, un râu, care izvorește sau curge printre spini, într'o regiune spinoasă. Trn are acest sens de spin în toate limbile slave.

În ungurește acest râu se chiamă Küküllö, în nemțește Kockel, nume care trece drept asimilarea numelui unguresc.

Care este originea numelui unguresc ?

Istoricul ungar Hunfalvi Pál⁷⁵ crede că și la originea numelui unguresc este idea de „spin”. Aname numele unguresc s'ar fi format din apelativul Kükül , - forma arhaică (neatestată, însă) a lui kökény, care însemnează tot spin și sufixul – jo, tot arhaic, care însemnează apă, râu. Küküllö ar fi prin urmare, traducerea ungurească a numelui slav Târnava. Această deducțiune este coroborată de faptul că localitatea (curat ruteană) din Maramureș Kökényes până în secolul al XV-lea avea numele rutean Ternavo, Ternava,⁷⁶ O coroborare ar mai putea fi și faptul că

⁷³ Toate noțiunile fundamentale ale limbii românești, noțiuni fundamentale cari exprimă manifestările de viață în toate domeniile unui popor, sunt de origine latină. „Slavismele” din limba românească sunt aproape exclusiv termeni de noțiuni abstracte și au fost introduse în limba noastră în rândul întâiu de preoții cari făceau slujba în limba slavonă și de traducătorii de mai târziu ai cărților bisericești slavone. Ele nu formează cu limba românească un amestec organic, ci numai unul mecanic.

⁷⁴ E. Petrovici, Simbioza româno-slavă în Transilvania. (În revista „Transilvania”, Sibiu 1942, no. 73. p. 154) : „Cercetări asupra unor particularități de pronunțare ale limbii slave duc la constatarea, pe cale filologică, a traiului în comun, a simbiozei Românilor cu Slavii, care a avut loc în nord-vest, cât mai aproape de teritoriul lingvistic slovac, - probabil mult mai înainte în vechime decât azi”.

⁷⁵ Hunfalvi Pál – nume real Saul Hundsdörfer, Pál Hunfalvy (12 martie 1810, Nagyszalók – 30 noiembrie 1891, Budapesta) a fost un lingvist și etnograf evreu ungar, născut în așa numitul Mic Regat care constituie astăzi o parte a Slovaciei.

⁷⁶ Melich, op. cit. p. 17, 242, 340 și 376-382.

localitatea Teiuș, din apropierea revărsării Târnavei în Mureș, ungurește se chiamă Tövis, care însemnează spin (cât timp kökény în realitate însemnează porumbar, latinește prunus spinosa, nemțește Schlehe, în limbile slave trnka).

Filologul ungur Melich, care vrea să facă cu orice preț dovada că în Transilvania în epoca descălecării Ungurilor în Panonia trăia o populațiune bulgaro-turcă, recunoaște și el că Târnavă este cuvânt slav și însemnează „râu spinos”. Nu este însă de acord cu Hunfalvi în ce privește originea numelui unguresc. Melich afirmă anume că în limba acelei populațiuni bulgaro-turce din Transilvania Târnavă se cheamă Kukeleg. Ungurii au făcut din acel nume Küküllö, iar acest nume a fost tradus – „*nu înainte de secolul IX-X*”, (adică numai după secolul al X-lea, numai după descălecarea Ungurilor) – în limba Slavilor de sud, adică a Bulgarilor, în care s’a numit Târnavă.⁷⁷

Teoria lui Melich nu este o teorie științifică, o teorie istorică și filologică. Din punct de vedere istoric și filologic, ea este lipsită de orice temeiu serios, pen-trucă nu este atestată nici existența în Transilvania a unei populațiuni bulgaro-turce, nici existența într’o limbă bulgaro-turcă a unui kukeleg și nici existența în Transilvania a unei populațiuni sudslave, adică bulgare, care să fi tradus numele bulgaro-turc în limba sa, spunând râului Târnavă.

Teoria lui Melich este o teorie cu substrat politic, care caută să sprijinească o altă teorie ungurească, tot atât de puțin științifică, cea a priorității ungurești în Transilvania.

În epoca descălecării ungurești n’a existat în Transilvania nici o populațiune bulgaro-turcă, nici una sud-slavă. Dacă ar fi existat, întreaga istorie a Transilvaniei ar fi trebuit să ee și ar fi luat o altă evoluțiune decât cea pe care a luat-o. Imaginea Transilvaniei ni s’ar prezenta în alte cadre decât cele în care ni se prezintă. Imaginea politică, etnografică și demografică a Transilvaniei nu ar putea să fie cea care este de secole : o Transilvanie covârșitor românească, o Transilvanie curat românească chiar în acele părți cari înainte cu 18 secole, în timpul dominațiunii romane, au fost cele mai romane sau romanizate.

Dacă Românii ar fi venit în Transilvania după Unguri; dacă Românii ar fi venit numai în secolul al XIII-lea, cum pretinde istoriografia și filologia ungurească⁷⁸ ei n’ar fi găsit numele vechiu slav de Târnavă, ci numai pe cel unguresc de Küküllö sau pe cel săsesc de Kockel, și ar fi împrumutat pe unul dintre ele, - asimilându-l, cum Sașii – cari au venit în Transilvania pe la mijlocul secolului

⁷⁷ Marczali Henrik, Erdély története / Istoria Ardealului. Budapest 1935.

⁷⁸ Manold Lajos, A magyarok oknyomozo története / Cercetări istorice despre unguri, Budapest 1883. p. 16. (Manual de școală aprobat de ministrul Instrucțiunii publice ung.)

al XII-lea – au asimilat pe cel unguresc. Faptul că numai Românii au păstrat și transmis vechiul nume slav de Târnava este o dovadă că ei sunt în Transilvania mai vechi decât Sașii și Ungurii și că ei au luat numele în mod nemijlocit dela Slavi.

De la Slavi ? Dela cari Slavi ?

Am amintit că trn însemnează în toate limbile slave spin. Sufixul ava nu există, însă, în toate limbile slave. El este sufix nord-slavic, un sufix specific ceco-slovac, care se întrebuintează exclusiv pentru formarea de nume de râuri, cum sunt : Ultava (sau Moldova), Kocava, Tarnava – în Boe-mia, Iglava (sau Jilava), Cedava, Orava, Nitrava, Myjava, Morava, Debrava, Jilava, Trnava, etc. – în Slovacia.

Acest sufix nord-slavic de –ava (care se presupune a fi de origine celtică și are înțelesul de „apă”) nu este identic cu sufixul sud-slavic, bulgar și sârbesc, - ovo sau ova, care se întrebuintează nu la formarea de nume de râuri, ci exclusiv la formarea de nume de localități, cum sunt : Tirnovo, Gabrovo, Karlovo, Dri-anovo, Popovo – în Bulgaria, Krușevo, Preșevo, etc. în Iugoslavia.

Originea nordslavică a numelui Târnava este așa dar indiscutabilă. Patria lui sunt ținuturile slave dela poalele Carpaților Galițieni. De acolo a fost adus numele în Transilvania. De cine ? Ungurii nu l’au putut aduce pentru că ei nu l’cunosc și pentru că țara Târnavelor este o țară în care nu trăiesc Unguri. El n’a putut fi adus în Transilvania decât de Românii cari ei singuri îl cunosc, iar Românii nu l’au putut aduce decât mult înaintea venirii Ungurilor, pentru că altmintiri ar fi întâlnit aci numele unguresc.

Numele Târnava confirmă deci exodul româno-slav dela sfârșitul secolului al IX-lea, când prezența Românilor în acele părți slovăcești este constatată de două dintre cele mai vechi cronici, una slavă, cealaltă ungurească.

Ne-a venit adus de acele valuri prin poarta Meseșului, dealungul văilor Someșului, pe unde s’au strecurat în Transilvania – mai târziu - și Ungurii, și pe unde au imigrat - și mai târziu – în parte după un popas în acelaș pământ slovenesc, și coloniștii sași.

7

În Transilvania, ungurii n’au mai găsit nici o populațiune slavă, cum firește cu atât mai puțin au găsit o populațiune slavă coloniștii sași. Slavii din Transilvania erau în acea epocă de mult una cu locuitorii autoctoni români. Dincoace de Carpații Galiției, Ungurii n’au întâlnit Slavi decât în nordul Unga-riei și în Panonia propriu zisă.

Contactul cu Slavii a avut asupra Ungurilor o adâncă influență. Lui i se datorește înainte de toate încreștinarea lor.

Înainte de descălecarea lor în Panonia, Ungurii erau încă păgâni.

La creștinism ei au fost convertiți prin populațiunea creștină pe care au găsit-o la sud de Carpații Galițieni. Convertirea lor la creștinism n'a fost însă rezultatul unei acțiuni conștiente de convertire. Acțiunea conștientă a venit numai un secol mai târziu. Înceștinarea Ungurilor a fost rezultatul unui proces firesc, care s'a petrecut nu deodată, ci succesiv, poporul de rând înceștinându-se înaintea păturilor conducătoare.

Când, în a doua jumătate a secolului al X-lea, misionarii din Apus au venit în Ungaria să propovăduiască creștinismul, masele poporului unguresc în mare parte erau deja creștine. Păgâne rămăseseră numai păturile de sus, clasa rășboinicilor și a conducătorilor. De când au descălecat dincoace de Carpații Galițieni, aceste clase stăpânitoare n'au avut altă îndeletnicire decât rășboiul și prada, rășboiul pentru pradă. Aproape un secol întreg, aceste clase au cutre-erat, prădând, întreaga Europa occidentală și meridională, fără odihnă, fără contenire, așa în cât numai în mică măsură au venit în contact cu țara lor nouă și locuitorii ei. Chiar și în Panonia, în văile Dunării și ale Tisei, clasele aceste stăpânitoare au trăit multă vreme mai mult din prada luată dela alții, decât din muncă. *„Oștirea nomadă, care cutreiera lumea fără să se așeze undeva în mod statornic, nu avea alte mijloace de existență decât rășboiul”*. Ungurii aceștia nici n'au renunțat ușor la viața lor de oameni ai prăzii. Excursiunile lor de pradă erau îndreptate toate spre apus și miazăzi. *„Trecând peste Bulgaria, Ungurii au invadat imperiul bizantin, au asediat Constantinopolul și Tesalonicul, au trecut peste Alpi, în Italia, departe până în Calabria. În Germania au ajuns până la Rhin și peste Rhin au trecut în Franța”*.⁷⁹

Restul națiunii, însă, clasa țărănească, femeile, bătrânii și copiii, au trăit tot timpul acesta în mijlocul populațiunii pe care o găsiseră în țară. S'au așezat cu corturile lor în șesurile râurilor de la poalele munților, împrietenindu-se cu locuitorii autoctoni, învățând de la ei îndeletnicirile unei vieți sedentare. Populațiunea aceasta era o populațiune slavă – creștină. Dela ei, de la acești Slavi creștini au învățat Ungurii primele noțiuni ale legii creștine. Termenii fundamentali ai creștinismului unguresc sunt toți de origine slavă : keresztény, kereszt, keresztelni (creștin, cruce, a boteza), pogany (păgân), püspök (episcop), pap (preot), oltar (altar), szent (sfânt), angyal (înger), barat (frate-călugăr) etc., sunt cuvinte slave. Și slav este înainte de toate malaszt (grația, mila), *„care secole lungi își păstrase forma slavă de „milosti”*⁸⁰.

⁷⁹ Pauler, op. cit. I p. 9.

⁸⁰ Pauler, op. cit. I. p. 102, 107.

La descălecarea lor în Panonia Ungurii erau un popor nomad și popor nomad au rămas și mult timp după aceea. „În valea Dunării și a Tisei, cari se asemanau cu regiunile de lângă Don și Donet, de lângă Bug și Nistru, Ungurii au continuat să ducă viața lor nomadă din Etelköz, rătăcind dintr'un loc într'altul, cu șetrele și turmele lor”. Coliba și casa au împrumutat-o, mai târziu, dela Slavii pe cari i-au găsit în Panonia de miază noapte. „Din limba slavă au împrumutat Ungurii aproape toți termenii noțiunilor de casă.”⁸¹ Când au descălecat în Panonia, Ungurii nu cunoșteau încă agricultura, ci trăiau numai din vânătoare și pescuit, cum dovedește terminologia fino-ugrică a acestor îndeletniciri. Abia se găsesc în limba ungurească urme de noțiuni de agricultură înainte de așezarea lor în Panonia⁸².

Din contră, când au venit în contact cu Slavii – Românii erau de mult sedentari. Dacă Românii ar fi fost și ei nomazi, trăind fără așezări stabile, ei ar fi pierdut noțiunile de sat și casă, cari sunt de origine latină, cum de origine latină sunt și toate noțiunile secundare cari privesc casa : poartă, curte, ușă, fereastră, perete, masă, scaun, etc. Le-ar fi pierdut și pe urmă ar fi împrumutat și ei aceste noțiuni din limba poporului sedentar cu cari au venit în contact, - cum au făcut ungurii.

⁸¹ Pauler, op. cit. I p. 8.

⁸² Roman, op. cit. I. 17.

SĂLIȘTE

– Studiu toponimic –

Avem în Transilvania numeroase sate românești cari se numesc Săliște⁸³. Avem anume în județele : Maramureș 2⁸⁴, Bihor 5, Sălaj 1, Turda 1, Alba 1, Sibiu 1 și Hunedoara 3. Toate aceste sate se numesc și ungurește Szeliste, cu excepția unei Săliște din Bihor, care se numește Kövesegyhaza, și a celei din Sălaj, care se numește Kecskésfalva.

Marele dicționar geografic al Transilvaniei întocmit de Ignatius von Lenk, fost general-comandant al Transilvaniei la începutul secolului trecut⁸⁵, publicat la 1839 pe baza materialului statistic pus la dispoziția lui de către guvernul de atunci al Transilvaniei – cunoaște numai numele de Săliște și pentru satul căruia azi i se zice Agrișul-de-jos (jud. Someș). Acelaș dicționar cunoaște și un cătun Szelistye, aparținând satului Sumurduc (ung. Szumurduk), jud. Cluj.

Un dicționar geografic unguresc dela mijlocul secolului trecut (Helységnevtar, Kolozsvár 1863) cunoaște și un cătun Szelistye aparținând satului Feiurd (jud. Cluj), cătun pe care alte dicționare geografice nu-l cunosc.

În afară de hotarele Transilvaniei mai avem 1 sat Săliște în jud. Arad, 1 Săliște (Seliște) în Bucovina (jud. Cernăuți) și 3 Săliște (Seliște) în Basarabia (jud. Hotin, Orhei și Lăpușna).

În afară de aceste cazuri nu mai dăm de acest nume Săliște. Dăm însă de un mare număr de sate și locuri cu numele Siliște (mai rar Ziliște). În deosebi este răspândit acest nume în județele din nordul Moldovei. Într'un singur județ (Dorohoi) avem peste 10 sate și locuri numite Siliștea. Cu cât coborâm spre Muntenia și Oltenia, numele acesta devine tot mai rar.

Examinând o hartă geografică, constatăm că satele cu numele Săliște din Transilvania nu sunt răspândite peste întreg cuprinsul țării, ci numai într'o

⁸³ Pentru numirile românești și străine izvoarele noastre sunt :

S. Moldovan și N. Togan, Dicționarul numirilor de localități din Ungaria. Sibiu 1901. (Datele lui statistice sunt datele recensământului unguresc din 1900).

Lucas Josphe Marienburg, Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen / Geografia ducatului Transilvaniei, Hermannstadt 1813.

Ignaz Lenk von Treuenfeld, Siebenbürgens geographisch-topogr. – stat. – hydr und orographisches Lexikon / Lexicon de geografie, topografie, hidrografie și orografie a Transilvaniei, Wien 1839.

⁸⁴ Este și o Săliște de jos, sat rutenesc (lângă Hust).

⁸⁵ Cartea fiind scrisă în 1945, înseamnă deci secolul XIX

anumită zonă îngustă, care se întinde dela nord spre sud, din Maramureș până la poalele Carpaților de lângă Sibiu.

Fenomen care cere o explicare. S'o căutăm.

Numele Săliște nu este cuvânt românesc. El nu poate fi explicat din limba românească. Poate fi, însă, explicat din limbile slave. În ce privește originea lui slavă nu încapă nici o îndoială. Toți filologii sunt de acord în această privință.

Filologii derivă numele Săliște dintr'un radical slav seliște, acceptând etimologia slavistului Fr. Miklosich care – cel dintâiu – a afirmat că numele are la originea lui un apelativ paleoslav seliște cu sensul de „*tentorium, habitatio*” (sârbește : „*locus olim habitatus*”, cehește : sedliște „*domicilium*”).

Etimologistul sas I. Wolf (1886) spune și el : „*Săliște ist zweifellos slawisch und wahrscheinlich sehr alt. Altslawisch heisst es tentorium, habitatio*”.

Slavistul român I. Iordan spune (1926) : „*Siliștea ist albulgarisch siliște : tentorium, habitatio, aula*”.

Alt filolog sas, G. Kisch spune (1929) : „*Săliște ist slavisch seliște Sitz, Wohnung, Ort, Bauernhof*”.

Filologul român N. Drăgan încheie (1933) : „*Săliște este v. bulg. seliște : tentorium, habitatio, propriu „Siedelung”, apoi „Dorf*”.

Dacă originea slavă a numelui este indiscutabilă, nu tot atât de indiscutabilă este etimologia lui dată de filologii citați mai sus, - pentru că apelativul slav seliște nu este un radical, ci un cuvânt compus, compus anume din radicalul selo și sufixul –iște. Apelativul radical selo însemnează la originea lui „*Acker, Gehöft*” (ogor, fermă)⁸⁶. În cursul secolelor XI-XII el a luat sensul de sat, înțeles pe care îl are azi în toate limbile slave.

Selo însemnând sat, ne întrebăm în ce sens a modificat sufixul –iște noțiune radicalului selo-sat ?

Sufixul –iște există și în limba românească. Filologii noștri îl consideră de origine slavă și spun că în limba românească servește înainte de toate „*pentru indicarea locului unde se găsește un obiect oarecare*”. În realitate el este un sufix colectiv, care indică o îngrămădire, spune ex. pepeniște (câmp de pepeni), cânepiște (câmp de cânepă), porumbiște (câmp cu porumb) ș.a.m.d.

Sufixul –iște din apelativul slav seliște nu poate să fie însă acest sufix românesc, el nu poate să fie decât sufixul slav, cum slav este și radicalul –selo.

Care este funcțiunea acestui sufix în limbile slave ? În limbile slave acest sufix este un sufix augmentativ (uneori cu o nuanță pejorativă) și servește pentru

⁸⁶ A. Leskien, Handbuch der albulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache / Manual de limba veche (bisericească) bulgară, Heidelberg 1922.

indicarea unui lucru „mare”, pentru indicarea unei îngrămădiri de lucruri, pentru indicarea unei întinderi. Anume :

a) în limba rusească : dom casă, domiște casă mare (căsoaie); ruka mână, ruciște mână mare (mânoaie)⁸⁷;

b) în limba ruteană : bagno mocirlă, bagnoiște loc mocirlos; hlopeț copil, hlopciște băiat mare, flăcău; dâd bătrân, cerșetor, dâdiște moșneag, cerșetor învechit⁸⁸;

c) în limba bulgară : roi roiu, roiște roiu mare; jena femeie, jeniște femeie mare; noj cuțit, nojiște cuțit mare⁸⁹

d) în limba sârbo-croată : boi luptă, boiște câmp de luptă; igra joc, igriște câmp de joc arenă; kupati a se scălda, kupaliște scaldă⁹⁰;

e) în limba ceho-slovacă : bahnisko mocirlă, bahniște loc mocirlos⁹¹.

În consecință, seliște fiind compus din radicalul selo sat și sufixul augmentativ –iște, sensul lui trebuie să fie „sat mare” („sătou”).

Deschidem o paranteză.

Sunt unii filologi și istorici cari cred că sufixul –iște mai servește și „pentru a desena locul unde a fost o așezare omenească”, citând drept dovadă : „seliște sau siliște (loc unde a fost un sat) și grădiște (loc unde a fost o cetate)”⁹².

În limba românească acest sufix –iște n’a avut niciodată o funcțiune privativă. Nu există în limba românească nici un cuvânt care împreună cu acest sufix să indice lipsa unui lucru, lipsa lucrului pe care îl indică radicalul la care a fost adăogat.

Dar nici în limbile slave acest sufix –iște n’a avut vreodată un sens privativ. Vechea limbă slavă, limba slavă bisericească, are un mare număr de cuvinte formate cu ajutorul acestui sufix, dar nici unul nu indică lipsa unui lucru, ci din contră indică o prezență mai accentuată, o îngrămădire, o întindere : jiliște locuință, obiteliște ședere, stanoviște cantonare, lagăr, sudiliște tribunal, uciliște școală, hraniliște depozit de hrană și alte multe.

⁸⁷ E. Bieljaskii, Etimologia drevniavo țercovnoslavianscave i ruskavo iazina / Etimologia bisericilor slave sătești și limba rusă. Moskva 1886, p. 36.

⁸⁸ Smal-Stockyi, Ruthenische Grammatik / Gramatica ruteană. Berlin-Leipzig 1913.

⁸⁹ Gavryysky, Bulgarische Konversationsgrammatik / Gramatică de conversație bulgară. Heidelberg 1923.

⁹⁰ Dr. K. Mandrovici, Kroatisch-deutsches Wörterbuch / Dicționar Croat-German, Wien 1942.

⁹¹ Dr. Fr. Kabesch, Slovnik cesko-nemecky / Dicționar ceh-german, Berlin 1929.

⁹² Nicolae Iorga, Istoria Românilor, București 1937 (Vol. III. P. 162) îi dă și el sufixului o similară interpretare : „*Târgoviște, care arată prin numele său, cu finala –iște, însemnând dispariție, un vechiu târg părăsit*”.

În dicționarele mai nouă ale limbii bulgare găsim, totuși, 3 cuvinte formate cu sufixul –iște, cărora autorii le atribuie un sens negativ. Aceste 3 cuvinte sunt : ezeriște, gradiște și seliște. Traducerea lor este : unde a fost un lac (ezer), unde a fost o cetate (grad), unde a fost un sat (selo). Dar pentru două dintre aceste cuvinte autorii dicționarelor adaogă și un al doilea sens, acesta pozitiv :

ezeriște : 1) Ort, wo ehemals ein See war; 2) grosser See (1. loc unde a fost un lac; 2. lac mare);

gradiște : 1) Ruine (einer Burg oder Stadt); 2) grosse Stadt (1. ruina unei cetăți sau oraș; 2. cetate mare)⁹³₁₀).

Numai pentru al treilea cuvânt, pentru seliște, dicționarele nu dau și înțelesul de sat mare, ci dau : 1) Ort, wo ein Dorf stand; 2) Gehört (1. loc unde a fost un sat; 2. fermă). Dar și în cazul acestui al 3-lea cuvânt sensul principal trebuie să fie nu „fermă”, ci sat mare, dat fiind că selo însemnează sat.

Nu poate să fie discuție că dintre cele două sensuri prioritatea i se cuvine sensului de lac mare, cetate mare, sat mare, pentru că lacul, cetatea, satul trebuie să fi existat înainte de a dispărea, - altminteri nici n’ar fi putut să dispară. Dar ceea ce a existat n’a putut să fie un simplu ezer, grad sau selo, pentru că – cum apare din exemplele citate mai sus – sufixul –iște departe de a fi un sufix privativ, este chiar un sufix augmentativ, care evidențiază o îngrămădire, o intensitate. Sufixul –iște exista deja adăogat la cele 3 cuvinte și ceea ce a dispărut a fost o ezeriște, o gradiște, o seliște.

A dispărut anume numai ezerul, grad-ul, selo-ul „mare” nu și numele lor. E o lege a firii. Moare un individ, dispare un popor, dar numele individului, numele poporului continuă să existe.

Închidem paranteza.

Că numele Săliște însemnează într’adevăr „sat mare” ni-o dovedește și logica toponimică.

Nu toate numirile topice sunt formate dintr’un singur cuvânt. Multe, foarte multe mai au și compliment.

Logica toponimică cere ca atunci când există un nume de localitate însoțit de un calificativ ca nou, mic, românesc etc., să mai existe și o altă localitate cu același nume, dar având drept calificativ un antinom ca vechiu mare, ungu-resc (sau săsesc) etc. Cu alte cuvinte, pe lângă un sat nou, sat mic, sat românesc – trebuie să existe și un sat vechiu, sat mare, sat unguresc (sau străin). Chiar și atunci când cele două localități cu același nume nu sunt învecinate sau aproape învecinate, sau nu sunt nici chiar din același județ sau aceeași regiune – regula

⁹³ G. Weigand, Bulgarisches Wörterbuch / Dicționar de limba bulgară. Leipzig 1922.

aceasta a logicei toponimice își păstrează întreaga valoare. Deosebirea este numai că în acest caz din calificative nu se pot trage concluziuni valide în ce privește vechimea numelui și a localității. Spre exemplu : Sibiu are în ungurește numele de Nagy-Szeben (Sibiul Mare). În zadar vom căuta însă în vecinătatea sau în regiunea Sibiului nostru sau chiar în Tran-silvania întreagă un al doilea Szeben, care ar trebui să fie Kis-Szeben (Sibiul Mic), ca să justifice pe cel de Nagy-Szeben. Nu vom găsi. Dar vom găsi în nordul Ungariei un alt Szeben, care în documentele latinești vechi avea și el numele de Cibinium ca și cel din Transilvania. Acest al doilea Sibiu se cheamă în ungurește Kis-Szeben⁹⁴ sau și numai Szeben.

Epitetul etnic nu indică întotdeauna originea sau caracterul etnic al localității. Când localitățile sunt vecine, de cele mai multe ori îl indică. Când sunt însă în deosebite regiuni, indică de obicei situațiunea geografică. Szasz- (săsesc) lângă un nume de localitate nu vrea să zică întotdeauna că localitatea este săsească, ci că este așezată într-o regiune care aparține fostului teritoriu autonom săsesc.

Antinomul „mic” uneori este redat și prin sufixul diminutiv -el, și atunci celălalt nume rămâne neschimbat. În limba românească Tălmăciu are și un Tălmăcel, Sebeș și un Sebișel etc. (în ungurește Nagy-Talmacs și Kis-Talmacs, Nagy-Sebes și Kis-Sebes).

Când pomenim spre ex. de Rodna-nouă, în mod logic trebuie să presupunem că există, că trebuie să existe și o Rodna-veche, pentru că altminteri nu i s'ar spune unei Rodne – Rodna-nouă. Și într'adevăr există și o Rodna-veche. Nu-mele de Rona-veche este însă mai nou decât cel de Rodna-nouă, - numele, nu însăși localitatea. Iată procesul de germinațiune a numelor : mai întâiu a existat localitatea Rodna. De această Rodna se pomenește cu începerea mijlocului secolului al XIII-lea. Pe atunci exista numai o singură Rodna. Mai târziu în apropierea acestei Rodna s'a născut o nouă așezare de oameni, un nou sat, căruia i s'a zis Rodna nouă, fiindcă era aproape de tot de cealaltă Rodna și fiindcă, probabil, locuitorii lui erau foști locuitori ai Rodnei originale. Existau acum două sate Rodna, unul vechiu, cunoscut de mult și de toți, și unul mai nou, cunoscut numai de cei din vecini Rodna-nouă. Cu vremea, însă, și această Rodna-nouă a început să fie cunoscută și atunci, ca să se evite orice echivoc, Rodnei celei mai vechi i s'a zis uneori și Rodna-veche. În ordine cronologică avem așa dar numele Rodna, Rodna-nouă, Rodna-veche.

⁹⁴ Kis-Szeben - în germană Zeben, în maghiară Kisszeben, este un oraș din Slovacia de nord-est cu 11.971 locuitori, numit în română și slovacă Sabinov.

La fel s'au născut și celelalte nume de sate cari au atributul de nou și vechiu. De aci urmează ca concluziune generală regula : un nume de localitate fără calificativ este mai vechiu decât acelaș nume cu calificativ, (Rodna însemnează și Rodna-veche, dar Rodna-nouă însemnează numai Rodna-nouă).

Să aplicăm această regulă unui caz concret.

În județul Cluj avem un sat românesc cu numele Frata, căruia ungurește i se zice Magyar Frata. Dicționarele geografice Marienburg (1813), Lenk (1839) și Bielz (1857) cunosc și ele aceste două nume : românescul Frata și ungurescul Magyar Frata. De ce nu există însă și o Frata românească ?

Cum rămâne cu regula ? Este regula greșită ? Nu, pentru că dacă vom cerceta documentele vechi vom vedea că la început și Magyar Frata s'a chemat numai Frata, fără orice calificativ. Numele este atestat cu începerea secolului al XIV-lea : Possessio Frata (1331), Poss. Fratha (1348, 1415, 1442), Fratha (1336). Apoi deodată : Poss. Fraha hungaricalis (1410), Po. Wolahfratha (1413), Poss. Olahfratha (1415), Poss. Magyar-frata (1426), Poss. utraque Fratha, Poss. Magyarfratha, Olahfratha (1410) etc.⁹⁵.

La început a fost așadar o singură Frata, cu un singur nume ca și azi în românește. Sat românesc. Cu încetul s'au așezat în vecinătatea sau în marginea acestui sat românesc - și Unguri. S'a născut astfel un sat nou, căruia în deosebire de cel vechiu, de cel românesc, i-au zis „*Fratha hungaricalis*”, Frata ungurească. Apoi, ca deosebirea să fie și mai clară, i s'a zis Fratei vechi, Frata românească, „*Wolahfratha*”. Satele vecine s'au apropiat tot mai mult, până în cele din urmă s'au contopit într'un singur sat. Numele satului unit a rămas, firește, Magyar Frata, numele satului locuit de națiunea politică dominantă. Românește însă satul a continuat să-și păstreze numele vechiu, fără orice calificativ etnic, - cum și satul a continuat să fie românesc (chiar la 1900 : locuitori 2.105), dintre cari Români 1.782, ceilalți Unguri și Evrei).

Însăși forma cuvântului frata ne arată de altfel că el nu poate să fie un nume unguresc. Limba ungurească nu admite anume două consonante la începutul unui cuvânt. De aceea limba ungurească a făcut din Clus – Culus, a făcut din brat – barat, etc.

Săliște se conformează logicei toponimice.

În Transilvania avem 5 sate cu numele Săcel, care însemnează sat mic (sățicel), cum Muncel însemnează munte mic (munticel). Aceste 5 sate cu numele

⁹⁵ Csánki D., Magyarország történelmi földrajza / Istoria topografică a Ungariei. Budapest 1890-1913.

Săcel se găsesc 1 în jud. Maramureș, 1 în jud. Turda, 1 în jud. Sibiu și 2 în jud. Hunedoara.

Toate aceste 5 sate cu numele Săcel se găsesc, însă, în vecinătatea satelor cu numele Săliște. Numai în părțile țării unde există sate cu numele Săliște, sate mari, se găsesc și sate cu numele Săcel, sate mici, - numai acolo și nicăiri altundeva. Pentru că satul „mic” presupune în mod necesar existența mai veche a unui sat „mare”.

Că această concluziune logică – Săliște – Sat-Mare – reprezintă într’adevăr etimologia corectă a numelui Săliște ni-o dovedesc și documentele.

Cea mai cunoscută dintre satele cu numele Săliște este Săliște din județul Sibiu. De această Săliște se pomenește pe larg și des în documentele secolului al XIV-lea.

Colecțiunea de documente Zimmermann-Werner publică 8 documente din se-colul al XIV-lea în cari se pomenește de Săliște (n-rele 685, 1170, 1179, 1181, 1182 și 1183)⁹⁶. În realitate însă numărul documentelor originale este numai 5, pentru că 4 dintre ele (n-rele 1180, 1181, 1182 și 1183) ni s’au păstrat numai într’un transumpt din 1385 și formează împreună cu acest document care le reproduce – un singur document. Cel mai vechiu document este datat din anul 1354 (no. 685). Ni s’a păstrat în original. În acest document vicevoivodul Transilvaniei aduce sentința într’un conflict pentru o moșie ivit între satul „*Felapold*” și „*Johannes dictus Tumpa*”. Documentul delimitează moșia în litigiu și în delimitare pomenește de un semn de hotar care „*separat possessiones Omlas, Echelleu et Felapold*” și de un „*berch magnum, quod distinguit possessiones Nogfalu, Echelleu et Felapold*”.

Al doilea document este datat din 1383 (no. 1170). Ni s’a păstrat și el în original. Documentul este textul unei înțelegeri încheiate între orașul Sibiu și satul Cisnădie („*Helta*”) de o parte și „*Valachii cari locuiesc în jurul lor*” pe de altă parte („*Walachi nobis circumsedentes*”). La negocierea înțelegerii au luat parte ca reprezentanți ai Românilor : Fladmir Schuka, Petril Schereban, magnus Neg, Schereb, Rodbanch, Thomas, Oldamar, niger Banch”. Înțelegerea pune capăt la o seamă de conflicte ce existau între Români și locuitorii (sași) din „*Insula*” (Cristian)., - „*Fladmerus et omnes ceteri Walachi*” luând asupra lor „*custodiam servandam in omnibus alpiibus ab Tolmacz usque Magnum villam Walachicalem*”.

Cele 6 documente, toate datate din 1383, se refer la introducerea Episcopului Transilvaniei Goblinus în posesiunea unor sate cari i-au fost dăruite de

⁹⁶ Zimmermann-Werner, Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen / Note istorice despre germanii din Transilvania. Hermannstadt 1892.

regina Maria. În documentul din 17 Aprilie (no. 1177) regina Maria⁹⁷ spune că a dăruit Episcopului „*quandam possessionem nostram regalem Omlas vocatam în terra nostra Transilvania inter sedes nostras Cybiniensem et Zeredahel situatam una cum quatuor villis Olachalibus videlicet Gorozdorph cum Galusdorph, Graphondorph, Budynbach et Cripzbach vocatis*”. Documentul face aluziune și la alte acte donaționale mai vechi („*sicut în aliis literis nostris...plenius dignoscitur contineri*”). În documentul din 20 Mai (no. 1179) „*conventus beate virginis de Clus-monostra*” pomeneste în legătură cu această donațiune numai de „*possessiones Omlas et Nadfalu alieque possessiones ad easdem pertinentes*”. În documentul din 1 Iunie (1180) regina Maria dă însărcinare capitlului Episcopiei din Orade privitor la această donațiune, pomenind de sate în termenii „*cum quatuor villis Olachalibus videlicet Grozdorph alio nomine Galusdorph ac Graphyndorph, Budynbach et Cripzbah vocatis*”. În documentul din 19 Iunie (no. 1181) regina dă o altă însărcinare acelui capitol, repetând numele satelor cu omiterea satului „Cripzbah”. În documentul din 22 Iulie (no. 1182), capitolul din Oradea raportează reginei despre executarea primei însărcinări, numele satelor fiind reproduse în raport așa cum sunt date în actul donațional. În cel din urmă document, datat tot din 22 Iulie, (no. 1183) capitolul raportează despre a doua însărcinare, dând o amănunțită delimitare a hotarelor satelor dăruite și pomenind între altele de niște semne de hotar „*que distinguunt inter Chirnavoda, Nogfalu et Feketeuiz*” și „*de possessiones Nogfalu*”.

Localitățile pomenite în aceste documente au fost identificate în mod neîndoios : Galusdorph este Galiș, Graphondorph este Vale, Budynbach este Sibiel, Cripzbach este Cacova, iar Nogfalu (scris și Nadhfalu) sau Gorozdorph sau Manga villia este Săliște. Că Gorozdorph este Săliște rezultă din documentele de mai târziu, când și numele românesc începe să fie pomenit alături de numele străine : la 1496 „*Salisthia*”, la 1507 „*Zelyeste sive Grossdorph*”⁹⁸.

Numele „Nogfalu” însemnează ungurește, numele „Grossdorph” însemnează nemțește, iar „Magna villa” însemnează latinește ceea ce „Săliște” însemnează slavonește „sat mare”.

S’ar putea, însă, ridica două obiecțiuni contra acestei interpretări :

⁹⁷ regina Maria (1372 – 17 mai 1395) a fost regină domnitoare a Ungariei din 1382 până la moartea sa în 1395. Fiică a lui Laszlo I cel Mare (c. 1040 – 1077 – 29 iulie 1095), a devenit regină la vârsta de 10 ani după moartea tatălui său.

⁹⁸ Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven / Surse istorice din arhivele săsești despre Transilvania. Vol. I. Hermannstadt 1880, p. 455, 467, 470.

1). Cea mai mare parte a satelor cu numele Săliște adică „sat mare” sunt în realitate sate mici, - cele 4 sate din Bihor au (după recensământul unguresc din 1910) : 398, 223, 256 și 564 locuitori. Satul Săliște din Sălaj are 250 locuitori, cel din județul Turda are 356, iar cele 3 sate din jud. Hunedoara 645, 183 și 483 locuitori. Numai Săliște din Maramureș și Săliște din Sibiu sunt cu adevărat sate mari, cea dintâiu având 2793 locuitori, cea de a doua 3572.

Așa fiind, cum putea fi numite sate „mari” – niște sate cari nu erau mai mari decât alte sate ? Cari nu erau mai mari decât satele „mici” numite Săcel ?

2). Avem 14 sate cu numele Săliște și numai 5 sate cu numele Săcel, adică avem 14 sate „mari” și numai 5 sate „mici”. Cum se explică această abatere dela regula logicei toponimice ?

Obiecțiunile, în aparență serioase, se explică în mod foarte firesc.

Cu începerea secolului al XIV-lea apelativul slav selo încetează de a mai desena sat în genere, orice sat. Selo devine o noțiune nouă și desenează satul cu biserică, „*Kirchdorf*”, „*Dorf mit Kirche*”, în deosebire de derevnia, care desenează satul fără biserică, satul în general.⁹⁹ Cu începerea secolului al XIV-lea și Săliște și-a pierdut sensul primitiv de sat „mare”, luând și el sensul nou de sat „cu biserică”. S’ar putea ca în secolele anterioare secolului al XIV-lea criteriul pentru calificativul de „mare” al unora dintre satele cu numele Săliște, al celor mai vechi, să fi fost chiar faptul că aceste sate aveau biserică, pe când altele nu aveau. Existența în vecinătatea satelor cu numele Săliște a unor sate cu numele Săcel este chiar o dovadă a vechimii acestor sate Săliște, a unei vechimi care coboară în secolul al XIII-lea. Pierzându-și Săliște sensul de sat „mare”, nici nu au mai putut răsări în vecinătatea ei alte sate cu numele Săcel, adică „mic”.

Așa se explică și existența satului cu numele „Săliștioara” din jud. Hunedoara, sat cu un nume care este diminutivul lui Săliște și ar trebui să însemneze „sat mare mic”, ceea ce este lipsit de logică. Numele devine, însă, logic îndată ce ne dăm seama că Săliște a însemnat mai târziu sat cu biserică, nu sat mare. Atunci anume, când s’a întemeiat „Săliștioara” din apropierea „Săliștei” – acest nume din urmă însemna numai sat cu biserică și așa Săliștioara a însemnat „sat mic cu biserică”, ceea ce nu este illogic, pentru că biserică putea să aibe și un sat mic.

Acesta este procesul generic al numelui topic Săliște. Numele este vechiu, - anterior secolului al XIV-lea – deși în documente nu este atestat înainte de acel secol.

⁹⁹ Bernecker Erich, *Slavisches Etymologisches Wörterbuch* / Dicționar eti-mologic slav. Heidelberg 1908.

De Săliște din jud. Turda (unde avem și un Săcel) se pomenește pentru întâia-șdată numai la începutul secolului al XV-lea : Possessio Zelesthe (1418, 1441, 1459), possessio Zelesche (1439), Kenezius de Zelesche (1456), possessio Selysthye (1494).

De Săliște din jud. Hunedoara (unde deasemenea avem un Săcel) se pomenește tot numai în secolul al XV-lea : possessio Zeleske (1468, 1485, - Săliștea de lângă Almaș), possessio Zelesthya (1419, - Săliștioara), possessio Zelysthe (1491, - Săliște din circumscripția Ilia).

De Săliște din Maramureș (unde avem un alt Săcel) se pomenește pentru întâiașdată deja pe la mijlocul se-colului al XIV-lea : Keetzeleste (1365), adică „două Săliște”, unul satul românesc Săliștea de sus și altul satul rutenesc Săliștea de jos, - Scelista (1407), Zelesthye (1468, 1471, 1495)¹⁰⁰ de cari este pomenit mai târziu este atestată deja la începutul secolului al XIV-lea. Printr’o diplomă din 1322 (Zimmermann no. 395, păstrată într’un transumpt din 1370), regele Carol Robert răsplătește pe un credincios al său „*magister Nicolaus filius Corardi de Tolmach*”, pentrucă pe lângă alte servicii a restituit regelui „*catrum Salgo nuncupatum in partibus Transilvanis constitutum, quod habebat et detinebat...cum novem villis Zazekees, Omlas, Feketewyz et Warolyafolw nominatis ac aliis quinque villis Olaceis ad idem castrum pertinentibus*”.

Nu încapă nici o îndoială că sub „*aliis quinque villis Olaceis*” sunt a se înțelege satele românești de cari documentele de mai târziu (1383) pomenesc cu numele : „*cum qatuor villis Olachalibus videlicet Gorozforph cum Galusdorph, Graphondorph, Budinbach et Cripzbach vocatis*”, - cari, deși documentele vorbesc numai de patru sate în realitate sunt cinci, cum le înșiră documentul : Gorozdorph (Săliște), Galusdorph (Galeș), Graphondorph (Vale), Budynbach (Sibiel) și Cripzbach (Cacova).

Rămâne așadar stabilit că numele topic Săliște este un nume vechiu, de origine slavă, și însemnează „sat mare”.

Dar „slav” și „limba slavă” sunt numai noțiuni colective. O limbă slavă propriu zisă nu există. Există numai limbi slave, limbile rusă (ruteană), polonă, cehă (slovacă), sârbă (croată), bulgară și alte câteva mai neînsemnate. Limba slavă propriu zisă, limba veche, limba slavă din care s’au dezvoltat limbile slave de azi, nu se poate atribui nici unui popor slav bine definit sau definit în mod incontestabil. Atât poate că așazisa „limba bulgară” de azi se apropie mai mult dintre toate limbile slave de vechea limbă pe care o cunoaștem din cărțile bisericești.

¹⁰⁰ Csánki, op. cit.

Când, prin urmare, vorbim în toponimie de originea „slavă” a unui nume topic nu exprimăm o noțiune clară și precisă, pentru că această origine „slavă” poate să fie origine bulgară, rusă, sârbească etc. Uneori este foarte greu să spui din care dintre aceste limbi slave am împrumutat noi Românii un nume topic, mai ales când în toate limbile slave cu cari am putut veni în contact cuvântul este același. Spre exemplu, de ce origine slavă este numele topic Lipova ? În toate limbile slave (slava veche, bulgară, rusă, ruteană, cehă și polonă) cuvântul este același „lipa”, și însemnează teiu. Sau de ce origine slavă este numele topic Săliște, care și el în toate limbile slave este același și însemnează sat, sat mare ?

„Slav” putând să însemneze, prin urmare, fie „bulgar”, fie „rus”, etc., în interpretarea numelor topice nu putem să ne mulțumim cu indicațiunea vagă că un nume este de origine slavă, pentru că un nume topic poate să fie în legătură directă numai cu unul dintre componenții care constituie noțiunea colectivă de „slav” și nu cu toate împreună. Cu alte cuvinte, un nume topic nu este slav, ci este bulgar, sau rus, sau sârbesc etc., chiar și atunci când acel nume are în toate limbile slave aceeași formă și același sens, cum au radicalele citate mai sus.

În toponimie trebuie să căutăm deci să precizăm de care origine slavă este un nume, din ce limbă slavă este luat sau cine a dat locului numele pe care îl are : Rușii, Bulgarii, Sârbii ?

Aceasta este necesar cu atât mai mult, cu cât „slav” nu este o noțiune etnică aceiași pentru toată întinderea de pământ românesc. „Slav” are alt înțeles și valoare pentru Banatul Timișan decât pentru Bucovina, alt înțeles pentru Maramureș decât pentru Muntenia. Chiar și în cuprinsul Transilvaniei propriu zise, distincțiunea aceasta între limbile slave își păstrează toată valoarea ei.

Așadar, de ce origine slavă este Săliște ?

Dacă examinăm harta geografică a Transilvaniei, constatăm – cum am relevat mai sus – că numele Săliște și Săcel sunt răspândite pe o zonă îngustă care se întinde din Maramureș până în munții Sibiului. Nu găsim nici o Săliște sau Săcel nici în țata Bârsei, nici în țara Oltului, nici în țata Târnavelor, nici în țara Mreșului.

În Maramureș, unde avem 2 Săliște, trăiește o numeroasă populațiune ruso-ruteană (în 1910 erau 159.489 Ruteni, alături de 84.510 Români și 52.964 Unguri). Unul dintre cele 2 Săliște este chiar sat curat rutenesc. Urme de Ruși (Ruteni) găsim în întreaga zonă în care sunt sate cu numele Săliște. Numeroase nume de sate din această zonă au anume calificativul etnic de „rusesesc”. În Maramureș, în circumscripția Vișău (circ. cu majoritate românească) avem 3 sate : Ruszkirva, Riszkoa, Ruszpolyan, toate 3 rutenești (s’au numit așa, fiindcă

locuitorii se deosebeau de majopritatea românească). Existența lor este atestată dela sfârșitul secolului al XIV-lea încoace (Oroszfalu, Oroszfalw, polonya, Polyana).

În județul Sătmăr avem 2 sate : Ruși (ungurește Oroszfalu) și Rus (ung. Kékes-Oroszfalu), amândouă sate românești – azi. Existența lor este atestată dela 1345 încoace (Vrwzy, Orosy, Orozy).

În județul Bihor ni s’au păstrat 2 nume Orosz și Orosztelek, atestate cu începerea secolului al XIII-lea : Wrusy (1284-1384), Oroszy (1462), Vruztelek (1421).

În județul Cluj avem satul cu majoritate românească Orosfaia (ung. Oroszfaja), atestat la sfârșitul secolului al XIII-lea : Oruszfaya (1297), Nobilis de Wruzfalya (1335), Oroszphaya (1397), Horozfaya (1404.¹⁰¹)

În județul Hunedoara avem în circumscripția Hațeg satul Ruși (ung. Russ), de care se pomenește către sfârșitul secolului al XV-lea : *Keneziatus possessionis nostre Rws in districtu castris nostri Hunyad* (1470), *possessio Rws* (1482), *possessio Oroszfalw* (1499), *villa Rws* (1506). Documentele secolului al XIV-lea pomenesc și de un alt sat Ruși în circumscripția Deva. *Apaty, alio nomine Vruzfalu et Apaty* (1367), *Oruszfalu* (1390), *possessio Oroz in contigua vicinitate possessionis nomine Rws* (1513-1515), *Predium alias possessio Oroz alio nomine Rws* (1520-1521). Acest Ruși era pomenit împreună cu satul Bobâlna ca aparținând amândouă abației din Bulciu (județul învecinat al Aradului). De aceea acest sat Ruși avea și numele (ungurec) Apaty, adică „a abatelui”. De această Bobâlna se pomenește în documente în secolul al XIV-lea : *possessio Babulna* (1362), *possessio Babolna* (1390), *Officiales et kenezius de Babolna* (1496).

Mai des se pomenește însă în documente de două sate din județul Sibiu : Ruși (ungurește Rűsz, nemțește Reussen) și Rușciori (ung. Rosz-Csűr, odinioară Orosz Csűr, nemț. Reussdűrfel). De acest Ruși documentele vechi ale “scaunului” săsesc Sibiu pomenesc mai întâiu sub numele nemțesc de Rewsen, Rewssen, Rwzen (1495), apoi (dela 1496 încoace) sub numele românesc Johannes Czekel plebanus in Rwsz (1495, 1496, 1506, 1509) și a.¹⁰²

De numele satului Rușciori, care este diminutivul lui Ruși, cum dovedește și numele german de Reussdűrfel diminutivul lui Reussdorf, - se pomenește într’un document din 1380 (Zimm. No. 1131) ca de „*villa Rutenica*” („*Manshereze villicus de villa Ruthenica*”). La 1403 (Z. 1486) se pomenește de „*Michaelem plebanum de villa Ruthenorum*”. În documentele germane ale județului Sibiu numele satului este trecut în forma lui germană : „*Rwzdorffchen*” (1468), „*Blasch von Rwsdorff-*

¹⁰¹ Csánki, op. cit.

¹⁰² Quellen...p. 142, 146, 160, 207, 532.

gin” (scris și „Balasch” și „Balaschin”, la 1503), „Rwzdorffkenn” (1506), „Rwzdorffkyn” și „Rwzdorffken” (1507).¹⁰³

Acești „Ruteni” de cari pomenesc documentele scaunului săsesc de Sibiu, acești „Ruși” a căror amintire a fost transmisă posterității prin numeroasele numiri de localități din zona Maramureș-Sibiu, n’au putut să fie decât Ruteni-Ruși din Maramureș, din părțile rutenești ale Ungariei vecine cu provinciile rutene ale Poloniei.

Originea ruso-ruteană a numirilor citate e dovedită și prin numele satului Bobâlna din județul Hunedoara. Cuvântul Bobâlna este de origine ruso-ruteană. El are la originea lui un apelativ care nu există în nici una dintre celelalte limbi slave. Acest apelativ este „bobâli”, care în limba rusească-ruteană însemnează „țăran fără pământ”, „zilier” (muncitor cu ziua),¹⁰⁴ iar –na este sufix topic românesc. „Bobâlna” însemna satul muncitorilor ruși „fără pământ”, satul celor cari lucrau pe moșiile abației dela Bulciu. (De acea acest sat se numia ungurește și „Apaty”, adică „a abației”).

Dar Ruși-Ruteni au trăit chiar și în capitala scaunului, în Sibiu, cum o dovedește nomenclatura locală. Sibiu are două piețe unde se țin târgurile de săptămână. Ele se numesc nemțește „Grosser Ring” și „Kleiner Ring”. Documentele latinești ale secolului XIV și XV pomenesc de aceste piețe ca de „*maior circulus*” și „*minor circulus*” (în 1408 : „*quandum domum lapideam in maiori circulo vulgariter Kornmargt appellato*”¹⁰⁵). Filologul sas Kisch vede în acest „Ring” un sinonim pentru „șanț”¹⁰⁶. Sensul acesta cuvântul nu l-a avut însă niciodată „Ring” cu sensul de piață - și acesta este adevăratul lui sens (cum dovedește și documentul din 1408, „Kornmargt”, târgul de grâne), nu este cuvânt german, ci slav, rusesc. „Ring” se numesc piețele unde se țin târgurile săptămânale și în orașele din Silezia și Boemia „după modelul slav”¹⁰⁷.

La originea lui, românescul Ruși (nemțescul Reussen este numai traducerea lui) nu va fi indicat locul unde trăiau Ruși, ci însuș grupul de locuitori, cari prin ființa lor etnică se deosebeau de populațiunea autohtonă, în mijlocul căreia

¹⁰³ Quellen...p. 16, 433, 459, 483.

¹⁰⁴ Bernecker, op. cit.

¹⁰⁵ Zimmermann, op. cit. no. 1613. „Ring” se chiamă și piața din Bistrița.

¹⁰⁶ G. Kisch, Siebenbürgen im Lichte seiner Sprache / Transilvania în lumina propriei limbi. Hermannstadt 1929 p. 289.

¹⁰⁷ Keinpaol Rudolf, Die Ortsnamen im Deutschen / Nume de locuri în germană. Berlin 1919. p. 46 „In schlesischen und böhmischen Städten, ebenfalls nach slavischen Vorgang, wird der Marktplatz „Ring genannt” / În orașele din Silezia și Boemia, conform influenței slave, piețele erau numite „cercuri”.

formau o minoritate izolată. S'ar putea, însă, ca această minoritate să nu fi fost formată de oameni de origine rusească, ci de oameni veniți din părțile rusești. Nu este exclus ca ei să fi fost Români veniți din acele părți. În orice caz „Ruși” va fi indicat la început nu o aglomerație de case, ci o aglomerație de oameni. Cu timpul, numele grupului s'a prefăcut în numele locului unde era așezat acest grup și „Ruși” va fi rămas numele locului și după ce s'a uitat originea lor.

În orice caz, asimilarea rapidă și fără urme a celor veniți din Maramureșul rutean va fi fost ajutată și de o altă împrejurare decât izolarea lor în mijlocul populației autoctone. Între Rușii-Ruteni veniți din Maramureș vor fi fost și de aceia cari cunoșteau limba românească (dacă nu vor fi fost – cum am spus mai sus – aievea Români). Cu siguranță, însă, între „Rutenii” cari au venit în părțile Sibiului vor fi fost și Români, - și „Ruteni” nu va fi însemnat în tot-deauna naționalitatea lor, ci originea lor geografică.

Oricum, acești Ruteni-Ruși au adus cu ei, presărându-l de-a lungul drumului lor până în munții Sibiului, numele de sat „Săliște”, nume pe care autoctonii, credincioși și ei ai aceleiaș biserici slavone, l-au primit cum au primit și altele multe.

Când și ce i-a îndemnat pe acei Ruși-Ruteni să-și părăsească vetrele lor din Carpații nordici și dela poalele lor ?

Începând cu secolul al XI-lea, și aceste ținuturi subcarpatice erau expuse acelorași invaziuni dușmane la cari erau expuse ținuturile subcarpatice mai din spre vest. Și locuitorii româno-ruteni au fost expuși invaziunilor Pecenegilor, Cumanilor și Tătarilor, cari îndemnaseră pe Românii și Slavii din ținuturile vestice să se refugieze în Transilvania. Așa vor fi făcut și Româno-Rutenii.

Au coborât din Maramureș până în țara Sibiului și a Hunedorii, unde Carpații meridionali le-au oprit înaintarea. Dincolo de acești Carpați ei n'au trecut. De aceea nici nu întâlnim la sud de Carpați nici nu-mele de Ruși (ca nume de localitate), nici pe cel de Săliște, - nici în Oltenia, nici în Muntenia. Numai în Moldova învecinată cu Rusia întâlnim numeroase Săliște, dovadă nouă că numele Săliște-Siliște ne-a venit dela acești Slavi vecini.

ALBA-IULIA ȘI INVAZIUNEA TĂTARILOR (1241)

Pe la începutul secolului al XIII-lea, mari masse tătărești din răsăritul îndepărtat s'au pus în mișcare în spre apus. Tot ce le-a stat în cale a fost distrus. Popoare numeroase au fost subjugate și robite. Atunci a fost subjugată și țara Cumanilor din văile râurilor Don și Volga, după ce armata cumană fusese bătută lângă râul Kalkas (1223). Cumanii s'au retras spre apus. Tătarii și-au conti-nuat și ei înaintarea și pe la sfârșitul anului 1240 au ajuns la granițele Ungariei. Înfrângând armata ungurească care fusese trimisă de regele Bela al IV-lea ca să-i oprească în Alpii Galiției, Tătarii au coborât în șesurile Ungariei. Noua armată ungurească, strânsă în grabă, a fost și ea înfrântă și Ungaria întreagă ocupată, regele Bela însuș silit să se refugieze cu curtea sa pe țărmurii mării Adriatice.

Invaziunea aceasta a Tătarilor s'a oprit în Ungaria, dar a fost un eveniment care a emoționat și apusul. Era anume mare teama ca nu cumva Tătarii să treacă din Ungaria și în apus, mai ales că numeroșii călugări fugiți din mănăstirile ce se găseau în ținuturile prin cari treceau Tătarii duseseră știrea invaziunii departe dincolo de frontierele Ungariei și descriseseră invaziunea în culo-rile cele mai vii, - cei mai mulți dintre ei poate chiar fără să fi văzut un Tătar. Numeroase cronici și anale păstrate în mănăstirile din Germania au înregistrat invaziunea pe baza povestirilor acestor refugiați speriați. Și este numai firesc dacă știrile pe cari le aduceau au fost exagerate, uneori chiar inventate. Căutau bieții călugări să justifice părăsirea mănăstirilor și bisericilor a căror grijă le fusese încredințată.

În deosebire de aceste cronici și anale germane, cronicile ungurești ne dau despre invaziunea Tătarilor numai o descriere sumară. Și în deosebire de ele, cronicile ungurești nu știu decât de o invadare a Ungariei și nu și de o invadare a Transilvaniei, - cronicile, documentele, legendele din Ungaria și Transilvania.

Această tăcere a izvoarelor indigene nu este surprinzătoare. Din contră. Cu cât autorii de cronici și anale sunt mai departe în timp și spațiu de evenimentele pe cari le descriu, cu atât mai mare rol joacă imaginația. Și cu cât ei sunt mai aproape în timp și în spațiu de teatrul evenimentelor, cu atât descrierile lor sunt mai sobre și mai măsurate. Așa și în ce privește această invaziune. De aceea trebuie să dăm mai multă crezare izvoarelor indigene, scrise în țară, de oameni ai țării, de de cât celor străine.

Ca să dăm mai multă crezare izvoarelor indigene ne îndeamnă și întreaga configurațiune geografică a Transilvaniei.

Transilvania este o țară muntoasă, înconjurată din toate părțile, mai ales dinspre răsărit, de munți înalți (de munți fără trecători create de cursuri de ape),

de munți acoperiți cu păduri nepătrunse. Ea era deci o piedică insurmontabilă pentru oștirile tătărești. Tătarii veneau, (cum au venit înaintea lor și Ungurii pe la sfârșitul secolului al IX-lea) călări, urmați de căruțe cu corturi, încărcate cu familiile și tot avutul lor, urmați de turme de vite necesare pentru hrana lor de toate zilele. Aceste oștiri erau întotdeauna în căutare de văi și ocoleau munții și pădurile. Au ocolit prin urmare și Transilvania. Se prea poate ca pe alocuri, în apropierea frontierelor Ungariei, cete răslețe de Tătari să fi trecut sau să fi încercat să treacă și în Transilvania, dar departe în interiorul ei nu vor fi ajuns. Tătarii, repetăm, nu umblau pedestru, ci numai călări. „*Pedites nihil sunt, quia crura habent brevia et corpus longum*”, scria la 1241 un episcop din Ungaria episcopului Parisului¹⁰⁸. Și prin munții și pădurile dese ale Transilvaniei acești călăreți nu puteau străbate, apărând și dispărând pe neașteptate cum le era obiceiul. Acestor călăreți învățați cu largul stepelor din răsăritul îndepărat, natura le opunea o rezistență mai mare decât le puteau opune oamenii.

Subliniem încă odată tăcerea documentelor indigene, a diplomelor eșite din cancelaria regelui țării. Invaziunea Tătarilor în Ungaria a avut loc în timpul domniei regelui Bela al IV-lea, între anii 1241-1242. Din epoca de după această invaziune ne-au rămas dela regele Bela peste 1.200 de documente. Din cei dintâi 20 de ani de după invaziune (1241-1261) ne-au rămas vreo 400 de documente, parte în original, parte în confirmări acordate de succesorii regelui Bela¹⁰⁹. Între aceste vreo 400 documente abia se găsește unul în care să nu fie vorba de invaziunea Tătarilor. Toate aceste documente eșite din cancelaria regelui Bela pomenesc de invazi-une în două împrejurări : a) regele face donațiuni de moșii sau acordă privilegii, spunând că beneficiarii au adus servicii regelui și țării în timpul invaziunii : b) regele confirmă donațiuni și privilegii vechi, spunând că diplomele originale s’au pierdut în timpul acelei invaziuni.

Ei bine, între aceste 400 de documente în cari se pomenește de invaziunea Tătarilor, de servicii aduse, de documente privilegiale pierdute, - nu se găsește un singur document în care să se pomenească de o invadare a Transilvaniei, de servicii aduse de unii sau alții întru apărarea Transilvaniei invadate, sau de diplome privilegiale pierdute în acele timpuri turburi. Toate aceste 400 de documente pomenesc numai de o invadare a Ungariei.

Dacă și Transilvania ar fi fost invadată și pustiită de Tătari, dacă și în Transilvania ar fi fost incendiate și distruse orașe și sate, lucrul acesta nu s’ar fi putut petrece fără orice rezistență din partea locuitorilor. Și după invaziune nu se

¹⁰⁸ Fejér, Codex Diplomaticus / Codul Diplomației. IV. IV. 1.223.

¹⁰⁹ Szentpétery, Oklevéljegyzék / Tratat de diplomație.

poate ca orașele și satele, sau măcar locuitori izolați să nu fi cerut dela regele țării – cum au făcut orașele și satele și locuitorii izolați din Ungaria, - să-i despăgubească pentru pierderile suferite; să le răsplătească serviciile aduse; să le înlocuiască diplomele vechi pierdute. Dacă Transilvania ar fi fost și ea invadată în 1241, orașele și satele și locuitorii lor ar fi procedat cum au procedat mai târziu, după o altă invaziune a Tătarilor de dimensiuni mai reduse, pe care au suferit-o între anii 1280-1285 părțile dinspre miază-noapte ale Transilvaniei. În anul 1291 anume, trei orașe din Transilvania se plâng regelui de atunci Andreiu al III-lea, că în timpul invaziunii Tătarilor li s’au pierdut diplomele privilegiale și-l roagă să le dea diplome nouă. „Oaspeții” acestor orașe spun în mod limpede de tot că această invaziune de care se plâng a avut loc în timpul regelui Ladislau al IV-lea (1272-1290). Așa, între altele, „oaspeții” din Ocnele-Dejului („*hospites nostri de Desakna*”) spun că diplomele lor s’au pierdut „*per insultus Tartarorum tempore Ladislai regis*”. Și tot la această invaziune se refer și „oaspeții” din ocnele de lângă Turda, ca și cei din Trăscău. Și la această invaziune se refer și cetățenii din Bistrița, pe cari regele Ladislau îi scutise de plata unei părți a impozitelor, fiindcă suferiseră pe urma invaziunii Tătarilor din timpul lui ¹¹⁰.

Există o singură descriere a invaziunii Tătarilor din 1241, o descriere făcută de un contemporan al evenimentelor, o descriere mai amănunțită, în care într’un capitol final se vorbește și de prădarea Transilvaniei de către Tătari. Această descriere a apărut în anul 1488 ca anexă la cronica lui Johannes Thwroc¹¹¹, sub titlul „*M. Rogerii Hungari, Varadiensis capituli canonici, Miserabile Carmen, seu Historia super destructione regni Hungariae temporibus Bela IV Regis per Tartaros facta*”. Cum a ajuns această descriere să fie publicată ca anexă la cronica lui Thwroc ? Nu se știe. Publicarea ei nu este însoțită de nici un comentariu privitor la manuscrisul care a servit ca bază a publicației. Cum însă în titlu se spune Rogerius¹¹² că era canonic al capitolului din Oradea, se poate presupune că

¹¹⁰ Zimmermann, Urkundenbuch / Note diplomatice. N-rele 211, 230, 239, 250.

¹¹¹ Ioannes de Thurocz – Thuróczy János (c. 1435 - 1488/1489) a fost un istoric nobil maghiar, autorul Cronicii Ungurilor (Chronica Hungarorum), cea mai extinsă lucrare a secolului XV în Ungaria.

¹¹² Rogerius (1201/1205 Torremaggiore, sudul Italiei - 1266 Split) a fost un călugăr de origine italiană, canonic de Oradea. Autor al cărții "Carmen miserabile" (titlu complet : "Carmen miserabile super destructione regni Hungariae temporibus Belae IV per Tartaros facta"), în care descrie marea invazie mongolă din 1241. Amintirile despre această invazie le-a scris în anul 1243, la Sopron. Câțiva ani mai târziu, în 1249, este menționat la Zagreb, tot în calitate de canonic. După ce a fost un timp la Lyon secretar al cardinalului englez Johannes Toletanus, a ajuns arhiepiscop la Spalato, unde a și murit. Un cartier din Oradea îi poartă astăzi numele.

manuscrisul a ajuns în mâinile lui Thwroc prin mijlocirea aceluia capitlu. În epoca publicării croniciei lui Thwroc (1488) episcop al Orăzii era Ioan (cu numele de familie Pruisz), originar din Moravia. Acest Ioan Pruisz¹¹³ după ocuparea Moraviei de către regele Matia¹¹⁴, intrase în serviciul acestui rege, ajungând în curînd episcop al Orăzii¹¹⁵. Este, prin urmare, foarte probabil ca episcopul Ioan să fi descoperit la Oradea manuscrisul lui Rogerius și să-l fi dat lui Thwroc, căruia îi va fi recomandat poate și pe editorul din Brünn¹¹⁶ (Moravia).

Originalul manuscrisului însă nu ni s'a păstrat, nu l'a văzut niciodată nimeni.

Descrierea aceasta a lui Rogerius are părți foarte prețioase, cum sunt spre ex. capitolele în cari se descrie situațiunea Ungariei în epoca invaziunii și se arată cauzele cari au făcut ca prăduirea de către Tătari a Ungariei să se facă atât de ușor. Are însă și părți cari sunt deadreptul false și nu pot fi scrise de un contemporan.

Așa descrierea începe cu o inexactitate cronologică, spunând că „în anul dela întruparea Domnului 1242” regele Cumanilor Kuthen cere protecțiunea regelui Bela al Ungariei, rugându-l să-i dea adăpost lui și poporului său, deoarece țara lui a fost invadată de tătari. Acest „în anul...1242” este eronat. Tătarii se apropie de frontierele Ungariei către sfârșitul anului 1240, iar atunci Cumanii erau deja în Ungaria. În anul 1242, când Kuthen cerea protecțiunea regelui Bela (cum spune Rogerius), Tătarii erau deja în retragere, după ce ținuseră ocupată Ungaria mai bine de un an de zile. Cererea de protecțiune a lui Kuthen¹¹⁷ a avut loc mult mai înainte, pe la 1235, când Tătarii trecând Donul invadaseră și restul Cumaniei (care se întindea atunci în regiunea aceluia râu). Primirea Cumanilor în Ungaria

¹¹³ Ioan Pruisz - Filipecz Ioan Pruisz, Witicz (1431, Prostejov, Morvao - 17 iunie 1509, Magyarvára) episcop de Oradea numit de Matei Corvin în 1476.

¹¹⁴ Matia – Matei Corvin, născut Matia de Hunedoara, cunoscut și ca Matei Corvin, (23 februarie 1443, Cluj - 6 aprilie 1490, Viena), a fost unul dintre cei mai mari regi ai Ungariei. A condus țara între 1458 și 1490.

¹¹⁵ Bunyítai Vienneze, A váradi püspökök / Episcopul orădean. Nagyvárád / Oradea 1888.

¹¹⁶ Brünn – orașul Brno în Moravia, Cehia. Al doilea ca mărime după Praga.

¹¹⁷ Kuthen – Köten (variously Kutan, Kuthen, Kuthens, Kotyan, Kotjan, Kotteny, Kötöny, Kuethan, Zayhan, or Jonas) a fost un khan cumin și membru al clanului Terter(oba). Acest Köten este același cu prințul Kotjan Sutoevic din anelele rusești, care a realizat alianța ruso-cumană contra tătarilor. În 1238 Köten și-a condus triburile în goană către Ungaria din cauza avansării hordelor mongole. În schimbul alianței lor și convertirii la creștinism, Bela IV al Ungariei le-a oferit azil. Köten a fost botezat în 1239 și fiica sa Elisabeta s-a căsătorit cu fiul lui Bela, viitorul Ștefan V al Ungariei. Nobilii unguri nu au agreat pe cumani și l-au asasinat pe Köten la Pesta, fapt ce a condus la revolta de la Mohi cu puțin înaintea invaziei dezastruoase a mongolilor.

este arătată de Rogerius chiar drept una dintre cauzele principale ale nemulțumirii țării.

În parte fals și în parte greșit interpretat de istorici este în deosebi tot ce este scrie Rogerius – în capitolul final – în legătură cu Transilvania.

Drept dovadă cităm, dintre multele cazuri cari se pot cita, cazul cu distrugerea Alba-Iulia, caracteristic pentru ușurința cu care istoricii acceptă drept adevăr tot ce este imprimat.

Canonicul Rogerius ajunsese și el prizonier al Tătarilor și fusese luat cu ei în retragerea lor din Ungaria. În drum a reușit însă să scape împreună cu un tovarăș al său și după îndelungate rătăcirii prin păduri să ajungă „*ultra silvas*”, unde a găsit o numeroasă populație. Rogerius continuă să povestească cum ajungând în capătul pădurii acesteia („*ad extremas silvas*”), el și tovarășul său s’au urcat într’un copac înalt, din vârful căruia au văzut cum pustiiseră Tătarii țara întreagă (dintrun copac - țara întreagă !). Prin această țară pustiită, călăuziți numai de turnurile bisericilor în ruine, au rătăcit 8 zile până au ajuns la „Alba” („*ad Alban venimus civitatem*”), unde n’au găsit însă nimic „*afară de oasele și capetele celor omorâți și de zidurile dărâmate și risipite ale bisericilor și palatelor pe cari le stropise sângele vărsat cu îmbelșugare*” („*in qua nihil potuit reperiri, praeter ossa et capita occisorum, basilicarum et palaciorum muros diruptos et subfossos, quos nimia Christiani cruoris effusio macularat*”).

În apropiere de această Alba, la vreo 15 kilometri (10 miluri), - continuă Rogerius – lângă satul Frata, pe un munte de piatră înalt, se refugiaseră mulțime de oameni și pe acest munte înalt s’a refugiat și el, așteptând să plece Tătarii din țară. („*Et erat ibi ad decem milliaria iuxta silvam villa quae Frata dicitur in vulgari, et infra silvam, ad quator milliaria, mons mirabilis et excelsus, in infra sumnitate lapis et petra fundabatur terribilis*”).

Istoriografia ungurească (cum, de altminteri, și cea germană și română) vede în acel „*ultra silvas*” o indicațiune geografică și interpretează povestirea în sensul că Rogerius a scăpat în Transilvania. Așa fiind, a identificat „Alba” cu Alba-Iulia, iar „Frata” cu satul Frata de lângă Cluj și a acceptat distrugerea Alba-Iuliei de către Tătari drept fapt istoric.

Rogerius este singurul izvor în care se pomenește de o distrugere a Alba-Iuliei de către Tătari. Transilvania nu știe însă de această distrugere. Nici un alt document, nici o însemnare locală, nici o tradiție sau legendă nu pomenește fie cât de vag de ea.

Dacă Alba-Iulia într’adevăr ar fi fost distrusă de către Tătari și prefăcută în ruine, cum povestește Rogerius, 3 ani mai târziu ea n’ar fi putut fi refăcută încă

Episcopului Transilvaniei să-și poată relua reședința între zidurile ei. În anul 1246 anume, Episcopul Gallus se plânge regelui Bela că în urma invaziunii Tătarilor s'ar fi împrăștiat în dieceza sa locuitorii în așa măsură, încât chiar și în reședința sa episcopală abia au mai rămas locuitori. Episcopul îl roagă în consecință pe rege să le acorde privilegii speciale celor cari ar veni să locuiască în acele locuri, pentru că numai în schimbul unor astfel de privilegii se vor simți oamenii îndemnați să vie. („*quod a tempore persecutionis usque ad sua tempora nulli vel pauci in Alba, que est sedes episcopatus sui cathedralis et in aliis curtibus pontificalibus...habentur inquilini, nec illic conv-niant, nisi cos libertate uberioris gratie diguaremur prevenire...*”)¹¹⁸). Nici Episcopul Gallus în cererea sa, nici regele în răspunsul său nu fac însă aluziune măcar la distrugerea Alba-Iuliei și la vărsarea de sânge, ci pomenesc numai de fuga locuitorilor, - cari, profitând de panica generală provocată de invaziunea Tătarilor în Ungaria, vor fi fugit și ei ca să scape de jugul apăsător al muncii pe moșiile episcopului. De aceea și încercarea de a-i determina să se întoarcă, prin promisiunea unor privilegii speciale.

Dar identificarea satului Frata cu satul Frata din apropierea Clujului (și altă Frata nu există în tot cuprinsul Transilvaniei) dovedește că toată povestea cu distrugerea Alba-Iuliei este o invenție. Despre această Frata Rogerius spune anume că se găsește la vreo 15 klm. de Alba-Iulia, lângă o pădure, iar la vreo 6 klm. de Frata, în mijlocul pădurii se găsește un munte înalt, se stâncă, pe care se refugiaseră mulțime de popor. Ei bine, Frata din Transilvania este la o distanță de peste 100 de klm. de Alba-Iulia, iar lângă ea nu se găsește nici un munte înalte, nici un deal măcar, care să fi putut oferi refugiaților adăpost.

Dar atunci ce l'a putut îndemna pe Rogerius să descrie lucruri cari nu s'au întâmplat ?

Răspunsul este simplu : capitolul acesta final (cap. 40) nu este opera lui Rogerius, ci un adaos făcut de altcineva, într'o epocă mai târzie. Aceasta ni-o dovedește însăși încheierea capitolului.

Rogerius încheie anume spunând că și el a stat pe muntele de lângă Frata o lună de zile, până când Tătarii au părăsit țara și regele Bela ajutat de Cruciații de pe insula Rhodos și de neamul Frangepanilor¹¹⁹ s'a înapoiat din Dalmația

¹¹⁸ Zimmermann, op. cit. no. 81.

¹¹⁹ Frangipani sau Frangipane ("Rupători de pâine", din italianescul frangere il pane) a fost o puternică familie patriciană clan din Evul Mediu. Familia a simpatizat cu ghibelinii având astfel dese diferende cu papalitatea. În timpul secolului XII, Frangipanii erau adversarii principali ai familiei Pierleoni în lupta baronală din Roma.

(„...donec rex Bela, maritimis de partibus per cruciferos de insula Rhodi, ac dominos de Franapani, multis agminibus militum adiutus...in Hungariam venit”).

Rogierius a murit la 1268, într’o epocă când nu se putea încă vorbi nici de cruciați rhodezieni, nici de Frangepani. Ordinul Ioaniților („*militēs hospitalis S. Joānis Hierosolimitani*”) numai la începutul secolului al XIV-lea, la 1310, a cucerit insula Rhodos și numai atunci și-au mutat Cavalerii reședința acolo, numindu-se de atunci și „cruciferi de insula Rhodi”, - iar conții de Veglia, de pe coasta dalmatină, cari i-au dat ajutor regelui Bela, numai în secolul al XV-lea au încercat să-și aducă originea în legătura cu familia nobililor Frangepani din Italia¹²⁰).

Acest capitol n’a putut fi, prin urmare, scris înainte, de începutul secolului al XIV-lea. El n’a putut fi scris de Rogierius care a murit la 1268 și, deci n’a putut să cunoască lucruri cari s’au petrecut numai 50 de ani după moartea lui. Rogierius nu este, prin urmare, autorul epizodului cu distrugerea Alba-Iuliei de Tătari în 1241.

Dar atunci cum se explică totuși adăogarea acestui epizod la descrierea lui Rogierius ?

Este la mijloc o confuzie. Alba-Iulia a fost odată distrusă în cursul secolului al XIII-lea, nu mult după invaziunea Tătarilor, dar nu de Tătari ci de alții.

În anul 1277 anume, reședința episcopală a fost incendiată și distrusă de o ceată de sași, în frunte cu Gaan, fiul lui Alard, cari au omorât arhidiaconi, canonici, preoți și alți creștini, distrugând în același timp și alte biserici, sporcând vasele sfinte, - cum se spune în actul (păstrat în original în arhiva episcopiei din Alba-Iulia), prin care la 1278 arhiepiscopul din Kalocsa și alți 7 episcopi (între cari și episcopul Orășii) excomunică pe răufăcători. În același an, 1278, regele Ladislau al IV-lea dăruiește bisericii catedrale din Alba-Iulia, care „*per rabiem et sevitiā gentis Saxonice combusta fuissent enormiter et destructa et omnibus rebus ac ornamentis suis spoliata*” un pământ rămas pustiu tot pe urma „*furorem eorundem Saxonum*”. Zece ani mai târziu, la 1287, episcopia mai pomenește de această prădare¹²¹.

Nu Tătarii au distrus Alba-Iulia, cum n’au distrus nici alte orașe și sate din Transilvania, pentru că ei n’au trecut prin acest colț al țării. Dacă – cum scriu o seamă de anale străine (scrise și compilate mult timp după invaziune) – orașe și sate ar fi fost distruse, amintirea acestei catastrofe ar fi trebuit să se perpetueze dacă nu în documente și cronici indigene, măcar în tradițiile și legende locale. Dar nu s’a păstrat, deși izvoarele străine înregistrează enormități : numai la Sibiu, spune o însemnare, Tătarii au omorât 100.000 de oameni, lângă Nosa au omorât

¹²⁰ Pauler, op. cit. II. 513.

¹²¹ Zimmermann, op. cit. no. 185, 186.

6.014, lângă Kümmelburch mai bine de 30.000, într'un oraș „care se numește Cluse” au omorât un nesfârșit număr de Unguri¹²².

Numai Transilvania nu știe nimic de toate acestea.

Unul dintre preoții bisericii evanghelice săsești din Sibiu, dr. Fr. Müller a adunat într'un volum legende privitoare la poporul săsesc din Transilvania, scormonind în acest scop revistele și ziarele săsești și ungurești din țară și adunând și direct dela popor. Colecțiunea lui Müller cuprinde 620 de legende și tradițiuni. Ele privesc toate ținuturile locuite de Sași. Müller a trecut în colecțiunea sa până și cea mai ștearsă aluziune, cel mai neînsemnat fragment de reminiscență populară¹²³. Ei bine, în nici una dintre aceste 620 de legende și tradițiuni nu se găsește nici cea mai vagă amintire a unei invaziuni tătărești în Transilvania, a distrugerii u-nor orașe și sate transilvănene¹²⁴.

Dar – va putea întreba cineva, și cu drept cuvânt – ce interes deosebit pentru istoria Transilvaniei, pentru istoria neamului româ-nesc din Dacia Traiană poate să aibe această discuțiune privitoare la marea invaziune a Tătarilor din 1241? Ce concluziuni nouă pentru cunoașterea trecutului nostru s'ar putea trage din dovada că invaziunea aceea n'a trecut ca o năpastă și peste Transilvania ?

Tătarii n'au fost cei dintâi invadatori cari au fost atrași din stepele lor răsăritene de mirajul apusului. După retragerea legiunilor romane din Dacia, către sfârșitul secolului al III-lea, Goți, Huni, Cepizi, Avari au luat drumul spre acest apus. Transilvania se găsea în calea tuturor acestor invadatori, dar nu pentru a-i invita să treacă, ci pentru a împiedica înaintarea lor. Și masele acestor popoare au fost silite să apuce altă cale, mai spre miazănoapte, să pornească dealungul văilor marilor râuri Nipru, Bug, Nistru, peste Carpații Galiției. Ele au ocolit, constrânse, de configurația țării, Transilvania, cum au ocolit-o mai târziu și Ungurii.

Drumul dealungul marilor râuri, cari duceau spre apus, drum pe care natura la impus invadatorilor din toate timpurile, explică tăcerea de secole care, după retragerea legiunilor romane, a înconjurat Transilvania. Populația țărănească rămasă în cuprinsul Carpaților a continuat să trăiască în munții nepătrunși,

¹²² „Cronici” le numesc istoricii, deși unele dintre ele, ca spre ex. faimoasa „cronică dela Epternach” nu este decât un petec de hârtie cu o însemnare fără orice dată.

¹²³ Dr. Fr. Müller, ev. Stadtpfarrer von Hermannstadt / Pastor protestant din Sibiu, *Siebenbürgische Sagen / Zicale transilvane*. Wien und Hermannstadt 1885.

¹²⁴ Invaziunea Tătarilor în Ungaria și repercursiunea ei asupra Transilvaniei n'a fost până acum studiată cu atențiunea cuvenită. Analizând cazul „distrugerii” Alba-Iuliei din capitolul final, apocrif, al descrierii lui Rogerius am voit să semnalăm numai importanța problemei.

cunoscuți numai de ea, și în văile râurilor sale – o viață patriarhală neturburată de evenimentele din afară, o viață uitată, necunoscută de străini.

Departate de a fi fost o țară pustiită de Tătari cu ocazia invaziunii lor în Ungaria, Transilvania a fost o țară de azil și de refugiu pentru toți cei loviți de invaziune. Mulțime de oameni s’au refugiat aci din Ungaria invadată. De aceea a trimis regele Bela îndată după invaziune pe voivodul său Laurenciu¹²⁵ în Transilvania ca să adune populația ce se refugiase acolo, cum se spune într’un document din 1243 („...cum fidelem nostrum Laurencium vaivodam post conflictum Tartarorum ad partes Transilvanas misissemus, ut populos nostros colligeret...”)¹²⁶.

Unii se vor fi întors, dar mulți, foarte mulți, vor fi rămas în Transilvania apărută de natură. Mulți, - și Unguri, și Săcui, și Sași.

¹²⁵ Laurenciu – Voivodul Laurențiu Aba 1242 - 1252. Vezi lista voivozilor transilvăneni la sfârșitul cărții.

¹²⁶ Zimmermann, op. cit. no. 79. – Documentul este considerat de critica istorică ungurească drept un document fals (Karácsonyi, Hamis oklevelek ...jegyzéke / Listă diplome false...), dar misiunea însăși a Voivodului este coroborată de alte documente.

„CLUS” SAU „CULUS” ?

Numele orașului Cluj este unul dintre cele mai vechi nume de localități din Transilvania, pe cari ni le-au transmis documentele. În documente îl întâlnim când sub forma de Clus, când sub cea de Culus (la început, de Colos mai târziu).

Care este numele original, forma mai veche a numelui ? Pentru că este neîndoios că între cele două nume este un raport de tată și fiu.

Într'un vast studiu, scris cu un mare aparat științific, filologii unguri Melich și Gombocz revendică paternitatea pe seama formei Culus, afirmând că aceasta este forma originală a numelui și că Ungurii au transmis numele Românilor, cari au făcut din el Clus-Cluj¹²⁷.

Acelaș proces de transmisiune, mai afirmă într'alt loc cei doi filologi, se poate observa și în ce privește alte nume de localități din Transilvania, ca Sibiu, Turda, Ampoi, Abrud, etc., pe cari le întâlnim în documentele cele mai vechi – ce-i drept în această formă românească – dar cari, spun filologii unguri, au și ele la originea lor formele ungurești de Szeben, Torda, etc.

Afirmațiunile filologilor unguri sunt desmințite de documente.

Până târziu în secolul al XIV-lea, Transilvania n'a cunoscut pentru numele Cluj altă formă decât cea de Clus (în diferite variante ortografice : Klus, Clws, Klws). Forma Culus (în diferitele ei variante ortografice) a luat ființă în afară de frontierele Transilvaniei și a fost importată de acolo¹²⁸.

Până către mijlocul secolului al XIV-lea nici cancelaria voivodală a Transilvaniei, nici autoritățile bisericesti transilvane și învecinate Transilvaniei n'au folosit niciodată o altă formă decât cea de Clus.

Cei cari s'au îndeletnicit cu istoria orașului și a numelui Cluj s'au mulțumit, însă, de obicei să accepte formele de nume așa cum le înșiră „Indicele” colecțiunilor de documente, fără să examineze și documentele înșele, ceea ce este o greșeală fatală, pentru că înșiruirea de nume și forme din „Indice” nu ne precizează în acelaș timp și vechimea reală a lor, dat fiind că „Indicele” nu ne arată vechimea reală a documentelor cari ni-au transmis numele și formele lui. „Indicele” nu ne dă nici o lămurire nici în ce privește sursa din care pornesc

¹²⁷ Melich-Gombocz, A honfoglalási Magyarország / Descălecarea Ungariei. Budapest 1929. Pag. 186, 305-307.

¹²⁸ Forma germană de Klausenburg și forma latină de Claudiopolis sunt mult mai nouă. Klausenburg apare pentru prima dată în documente între anii 1405-1408 (la 1348 în forma de Clusenburg) Claudiopolis apare pentru prima dată în registrele anilor 1559-1560 ale universității din Wittenberg (Germania) : Stefanus Wolfart Claudiopolitanus Transilvanus.

documentele și, prin urmare, nu ne arată nici adevăratul proces de evoluție al numelui. „Indicele” nu ne indică, în fine, nici locul unde s’a format un nume, nici fazele prin cari a trecut până s’a cristalizat în forma lui definitivă.

Așa fiind, studiul prealabil al documentelor este indispensabil. Este anume o deosebire fundamentală între valoarea formelor transmise și păstrate în documente originale, și între valoarea formelor transmise și păstrate numai în copii făcute în epoci mai mult sau mai puțin recente. Și este o fundamentală deosebire între valoarea formelor transmise și păstrate în documente cari pornesc din surse străine.

Colecțiunea de documente a lui Zimmermann-Werner, spre exemplu, ne dă la Indice pentru numele Cluj următoarele forme :

Oraș : Kuluswar, Kulusuar, Kulusvar, Culuswar, Clusvar, Cluswar, Clwswar, Klusuar, Coluswar, Colos -, Colws -, Coloswariensis, etc.

Mânăstire : Kulusmonostra, Colus-, (monustura, -monustra, -monstra), Kolwsmonwstwra, Clus-, Klus-, Kolos-, Clusa etc.

Județ : Kulus, Culus, Clus, Cluus, Clws, Kolos.

Luându-ne după acest Indice (și așa fac aproape toți istoricii și filologii) ar urma să admitem că formele de Clus și Culus (în diferitele lor variante ortografice) dintru’nceput au circulat alături, fără nici o deosebire, - ceace, însă, nu este cazul, cum ne va arăta examinarea documentelor.

În documentele ce ni s’au păstrat, pentru întâiașdată se pomenește de Cluj la începutul secolului al XIII-lea.¹²⁹

La anul 1199 Papa Inocențiu al III-lea acordă protecțiunea sa lui „*Henricus archidiaconus Clusiensis*”. Bula ni s’a păstrat în copie în registrele Vaticanului. La 1222, Papa dă însărcinare unor episcopi din Ungaria să cerceteze plângerile „*abbatis et conventus monasterii beate Marie de Clus*” contra episcopului Transilvaniei. La 1225, acelaș Papă confere dreptul „*mitre et annuli abatelui monasterii Clusiensis de Ultrasilvanis partibus*”. La anul 1232, Papa Grigorie al IX-lea dă însărcinare Legatului său din Ungaria să aplaneze conflictul ivit între episcopul Transilvaniei și „*abbatem et conventum monasterii de Clusa*

¹²⁹ De un “comes Clusiensis” se pomenește și în 3 documente mai vechi decât secolul al XIII-lea. Cum însă identitatea numelui Clus din aceste documente cu Clus din Transilvania este prea incertă, dat fiind că există localități cu numele de Clus și în Ungaria (Kolos, în limba slovacă Kilizs, în jud. Nyitra, - Kolos în jud. Komarom, - Kolozsvar, nemțește Glossing, în jud. Vas), trebuie să facem abstracție dela ele.

Ultrasilvane diocesis". La 1235, acelaș Papă dă o similară însărcinare și unor episcopi din Ungaria. Mănăstirea este numită tot „Clusa”¹³⁰.

În documentele eșite din cancelariile unor autorități transilvănene (documente câte ni s’au păstrat), numele de Cluj se pomenește numai dela sfârșitul secolului al XIII-lea încoace. Și anume se pomenește în 5 documente eșite din cancelaria episcopiei catolice transilvănene, în 1 document eșit din cancelaria unui ordin călugăresc din Alba-Iulia și în 3 documente eșite din cancelaria Voivodului Transilvaniei.

Nu poate să încapă nici cea mai mică discuțiune că cele mai indicate, singurele indicate să ne lămurească asupra numelui Cluj sunt documentele cari pornesc dela autoritățile constituite în Transilvania însăș, iar dintre aceste – documentele cari pornesc din cancelaria Voivodului Transilvaniei. Vom începe, prin urmare, cu examinarea documentelor voivodale.

Din secolul al XIII-lea nu ni s’a păstrat nici un document voivodal în care să fie vorba de Cluj. Ni s’au păstrat numai 3 documente de acest fel din primele decenii ale secolului al XIV-lea : două documente în original, iar al 3-lea într’un transumpt contimporan.

Cele două documente originale datează unul din 1310 și celalt din 1337. Cel mai important este documentul din 1310, prin care „*Ladislaus vaivoda Transilvanus*”¹³¹ recunoaște ca rege al țării pe Carol Robert, contra căruia luptase 10 ani. În documentul acesta de recunoaștere Voivodul Transilvaniei se obligă să restituie regelui ținuturile transilvănene ocupate de el (Voivodul) și anume : „*argentifodinam de Rodna, comitatum de Byzterce, comitatum de Scybinio, comitatum Siculorum, villas Dees, Clus et Zeek cum officio camere*”.¹³² Prin al doilea document, cel din 1337, „*Thomas vaivoda Transsilvanus et comes de Zonuk*” dă o însărcinare capitalului episcopiei din Alba-Iulia în chestiunea unui conflict de hotar. În acest document Voivodul pomenește de „*nobilibus de Doboka et de Cluus comitatum*”, - „*in comitatibus de Cluus et de Doboka*”, - „*in foro de Clusvara*”.

Al 3-lea document voivodal ni s’a păstrat numai într’un transumpt al cancelariei episcopale din Orade și va fi examinat cu documentele acelei episcopii.

¹³⁰Zimmermann, Urkundenbuch / Colecție de documente, nrele 576, 33, 50, 66 și 73.

¹³¹Ladislau Kán al II-lea a fost voievod al Transilvaniei între 1294 și 1315. El era din familia transilvăneană Kán. Ladislau Kán a continuat opera lui Roland Borșa, sporind puterea și menținând o largă autonomie voievodatului. Pe plan extern a intervenit în luptele dinastice din Ungaria după stingerea dinastiei Arpadine și s-a aflat în conflict cu Carol Robert de Anjou. A întărit alința cu Serbia căsătorindu-și fiica cu cneazul Ștefan Uroș al II-lea. A murit în 1315.

¹³²Zimmermann, Urkundenbuch / Colecție de documente nrele 319 și 539.

Trecem la categoria a doua a documentelor la documentele eșite din cancelaria episcopiei de Alba-Iulia și a ordinului călugăresc tot din Alba-Iulia, documente de aceaș mare valoare ca și cele eșite din cancelaria voivodală.

La 1294, capitlul episcopiei din Alba-Iulia este mărturie a unei donațiuni. Documentul ni s'a păstrat în original. El precizează timpul în care s'a făcut documentul spunând : „*Datum magistro Michaeli preposito, Gregorio cantore, Paulo custode, Petro archidiacono de Clus, decano ecclesie nostre existentibus*”. La anul 1299, Episcopul Transilvaniei face un schimb de moșii. Documentul ni s'a păstrat în original. În el se vorbește de „*episcopatus nostri de Klusuar*”, „*monasterium de Klus*”, „*datum in Klusuar*”. În 1309 este ales episcop al Transilvaniei Benedictus. Actul de alegere, care ni s'a păstrat în original, este semnat între alții de „*ego Iohannes archidiaconus de Klus, canonicus ecclesie Transilvane*”.¹³³ În acelaș an 1309, capitlul episcopiei de Alba-Iulia aduce la cunoștința celor chemați că a delegat cu o misiune la Papa pe „*megistrum Iohannem archidiaconum de Clus*”. Documentul ni s'a păstrat în original¹³⁴. În anul 1313, capitlul episcopiei transilvănene este mărturie că Voivodul Transilvaniei a făcut un schimb de moșii. Documentul ni s'a păstrat în original. El este făcut în prezența, între alții, a lui „*Benedeto plebano de Cluswar decano ecclesie nostre*”. În fine, în acelaș an 1313, „*Theodorus prior...fratrum Predicatorum de Alba*” certifică o diplomă a regelui Ladislau din 1275 „*super villa Clusvar*”. Documentul ni s'a păstrat în original.¹³⁵ Avem, în fine, alte 3 documente cari emană dela două episcopii învecinate Transilvaniei, episcopiei, episcopia din Orade și cea din Cenad.

În anul 1297, capitlul episcopiei din Oradea reproduce în transsumpt o însărcinare din acelaș an a Voivodului Transilvaniei Ladislau privitor la verificarea hotarelor unor proprietăți ale mănăstirii Mănășturului. În transsumpt se pomenesc moșiile : „*eadem Monastur et Zenthbeneduk vocate in comitatu de Clus existentes*”, iar în comentariile episcopiei se pomeneste în mai multe rânduri de „*terra Cluswar*”, „*Monustur ad Cluswar*”¹³⁶. Documentul ni s'a păstrat în original. Transsumptul este cel de al 3-lea document voivodal de care am pomenit mai sus. L'am citat însă numai la acest loc, fiindcă numai atestarea lui este originală. În

¹³³ Alături de „*ego Saulus Archidiaconus de turda vicarius ecclesie Transilvane*”.

¹³⁴ Ambele documente din 1309 publicate în „*Acta Legationes Cardinalis Gentilis*” (Mon. Vat. Hungariae). Budapest 1885, p. 158 și 168.

¹³⁵ Zimmermann, op. cit. nrele 266, 283, 332 și 333.

¹³⁶ Jakob Elek, Kolozsvár története / Istoria Clujului. Buda 1870 – citează acest document, reproducând însă greșit „*Colosvar*”.

anul 1339, capitlul din Orade se asociază la protestul Episcopiei Transilvaniei contra Voivodului Transilvaniei, care a ocupat „*tres villas Bany, Komlod et Akanay in comitatu de Clus*”, sate de drept ale Episcopiei Transilvaniei. Al 3-lea document este eșit din cancelaria episcopiei Cenadului. El este datat din 1321 și prin el episcopiei Cenadului. El este datat din 1321 și prin el episcopul Cenadului autentifică o procură din acelaș an dată de „*frater Johannes prior de Clusmonostura*” „*pro frater ipsorum Michael archidiacono de Clus*”. Documentul ni s’a păstrat în original.¹³⁷

Ni s’a mai păstrat și un fel de „*Regestrum varadiense*”, în care s’au înregistrat numeroase însemnări privitoare la așazisa „proba de foc” („*iudicium ferri candentis*”). Aceste însemnări se refer la epoca regelui Andreiu al II-lea (1205-1235). Ele ni s’au păstrat însă numai într’o publicațiune din anul 1550. În acest „*regestrum*” se pomenește la anul 1213 de „*castrenses de Clus de centuriunatu Agad*”, de „*Cristophorus comes de Clus*”, de „*Beken curiali comite de Clus*”, de „*Isac centurio et Vodasa de castro Clus*”. La 1214 de : „*iudice Basu, curiali comite de Clus*”, de „*iobagiones ecclesie de Clus*”. La anul 1215 de „*iudice Ecce comite de Clus*”. La 1226 de „*cum aliis ioubagionibus castri Clus*”, de „*Sebastianum comitem de Clus, iudicem a rege Bela delegatum*”.

Încheind, trebuie să subliniem că dintre toate documentele transilvănene (și părțile învecinate) câte ni s’au păstrat din epoca dela finele secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea, acestea sunt singurele documente în cari se face pomenire de Cluj. Toate aceste documente emană, repetăm, din cancelariile unor autorități transilvănene sau din cancelariile episcopiilor de Orade și Cenad, amândouă în strânse legături cu Transilvania. În nici unul dintre aceste documente, cari ni s’au păstrat toate în original, o singură dată nu întâlnim o altă formă a numelui decât cea de Clus.

S’ar putea totuș obiecționa că există un document datat din 1323, care desminte această constatare. Ar putea anume fi invocat un document datat din 1323, care emană dela o autoritate clujană și folosește forma ungurească. La 1323 anume, „*Thomas Rufus iudex universitasque iuratorum consulum civitatis Coloswariensis*” asistă la vânzarea unei case. Acest document nu ni s’a păstrat însă în original, ca celelalte documente, ci numai într’un transsumpt din 1478, când forma ungurească era în circulațiune. Ea a fost introdusă de cel care a copiat documentului.¹³⁸

¹³⁷ Zimmermann, nrele 277, 278, 549, 279 și 381.

¹³⁸ Idem, no 409.

Forma de Culus (în diferitele ei variante de ortografie) n'o întâlnim înainte de secolul al XIV-lea decât în documente eșite din cancelariile regilor Ungariei.

În anul 1263, viceregele Ștefan confirmă o diplomă din 1246 a regelui Bela, prin care se acordă anumite scutiri satelor "*Herina, Bylokol, de comitatu Dobika, Golu de comitatu Culusiensi et Tusnad de Zonuk*". În 1280, regele Ladislau restituie episcopului Transilvaniei „*villam Culuswar*”¹³⁹. În 1282, regele Ladislau acordă privilegii mai multor sate, între altele „*in comitatu de Kulus villa Kuluswar, villa Gylo....*” În 1289, acelaș rege pomenește într'un document de „*villam Culuswar*”. În 1291, Andreiu al III-lea acordă privilegii satelor „*Vysta et Sasag in comitatu de Culus*”. În 1317 regele Carol Robert pomenește de un „*magister Joannes comes de Beztereze de Kulus et Kulusvar*”.¹⁴⁰

Punând față în față documentele eșite din cancelariile autorităților transilvănene cu documentele eșite din cancelariile regilor Ungariei constatăm că absolut fără vreo excepție forma ungurească „Culus” a circulat numai pe teritoriul Ungariei propriu zise, dar niciodată și în cuprinsul Transilvaniei, unde nu era cunoscută decât forma de „Clus”. Cu alte cuvinte forma ungurească „Kulus” s'a format în cuprinsul Ungariei, în cancelariile regilor Ungariei și de acolo a fost importată în Transilvania prin diplomele regești, - fără să fi putut însă să înlocuiască în documentele transilvănene dintru'nceput numele vechiu.

O confirmare clasică a acestei constatări este diploma din 1275 a regelui Ladislau al IV-lea, prin care acesta confirmă biserica din Alba-Iulia în posesi-unea Clujului. Diploma aceasta nu ni s'a păstrat în original, ci numai în două transsumpturi. Unul dintre aceste transsumpturi este cuprins într'o diplomă a regelui Carol Robert din 1313, care nici ea nu ni s'a păstrat în original, ci numai într'un alt transsumpt din 1429 al capitlului din Orade. Transsumpt acesta din 1429 spune că Ladislau a donat bisericii din „Alba” – „*villam Kuluswar vocatam in comitatu de Culus*”. Celalt transsumpt, tot din 1313, este o atestare făcută de ordinul călugărilor dominicani din Alba-Iulia. Acest transsumpt ni s'a păstrat în original. În această atestare „*frater Theodorus prior*” spune că a fost rugat să ateste copia unui document „*super villa Clusvar confectum*” și reproducând acel document scrie „*villam Clwsuar vocatam in comitatu de Clws*” și nu „*Kuluswar*” și „*Culus*”, cum scrie transsumptul din 1429. Deosebirea între formele folosite de cele două transsumpturi („*Kuluswar*” și „*Culus*” în 1429 și „*Clwsuar*” și „*Clws*” în

¹³⁹ Jakab Elek, op. cit. (Zimmermann, Urkundenbuch / Colecție de documente, nu cunoaște acest document).

¹⁴⁰ Zimmermann, nrele 101, 81, 200, 229, 243 și 348.

1313 este o dovadă decisivă în favorul constatării că în Transilvania la începutul secolului al XIV-lea nu se cunoaște încă altă formă decât cea de Clus.¹⁴¹

Forma ungurească de Culus (în diferitele ei grafii) apare în documentele eșite din cancelariile autorităților transilvănene, civile și bisericești, numai către mijlocul secolului al XIV-lea. Pentru prima dată apare în anul 1336 într-o scrisoare a capitlului din Orade „*Zazfenes in comitatu de Kulus*”. În documentele eșite din cancelaria Voivodală apare pentru prima dată în 1340 : „*universitas nobilium de Zonok, Doboka et de Culus comitatum*”, - „*Colusmonustra*”, - „*Datum in eadem Culusmonustra*”.¹⁴²

Dar cancelaria Voivodală și după aceea folosește mai des forma veche de Clus, decât cea de Culus. În 1381, „*Nos Jacobus de Turuch Comes de Clus, Johannes filius Emerici...*” asistă ca martori la încheierea unei transacțiuni. Documentul ni s’a păstrat în original.

În documentele cari emană din cancelaria episcopiei din Alba-Iulia forma ungurească răsare și mai târziu. Episcopia de Alba-Iulia cunoaște numai forma Clus.

Înlocuirea în documentele transilvănene a formei străvechi de Clus prin forma mai nouă de Clus n’a fost însă niciodată deplină. În toate timpurile forma Clus s’a menținut alături de cea de Culus. Și mai mult.

Forma aceasta străveche de Clus s’a impus și cancelariilor regilor Ungariei, cari înainte – sub regii din dinastia Arpadiană și chiar sub Carol Robert, - folosiseră numai forma de Culus.

În timpul domniei regelui Ludovic I (1342-1380), cancelaria regească pentru prima dată adoptă și ea forma transilvăneană și o repetă în numeroase cazuri. În 1368, regele Ludovic dă însărcinare „*conventui de Clus*” să aplaneze un conflict ivit între „*hospites nostros de Cluswar*” și un proprietar din vecinătate. În 1370, Ludovic face o donațiune orașului Cluj. Documentul ni s’a păstrat în original. În acest act de donațiune se pomenește de „*civitatii nostre Cluswariensis*”, de „*officiali de Cluswar*”, „*Datum ibidem in Cluswar*”. Într’un alt document tot din 1370 citim „*Clusuar*”. În 1373 „*Cluswar*”. În 1377 „*Clusmonustra*”. În acelaș an 1377 „*cives nostri de Closwar*” și „*cives nostri de Cluswar*” și „*datum in Cluswar*”. Și la fel în 3 documente din 1378 și unul din 1381.

Regele Sigismund într’un document din 1390, ce ni s’a păstrat în original, scrie „*cives nostri de Cluswar*”, în 1412, „*civitatii nostre Cluswar*”, în 1414 „*Cluswar*”, „*Clusmonustra*”, în 1415 „*Cluswar*” etc.

¹⁴¹ Szabo Karoly, Székely Oklevéltar / Diplomatica secuilor. IV. p. 8.

¹⁴² Marki, op. cit. p. 10.

Regentul Ioan Huniade folosește și el în 1446 și regele Vladislau I în 1453 forma transilvăneană de „*Clusuar*”.

Din confruntarea documentelor rezultă prin urmare în mod neîndoios că :

a) forma cea mai veche a numelui Cluj este forma Clus, forma Culus fiind un produs străin;

b) înainte de mijlocul secolului al XIV-lea n’a circulat în Transilvania altă formă decât această formă de Clus, formă neschimbată în graiul poporului românesc.

Infiltrațiunea formei ungurești de Culus se poate urmări pe baza documentelor pas cu pas. Ea s’a petrecut în mod lent și în curs de secole, fără însă ca această formă ungurească să fi „cucerit” și înlocuit forma veche, autohtonă.

Prioritatea, vechimea formei Clus-Cluj este indiscutabilă. Această formă este forma originală și, oricare ar fi originea etimologică a numelui, numele aparține patrimoniului Transilvaniei, patrimoniului românesc, cum aceluiaș patrimoniu aparțin, oricare ar fi originea lor etimologică, - și Sibiu, și Turda, și Abrud...

Dar nu graiul viu a împrumutat numele din documente, ci graiul viu al populației românești, - mai veche în țară decât orice documente.

HOTARE ȘI FRONTIERELE TRANSILVĂNENE INTERNE ȘI EXTERNE

La începutul erei creștine pământul românesc de azi – cuprinsul dintre Marea Neagră, Dunăre și Carpații nordici – era locuit de neamul dacilor. Țara Dacilor avea numele de Dacia și Dacia i-a rămas numele și după cucerirea ei de către Romani.

Centrul imperiului dac a fost cuprinsul dintre Carpați – Transilvania de azi - și acest cuprins a rămas și centrul Daciei lui Traian.

Deodată cu retragerea Legiunilor și sfârșitul domniei romane în Dacia dispare din istorie și numele Dacia. Nu se mai pomenește de acest nume niciodată, cum nu se mai pomenește multă vreme nici de țara și locuitorii țării care odată fusese Dacia.

Când târziu, pe la sfârșitul secolului al X-lea, se pomenește din nou de pământul fostei Dacia, se pomenește de el ca de „*terra ultra silvas*”, mai târziu ca de „*terra ultrasilvana*”, „*partes transilvane*”, iar cu începerea secolului al XIV-lea ca de „*Transilvania*”.

Numele Transilvania nu este un nume dat țării de locuitorii ei, cum nu este nume dat de locuitorii ei nici numele Ardeal. „Transilvania” ca și „Ardeal” („*Erdöelö*”) însemnează țara „dincolo de pădure”, - dincolo de pădurile cari despart Ungaria de fosta Dacia. Acest nume, prin urmare, nu i l-au putut da țării decât oameni cari trăiau înafară de cuprinsul țării, - Ungurii din șesurile Tisei și ale Dunării.

În Transilvania însăș n’a existat un nume pentru țara întreagă, ci numai diferite nume pentru diferitele regiuni izolate. Existau „țara Oltului”, „țara Bârsei”, „țara Someșului”, „țara Crișului” și altele, - țări cari nu aveau însă hotare stabile și delimitate, ci desenau numai văile râurilor respective.

Documentele latinești deosebiau în această „*terra ultra silvas*” mai multe țărișoare locuite de diferite neamuri : „*terra Blacorum*”, „*terra Saxonum*”, „*terra Siculorum*”...

Aceste țări n’au avut însă nici ele – până târziu de tot – hotare bine delimitate sau delimitabile. Hotarele lor s’au stabilizat numai în cursul secolelor, de cele mai multeori în baza principiului medieval al celui mai tare, și au dat naștere la nesfârșite conflicte între neamurile deosebite.

Lipsa aceasta de delimitări precise, pe care o găsim și în documnte, este nota caracteristică a epocii dinainte de secolul al XIV-lea. Istoricii noștri n’au dat însă atențiunea cuvenită acestui fenomen important, ci – considerând situațiu-

nile politice de după secolul al XIII-lea drept situațiuni cari au existat și înainte de acel secol – au turburat și mai mult istoria turbure a Transilvaniei secolelor X-XIV.

Cel mai tipic exemplu sub acest raport este diploma dela începutul secolului al XIII-lea privitoare la coloniștii sași de curând veniți în țară

1.

Printr'o diplomă datată din anul 1224, regele Ungariei Andreiu al II-lea le acordă coloniștilor germani din Transilvania „*a Waras usque in Boralt*” o largă autonomie politică, cu privilegii speciale și anumite bunuri. Între altele le dăruiește „*silvam Blacorum et Bissenorum*”.

Autenticitatea acestui document, care nu ni s'a păstrat în original ci numai într'un transumpt din secolul al XIV-lea, este mai mult decât discutabilă. Documentul este un falsificat.¹⁴³ Dar nu este discutabilă existența în Transilvania în acea epocă a coloniștilor germani (numiți mai târziu Sași), nici existența Românilor, nici existența unei păduri care să fi putut face obiectul unei donațiuni. Și cum pe noi ne interesează nu faptul dacă donațiunea s'a făcut sau nu s'a făcut, ci numai faptul existenței factorilor cari constituie donațiunea, - putem face abstracțiune dela chestiunea autenticității mărginin-du-ne să analizăm numai problema situațiunii geografice a pădurii româno-pecenege și a teritoriului autonom săsesc.

Documentul din 1224 pomenește de pădure numai în termeni vagi de „*silva Blacorum et Bissenorum*”, fără să dea nici cea mai vagă indicațiune fie privitor la situațiunea pădurii, fie la pământul locuit de stăpânii români și Pecenegi ai acelei păduri.

Identificarea pădurii este deci anevoioasă.

Istoricii germani și unguri cred că această pădure se găsea în țara Făgărașului, în valea Oltului.¹⁴⁴ De aceeaș părere sunt și istoricii români, dintre care unii însă cred că pădurea se întindea chiar și mai spre interiorul țării, între Târnave și Olt.¹⁴⁵ Istoricii nu pot, însă, să invoce în sprijinul acestei identificări nici un argument de fapt sau de interpretare logică a diplomei din 1224. Identificarea aceasta este numai o ipoteză, numai una dintre ipotezele posibile, - și nu cea mai probabilă.

¹⁴³ I. Schiopul, Diploma Andreiană și alte documente false. Cluj 1932.

¹⁴⁴ G. D. Teutsch, Geschichte der Siebenbürger Sachsen / Istoria sașilor transilvăneni. Hermannstadt 1925. I. P. 37.

Pauler Gyula, A magyar nemzet története / Istoria poporului maghiar. Budapest 1899 (Operă premiată de Academia maghiară). I. P. 377

¹⁴⁵ C. C. Giurescu, Istoria Românilor. București 1938. I. P. 351.

Pădurea dăruită coloniștilor sași este indicată ca fiind pădurea „*Blacorum et Bissenorum*”. „Blaci” este numele sub care sunt pomeniți de documentele vechi României, iar „Bisseni” este numele sub care documentele vechi îi indică pe Pecenegi. Să căutăm, așadar, să stabilim situațiunea pădurii pornind dela stăpânii acelei păduri.

Începem cu „Bisseni”.

Diploma donațională din 1224 este unicul document în care se pomenește de Pecenegi în Transilvania. Nici înainte de 1224, nici după 1224 nu se mai pomenește de ei. Cronica notarului anonim al regelui Bela pomenește de ei numai ca de dușmani și invadatori ai Transilvaniei, nu ca de cuceritori și locuitori ai ei. Cronica spune numai că ducele Românilor „*Gelou minus erat tenax*” pentru că României lui „*a Cumanis et Picenatis multas iniurias peterentur*”. Avem, ce-i drept, în Transilvania 4 sate cu numele românesc „Beșinău” sau „Beșeneu”, nume căruia îi corespunde numele unguresc „Bessenyö”. Avem a-nume 1 Beșinău în județul Bistrița, 1 în jud. Târnava-Mică, 1 în jud. Alba și 1 în jud. Treiscaune. Toate aceste sate ungurești se cheamă cum am amintit – Bessenyö, care este originalul numelui românesc. În limba germană numai Beșinău din jud. Bistrița are un nume deosebit, pe cel de Heidendorf, nume care în documentele latinești uneori este tradus prin „*villa paganica*” sau „*villa paganorum*”. În alte documente și acest sat se cheamă „Besenyew” (1453).

Istoricii noștri cred că aceste nume pot fi aduse în legătură directă cu o veche populațiune pecenegă, care odată, de mult, ar fi stăpânit Transilvania. Istoricii greșesc. Cum am spus, numele românesc Beșinău este asimilarea numelui unguresc Besenyö¹⁴⁶, iar acest nume unguresc dovedește că Pecenegii cari au venit în Transilvania și după cari s’au numit acele 4 sate, aveau la venirea lor în Transilvania un nume unguresc, dovadă că veniau din Ungaria, după o ședere oarecare în Ungaria locuită de Unguri.

Pecenegii aceștia nu s’au așezat în Transilvania ca cuceritori și stăpânitori, venind – înainte de Unguri – deadreptul din ținuturile răsăritene ale Europei. Dacă ei ar fi venit în Transilvania direct și s’ar fi așezat acolo înaintea Ungurilor, limba românească ar fi reținut și păstrat nu numele lor unguresc care nu exista încă, ci

¹⁴⁶ Besenyö – în limba română ar fi „bessi”. În antichitate exista un trib numit Bessi - un trib independent al tracilor, care trăia între Munții Rodopi (Bulgaria-Grecia) și cursul superior al râului Marița (Hebrus). Herodot îi descrie ca un fel de castă-preotească între satri. În Strabon, bessii sunt descriși ca cei mai feroce dintre triburile trace independente, locuind în apropiere de lanțul Mons Haemus. Au opus o rezistență dâră macedonenilor și apoi romanilor. Ei au trecut și în nordul Dunării, căci îi întâlnim și în Carpații septentrionali.

numele lor adevărat, numele lor genuin de „Peceneg”, cum au reținut și păstrat neschimbat numele străvechiu al Ungurilor („ungur”), cum au păstrat numele străvechiu al Săcuilor („saculi”), cum au păstrat numele străvechiu al sașilor „Floandăr” și „Flandăr”¹⁴⁷, - cum erau numiți în cele mai vechi documnete ale secolului al XIII-lea („Flandrenses”).

Numele de Beșinău nu poate să dovediască, prin urmare, existența în Transilvania a unei populațiuni pecenege venite înainte de secolul al XIII-lea, ci numai existența unor Pecenegi răsleți, veniți în Transilvania din Ungaria.

Filologul român O. Densușianu¹⁴⁸ a descoperit, însă, un nume topic românesc care ar putea avea la originea lui numele propriu al poporului, dispărut fără urme, al Pecenegilor. În județul Hunedoara, în valea Hațegului, în apropiere de Băuțari, a descoperit anume o vale căreia Românii îi zic „Pișineaga”.¹⁴⁹ Acest nume topic rămâne, însă, în Transilvania întreagă singurul nume care ar putea să fie o reminiscență pecenegă. Deși un nume topic are mai multă greutate decât niciunul, totuș un singur nume nu ne îndreptățește să tragem concluzii definitive din el și astfel ne găsim în imposibilitate de a putea stabili, pe baza toponimiei, cu certitudine aproximativă măcar, locul unde a putut trăi în Transilvania (dacă într’adevăr a trăit vreodată) poporul Pecenegilor¹⁵⁰ și, în consecință, nu putem stabili nici unde se putea găsi pădurea de care pomenește diploma din 1224.

Ne întoarcem deci la ceilalți stăpâni ai pădurii, la Români.

Nu putem stabili situațiunea geografică a pădurii aici dacă pornim dela Români, pentru că Românii trăiau în tot cuprinsul Transilvaniei, iar diploma nu precizează de cari Români este vorba. Totuș, din textul diplomei se poate deduce în mod logic că pădurea trebuie că se găsea undeva în apropierea celor două teritorii, în apropierea teritoriului săsesc și a celui românesc, - pentru că numai așa

¹⁴⁷ „Floandăr” și „Flandăr” – Flamand. Dintre imigranții sași, unii nu erau soxoni, ci din zonele flamande, Olanda de sud și Belgia de nord = Brabant.

¹⁴⁸ Ovid Aron Densușianu – 29 decembrie 1873, Făgăraș – 9 iunie 1938, București, a fost un filolog, lingvist, folclorist, istoric literar și poet român, membru al Academiei Române și profesor la Universitatea din București

¹⁴⁹ Ovid Densușianu, *Graiul din țara Hațegului*. București 1915.

¹⁵⁰ Pecenegii au fost un popor seminomad turcofon originar din stepele Asiei Centrale. În veacul al IX-lea ei au populat nordul Mării Negre, iar în secolele XI-XII au pătruns în Peninsula Balcanică. În limba greacă (în sursele bizantine) erau cunoscuți ca πατινάκοι = Patzinaki, în limba turcă se numeau beçenekler, pecenekler, pacanak, în limbile arabă și persană Bijnak/Bjamak/Bajanak, în tibetană Be-co-nag, în limba georgiană (gruzină) Pacanak-i, în armeană Badzinaghi, în limbile slavilor răsăriteni Peceneghi/Pecenezi, în limba poloneză Pieczyngowie/Pieczinigi și în textele redactate în latina medievală Bissen, Bessi, Pizenaci.

putea fi folosită pădurea în comun și de Sași și de Români, cum dispune diploma („*usus communes exercendo cum predictis scilicet Blacis et Bissenis*”). Și așa fiind, ea nu putea fi situată la marginea extremă a coloniilor săsești, în țara Făgărașului, ale cărei păduri din Carpați nicăeri n’au fost vreodată vecine cu coloniile săsești.

Situațiunea pădurii rămâne, așa dar, nelămurită, și dacă pornim dela pământul locuit de Români. Nu ne rămâne, deci, decât să căutăm să stabilim situațiunea pădurii pornind dela beneficiarii sași ai donațiunii.

În documente nu mai găsim nici o referire la donațiunea acestei păduri. Găsim însă în tradițiunea săsească amintirea unei păduri care a avut un mare rol în colonizarea săsească. Anume, înainte de finele secolului al XIII-lea organizațiunile așa ziselor scaune săsești (cari împreună constituiau teritoriul autonom săsesc) nu erau încă consolidate și teritoriul ocupat de Sași nu forma încă o unitate politică încheată, ci era împărțit în mai multe grupuri de colonii. Aceste grupuri aveau nume populare cari s’au menținut până târziu de tot, alături de numele oficiale mai nouă. Aceste nume populare erau : pentru scaunele Orăștie, Sebeș (Alba) și Miercurea „*Das Land vor dem Walde*” sau „*Das Land unter dem Walde*” („*Regio antesilvana*” sau „*subsilvana*”); – pentru scaunele Sibiu, Nocrichiu, Cinc și Rupea (Cohalm) „*Das Alt Land*” („*Regio Alutana*”), numit așa după râul Olt (Alt)¹⁵¹, pentru scaunele Mediaș și Sighi-șoara „*Das Wein-Land*” („*Regio vinifera*”)¹⁵². Pe harta geografică a Transilvaniei publicată la Basel (1532) de Brașoveanul Honterius găsim aceleași numiri populare : „*Land vor dem Wald*”, „*Weinland*”, „*Althland*”. Și aceleași numiri le găsim și pe harta Transilvaniei publicată de I. Sambucus la 1566 : „*Land vor dem Waldt*”, „*Weinlandt*”, „*Althlandt*”.

Între aceste vechi numiri una ne oprește dintru început atențiunea, denumirea de „*Land vor dem Wald*” - țara „*dinaintea pădurii*”, ce se dă regiunii dintre Orăștie-Sebeș-Miercurea. Numele popular este, cum vedem, legat de o pădure. Care putea să fie această pădure la poalele căreia sau înaintea căreia se găsea grupul de colonii amintit? O privire pe harta Transilvaniei ne lămurește numai decât că această pădure nu putea să fie decât pădurea care desparte aceste colonii de grupul de colonii dela Sibiu.

Din aceste păduri întinse făceau parte și pădurile din aşazisul scaun “filial” al Săliștei, care numai la 1472 ajunsese sub administrația magistratului din Sibiu.

¹⁵¹ Istoricul sas G. D. Teutsch (op. cit.) interpretează epitetul de „Alt” drept adjectivul „alt”-vechiu, și nu drept numele râului Olt. El traduce, în consecință, „Alt-Land” prin „țara veche”.

¹⁵² I. L. Marienburg, *Das Grossfürstenthum Siebenbürgen / Marele ducat al Transilvaniei. Hermannstadt 1813.*

Începând cu secolul al XIII-lea (cum dovedesc documentele), între satele din fostul scaun Săliște și magistratul din Sibiu au avut loc nesfârșite conflicte de hotar, conflicte urmate de procese cari au durat până către sfârșitul secolului trecut.¹⁵³ Aceste păduri din scaunul Săliște, numai aceste păduri pot să fie, prin urmare, pădurea „*Blacorum et Bissenorum*” de care pomenește diploma din 1224.

Lipsa de orice delimitare a ei ne arată, însă, că imaginea politică a Transilvaniei la începutul secolului al XIII-lea era cu totul alta decât cea pe care ni-o prezintă interpretările istoricilor noștri – unguri și sași și români.

Lipsită de precisiune este și delimitarea teritoriului autonom săsesc de care se vorbește în aceeași diplomă dela 1224. În diplomă se spune anume că la cererea coloniștilor sași din Transilvania (numiți în diplomă „*hospites Theutonici ultrasilvani*”) regele Andreiu al II-lea le acordă privilegiul ca „*universus populus incipiens a Waras usque in Boralt*” să fie un singur popor.

Nu le-a fost greu istoricilor să identifice cele două hotare : Waras a fost identificat drept Orăștie, care ungurește se chiamă Varos (Szasz-Varos), iar Boralt a fost identificat drept Baraolt, care ungurește se chiamă Barot. Dar Orăștie și Baraolt sunt numai două puncte, unul la vest și celălalt la est, și delimitarea unui teritoriu prin două puncte este tot ce poate fi mai neprecis. Ar fi fost mai logic, dacă istoricii ar fi identificat Waras nu drept localitatea Orăștie, ci drept râul care izvorăște în Carpați și lângă Orăștie se varsă în Mureș. Acest râu are în cursul său superior românește numele de „apa Grădiștei”, iar ungurește pe cel de „Varosvize”, adică tot „apa cetății” (Grădiște). Ar fi fost mai logic să identifice și Boralt nu drept localitatea Baraolt, ci drept mlaștinile Oltului, mlaștini ce se găsesc în regiunea acelei localități. Acesta este, de altfel, și sensul numelui (paleoslav) Baraolt : bara loc mocirlos, mlaștini lângă Olt. Ungurescul Barot este numai

¹⁵³Vezi: I. Tr., Bemerkungen über die vom siebenbürgischen griechisch nichtunirten Bischof Basilius Moga unterlegte Bittschrift / Observații cu privire la susținerea petiției transilvăneanului greco-neunitar episcop Vasile Moga. Kronstadt/Brașov, 1844. J. K. Schuller, Beleuchtung der Klagschrift gegen die sächsische Nation, welche die beiden walachischen Bischöfe auf dem Landtage von 1841-1843 überreicht haben / Lămurire despre situația contra cererii de cetățenie pentru sași înaintată de doi episcopi Dietei Țării Românești din 1841-1843. Hermannstadt/Sibiu 1844. W. Bruckner, Beleuchtung der...Denkschrift der...sogenannten Filialstühle Syelistze und Talmatach / Lămurire despre Memoriul...așa numitelor scaune Săliște și Tălmăciu. Hermannstadt / Sibiu 1863.

asimilarea conform regulilor fonetice ale limbii ungurești a românescului Baraolt.¹⁵⁴

Dar chiar și în cazul acestei identificări, delimitarea teritoriului autonom săsesc ar rămâne lipsită de precisiune, pentru că ea nu cuprinde nici cea mai sumară indicațiune în ce privește hotarele dinspre nord, nici în ce privește pe cele dinspre sud. Lucrul acesta ar fi poate de înțeles, dacă la nord și la sud hotarele ar fi fost liniile demarcaționale naturale pe cari le oferă configurația terenului. Dar la nord hotarul pornind dela Orăștie nu urmează și n'a urmat niciodată linia demarcațională a Mureșului și a Târnavei, iar la sud hotarul nu este bariera naturală a Carpaților (culmile sau poalele lor), ci și la nord și la sud hotarele se îndepărtează dela aceste linii demarcaționale naturale, urmând linii arbitrare, cu numeroase întreruperi și incursiuni străine¹⁵⁵.

Delimitarea teritoriului etnic săsesc rămâne, așadar, redus la indicarea alor două puncte, - ceace este, repetăm, mai mult decât insuficient.

Istoricii cari s'au ocupat cu interpretarea diplomei din 1224 n'au dat, însă, nici cea mai mică atențiune acestei laturi importante a diplomei, ci s'au grăbit să o interpreteze și să tragă concluziuni din ea, ca și cum ar fi fost o diplomă clară, de o precisiune fără greș, lipsită de posibilități de interpretare contradictorie.

Ei bine, lămurirea delimitărilor insuficiente trebuie să precedeze interpretarea documentului, pentru că delimitarea teritoriului autonom este fundamentul diplomei. Lipsa delimitărilor precise trebuie să aibe, deci, o cauză, o explicațiune, și istoricii erau datori să caute această explicațiune.

Ea nu era greu de găsit.

O delimitare precisă, cu indicarea de hotare bine stabilite, nu se putea face pentru că autonomia nu se acorda tuturor locuitorilor unui teritoriu, ci numai unei anumite categorii de locuitori de pe acel teritoriu. Autonomia se acordă numai unor locuitori nou veniți, "oaspeților", nu și vechilor locuitori autoctoni, - iar acești oaspeți nu formau încă o masă compactă.

¹⁵⁴ În limba ungurească vorbită în părțile Transilvaniei locuite de Săcui l pre-cedat de vocala o și urmat de o altă consonantă – dispăre. Săcuii zic vot în loc de volt, honap în loc de holnap, monar în loc de molnar, hodvilag în log de holdvilag, etc. Acest fenomen fonetic este o dovadă că numele românesc Baraolt este mai vechiu decât cel unguresc de Barot, pentru că din Barot nu s'ar fi putut naște Baraolt, cât timp din Baraolt sa putut naște – Barot. (O este un o lung, semn că a fost suprimat un sunet).

¹⁵⁵ G. Müller, Die sächsische Nationsuniversität in Siebenbergen / Universitatea națională săsească din Transilvania. Hermannstadt / Sibiu 1928, - publică în anexă charta Transilvaniei și a teritoriului autonom.

Evoluția ulterioară a coloniilor săsești ne dovedește că la începutul secolului al XIII-lea – și până multă vreme după aceea – „oaspeții” sași din Transilvania nu formau decât câteva colonii răslețe, dispartate, fără continuitate între ele. Autonomia reclamată nu putea să fie, deci, acordată unui teritoriu care nu era pe deantregul ocupat de ele.

Autonomia, dreptul de administrare proprie se acorda așadar numai răslețelor colonii dintre Orăștie și Baraolt, - colonii cari nu puteau fi cuprinse între hotare bine stabilite. Numai în cursul secolelor s’a schimbat autonomia locală într’una teritorială. Că acesta a fost procesul de evoluție al coloniilor săsești ni-o dovedește în mod clasic un alt fapt, care este și el ignorat de istorici.

2

Cei mai vechi dintre „oaspeții” sași sunt cei din părțile Sibiului. Aci se pomenește mai întâiu de oaspeți germani, de oaspeți veniți în două epoci diferite, dar nu prea distanțiate. Documentele dela începutul secolului al XIII-lea fac anume deosebire între „*primi flandrenses*” și cei cari au venit mai târziu. În acest ținut al Sibiului se pomenește pentru întâia dată – pentru întâiașdată și în acelaș timp înaintea organizațiunilor politice – de organizațiuni bisericești, ai căror preoți sunt numiți în aceleași documente „*sacerdotes flandrenses*”.¹⁵⁶ Celelalte ținuturi săsești au fost colonizate ceva mai târziu, dar și în ele primele organizațiunile colective ale oaspeților au fost organizațiunile bisericești. Ei bine, nicăiri întinderea organizațiunilor bisericești, nu coincide cu cea a organizațiunilor administrative.¹⁵⁷ Nu coincide, fiindcă organizațiunile bisericești, mai vechi, sunt ale lor proprii, cât timp organizațiunile administrative, mai nouă, sunt împrumutate dela locuitorii pe cari oaspeții i-au găsit în țară, împrumutate dela populațiunea autoctonă a țării.

Organizațiunea administrativă a teritoriului autonom săsesc are la bazele ei organizațiunea pe „scaune” (nemțește „*Stühle*”, ungurește „*Székek*”, *szék*), instituțiune administrativă și politică necunoscută în țările germane de unde au venit oaspeții, necunoscute și în Ungaria pe unde au trecut. Bisericește, fiind cu toții catolici, oaspeții s’au putut organiza nestingheriți, dar politicește au fost nevoiți să țină seama de hotarele organizațiunilor autoctone. Că organizațiunile bisericești sunt mult mai vechi decât cele administrative o dovedește și faptul că aceste organizațiuni sunt pomenite în primele decenii ale secolului al XIII-lea, cât

¹⁵⁶ Zimmermann, *Urkundenbuch* / Colecție de documente, n-rele 2 și 5 : „*Flandrenses*”, „*Flandrensibus prioribus*” (anul 1192-1196), „*flandrenses sacerdotes*”, „*flandrenses presbyteri*” (1199).

¹⁵⁷ G. D. Teutsch, op. cit. p. 79. Teutsch adaogă „nu se știe pentru ce”.

timp de organizațiunile administrative pe scaune se pomenește numai la începutul secolului al XIV-lea, - pentru întâiașdată la 1302¹⁵⁸.

Hotarele teritoriului autonom săsesc n'au fost fixate, n'au putut fi fixate la începutul secolului al XIII-lea prin diploma dela 1224, ci au fost fixate numai mai târziu, în cursul secolelor, prin necesitățile și posibilitățile oaspeților, - mai tari decât autoctonii, fiindcă protejați de regalitatea ungurească.

Faptul cel mai interesant care ne izbește la examinarea hotarelor de fapt ale teritoriului săsesc și care nici el n'a atras atențiunea istoricilor noștri, este însă faptul că oaspeții sași, deși chemați – cum afirmă istoricii – pentru apărarea frontierelor din Carpați, n'au ajuns nicăeri cu așezările lor până la aceste frontiere. Între teritoriul autonom săsesc și frontierele din Carpați se întinde un coridor neutru, care pe alocuri se lărgeste și întră adânc în teritoriul autonom săsesc.

Istoricul german Fr. Zimmermann este singurul care a atras atențiunea asupra acestui fapt. El vedea în acest coridor o dovadă că imigrația săsească în Transilvania n'a avut loc dinspre sud, prin pasul dela Turnu-Roșu, cum susțineau unii istorici, ci dinspre nord. Așa se explică, spune Zimmermann, faptul că deși Sași erau în ținutul Sibiului dela mijlocul secolului al XII-lea încoace, abia în secolul al XIV-lea s'au construit primele fortificații în pasul dela Turnu-Roșu, iar de Landskrone abia la 1370 se pomenește. Vama dela Turnu-Roșu, este și ea atestată abia dela 1453 încoace.¹⁵⁹

Constatările istoricului sas sunt indiscutabile, dar argumentele lui nu explică mai presus de orice îndoială lipsa de colonii săsești la frontierele din Carpați, pentru că chiar dacă imigrația săsească a avut loc dinspre nord – cum de fapt a și avut loc – teritoriul ocupat de noii imigranți putea să se întindă și trebuia să se întindă până la aceste frontiere, pentru apărarea cărora veniseră.

Originea acestei situațiuni interesante este alta, nu imigrațiune dinspre nord.

Imigranții sași din ținutul Sibiului, primii imigranți veniți în sudul Transilvaniei, s'au așezat de fapt în vecinătatea imediată a frontierelor, - dar aceste frontiere în acea epocă nu erau încă culmile Carpaților, ci șesurile dela poalele lor. Culmile erau pe ambele versante stăpânite de Români. Șesurile românești dela

¹⁵⁸ Zimmermann, op. cit. nr. 296 : „*universitas sedis Cybini*”.

¹⁵⁹ Fr. Zimmermann, Über den Weg der deutschen Einwanderer nach Siebenbürgen / Despre drumul imigranților germani în Transilvania (In „Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung / Comunicații ale Institutului pentru Istoria austriacă. Innsbruck 1888) : „*der Umstand, dass der Sachsenboden nicht unmittelbar bis an das südliche Grenzgebirge reichte.../ Faptul că sașii nu au fost chiar până la poalele Carpaților...*”.

poalele transilvănene se întindeau atunci adânc în interiorul Transilvaniei. În cursul secolelor cari au urmat imigrației săsești, aceste frontiere românești au fost impinse pe alocuri tot mai mult spre culmi, dar imigranții sași n’au mai urmat aceste retrageri românești. Așa s’a născut coridorul acela între hotarele teritoriului autonom săsesc și culmile Carpaților. Parte din șesuri au continuat să rămână și mai departe sub stăpânirea – cu timpul tot mai mult nominală decât efectivă – a Domnilor dintre Dunăre și Carpați. În rândul întâiu au rămas în stăpânirea lor părțile Făgărașului și ale Amlașului. Această stăpânire este explicațiunea ducatelor „ungurești” de Amlaș și Făgăraș („Amlașului și Făgărașului herțeg” își zice la 1402 Domnul Munteniei Mircea). Regii Ungariei li-au donat aceste părți de țară ca feuduri, pentru a nu se umili de a recunoaște dreptul românesc asupra lor. Numai în această calitate de „Amlașului și Făgărașului herțeg” erau Domnii țărilor românești „vasali” ai regilor Ungariei.

Independența – la începutul secolului al XIII-lea – a țării Oltului, a țării Făgărașului este coroborată și prin faptul că locuitorii din această țară se considerau ca trăind înafară de Ardeal. Ardeal sau Transilvania se numia numai un colț al țării. Încolo – cum am spus mai sus – exista o țară a Oltului, o țară a Bârsei, o țară a munților apuseni, o țară a Oașului și a.

Până de curând, Făgărășenii cari treceau Oltul spre Sibiu spuneau că merg „la Ardeal”, cum Sașii dela Brașov mergeau „*gen Siebenbürgen*”, când plecau la Sibiu.¹⁶⁰ „Siebenbürgen” la început a însemnat numai părțile Sibiului. Etimologia lui n’are nici o legătură cu „7 cetăți”, cu „7 burguri”, cari nu existau încă când circula deja numele de „Siebenbürgen”.

Numele de „Siebenbürgen” are la originea sa „Cibinburg”, „cetatea de pe Cibin”.

¹⁶⁰ G. Kish, *Siebenbürgen im Lichte seiner Sprache / Transilvania în lumina propriei limbi*. Hermannstadt / Sibiu 1929, p. 277.

REFLEXE DACO-ROMANE

Lipsa în limba românească a unor cuvinte de origine dacă a surprins pe mulți istorici și filologi. Lipsa aceasta și abundența de așazise slavisme a făcut chiar pe unii dintre ei – slavi mai ales – să afirme că Dacii au fost și ei o seminție slavă.

Dar în realitate noi nu putem dovedi dacă avem în limba românească cuvinte dace sau nu, pentru că noi nu cunoaștem limba dacă. Nu cunoaștem din ea decât o seamă de nume de localități, cele mai multe cu terminațiunea în –dava,¹⁶¹ câteva nume de persoane și vreo 27 de nume de plante păstrate de medicul grec Dioscorides. Din ceeace cunoaștem, cu certitudine putem concluda doar atât, că limba dacă n'a fost o limbă slavă (și n'a fost nici una romană, cum le-ar plăcea altor istorici și filologi să fie). Și cum nu cunoaștem limba dacă, unii istorici și filologi cred că ar putea să fie de origine dacă câteva cuvinte din limba românească a căror origine de asemenea n'o cunoaștem (ca spre ex. barză, mazăre). Unii istorici români văd nume dace și în numele de râuri Someș, Olt, Mureș. Pentru că, - raționează acești istorici – nu este cu putință ca un mare popor cum au fost Dacii, să se fi asimilat completamente, să fi învățat limba cuceritorilor fără a mai păstra nimic din a sa, nici măcar sub raportul lexic... Așadară, este sigur că avem sub raportul lingvistic și o moștenire dacă, conchid ei.

În acelaș timp, numeroși istorici și filologi și-au exprimat și surprinderea, cum de Dacii au putut fi romanizați în scurtul interval de vreo 170 de ani dela cucerirea Daciei de către Traian (102 - 107) până la retragerea legiunilor romane de către Aurelian (270-275) în așa măsură încât să nu fi rămas nici o urmă sigură din limbile lor.

Lipsa aceasta de cuvinte dace și romanizarea atât de rapidă a Dacilor nu este însă atât de surprinzătoare, dacă ținem seama de faptul că în epoca cuceririi Daciei de către Traian. Dacii erau de mult în relațiuni – când mai prietenești, când, mai des, dușmănoase – cu Romanii și că de mult steteau sub influența culturii și civilizației romane.

Relațiile Dacilor cu Romanii încep mult înainte de expedițiunile împăratului Traian.

De Daci se pomenește des cu începerea secolului întâiu dinainte de era creștină. Deja Iuliu Cesar (mort 44 a. Chr.) se gândise să întreprindă o expedițiune

¹⁶¹ Numirile aceste de localități cu terminațiunea în –dava le cunoaștem numai din scrierile geografice ale lui Ptolemeu, geograf grec, care a trăit pe la mijlocul secolului al II-lea, d. Chr. Ele se găsesc (cu 3 excepții : Singidava, Sandava, Marcodava), cele mai multe la miazăzi de Carpați și în Banat.

contra lor pentru a supune acest popor care prin dese incursiuni turbura liniștea provinciilor orientale ale imperiului roman. Mai târziu, împăratul Octavianus se gândise la fel la o expedițiune contra lor. Împăratul Domițian, voind să-i supună, pornește la războiu contra lor (86 d. Chr.), dar este bătut și, neputând înfrânge rezistența lor, încheie pace obligându-se să le trimită Dacilor ingineri, meșteri pentru construcții militare și tot felul de arme.

De altfel Dacia era în imediata vecinătate cu provincii romane și romanizate – secole înainte de cucerirea Daciei. La 149 a. Chr. Iliria, la 46 a. Chr. Tracia, la 35 a. Chr. Panonia, la 29 a. Chr. Mesia.

Romanizarea Daciei n'a avut, prin urmare, caracterul unei asimilări excepțional de rapide. Ea începuse – mult înainte de cucerirea Daciei – sub forma unor continue relațiuni între vecini. Dominațiunea romană de 170 de ani reprezintă nu întreg procesul de romanizare, ci numai continuarea, într'un ritm mai accentuat, și desăvârșirea aceluși proces de mult timp în curs.

O altă surprindere pentru istorici și filologi este faptul că nici unul dintre destul de numeroasele nume daco-romane de localități din Dacia Traiană, nu-me pe cari le cunoșteau din câteva scrieri istorice și geografice contemporane, nu ni s'a păstrat în toponimia Daciei, ele fiind toate înlocuite – nu se știe când și pentru ce – prin alte nume, împrumutate mai ales din limba slavă.

A dispărut fără un nume și Porolissum, și Napoca, și Potaissa, și Salinae, și Apulum, și Germisara, și Sarmizegetuza și a. (pentru a ne mărgini la Dacia transilvană), pe cari le cunoștem din așazisa Tabula Peutingeriana.¹⁶²

Din dispariția acestor nume vechi, daco-romane, și din răsărirea în locul lor a numeroase numiri slave, unii istorici și filologi au grăbit să tragă concluziunea că vechile numiri daco-romane au fost date uitării pentru că deodată cu legiunile romane cari au fost retrase, către sfârșitul secolului al III-lea, au părăsit Dacia și populațiunea țărănească, nerămânând astfel cine să transmită vechile numiri – altora.

Problema toponimiei daco-romane nu este atât de simplistă pe cum s'ar părea. În afară de numirile topice slave cari au înlocuit cele daco-romane mai există pe teritoriul Daciei transilvane o seamă de nume topice, dintre cele mai

¹⁶² „Tabula Peutingeriana” nu este o chartă geografică propriu zisă, ci o chartă de itinerariu militar, pe care sunt trecute taberele și stațiunile legiunilor romane și distanțele în miluri cari le despart. Ea datează din secolul al III-lea, d. Chr., dar nu ni s'a păstrat în original, ci numai într'o copie făcută în se-colul al XIII-lea de un călugăr german din Colmar. Această copie a ajuns mai târziu în posesiunea colecționarului din Augsburg Konrad Peutinger (1465-1547), dela care și-a luat numele. Azi se găsește în Biblioteca Națională din Viena.

importante, cari – fără să fi fost înregistrate de vreuna dintre vechile scrieri geografice pomenite – formează o toponimie aparte, de origine necunoscută, de origine discutată, dar până azi totuși încă nestabilă. Așa sunt : Des, Cluj, Abrud, Turda, Hațeg, Deva și altele mai puțin însemnate și cunoscute.

De ce origine sunt aceste nume ?

Filologii unguri reduc problema la o formulă simplă : în orice nume topic de origine necunoscută ei văd la origine un nume patronimic, (firește, nume patronimic unguresc), indiferent dacă acest nume este atestat.¹⁶³ Filologii români la rândul lor văd în ele cuvinte de origine slavă, - oricât de multe obiecțiuni s'ar putea ridica în contra etimologiei lor.

Ne întrebăm, însă, de ce trebuie să fie spre ex. „mai probabilă explicațiunea – ungurească – care derivă numele de clus dintrun nume patronimic slav Miklus, din care s'ar fi format Kluș și pe urmă Cluj, cum crede un filolog român?”¹⁶⁴ De ce trebuie să fie mai probabilă, când a) un nume slav Miklus nu este atestat, iar b) Ungurii n'ar fi putut să-l reducă la un Klus, dat fiindcă în limba ungurească accentul tonic îl are întotdeauna prima silabă a unui cuvânt și prescurtările în limba ungurească se fac prin sacrificarea silabelor finale, atone (Erzi din Erzsébet, Dani din Daniel, Feri din Ferencz etc.) ?

De ce n'ar putea fi Clus, din contră, de origine romană, veche romană, daco-romană ?

Clus este așezat acolo unde era așezată Napoca din Dacia Traiană. Napoca era o stațiune militară, garnizoana unei unități militare importante, vremelnic chiar reședința unei Legiuni Romane. Clus era probabil o fortificație care complectea sistemul de apărare a văii Someșului mic. Numele de Clus poate că derivă din latinescul vechiu Cludo-cludere, a închide, a pune obstacole, a închide intrarea prin, a opri drumul spre...

În Elveția avem un număr considerabil de localități cu numele de Cluse, Cluses, în forma germană Klausen (Klausenpass) sau uneori, în traducere germană Enge (strâmtoare, gura văii). În secolul al II-lea înainte de Christos există un Clusium în Etruria, la sud de lacul Trasimen. Avem mai multe localități cu numele de Chiusi, Chiusa în Italia. Avem localități cu numele de Klausen în vechea Austria, - nume cari toate au la originea lor vechiul cludo-cludere. Și toate aceste Cluse-Klausen-Chiusa sunt așezate la intrarea unei strâmtori, cum este așezat și Clus din Dacia transilvană. Mai spre vest de acest Clus trecea puternicul Vallum Romanum, dela Tihău pe cotitura Someșului până la Bologna pe Crișul repede, - completând și

¹⁶³ Aceasta este metoda filologilor unguri Melich și Gombocz.

¹⁶⁴ N. Drăgan, *Românii în veacurile IX-XIV*. București 1933, p. 441.

aci apărarea naturală pe care o constituiau munții Meseșului, vechea frontieră dintre Ungaria și Transilvania istorică. Acest „Vallum” avea să apere, contra unor dușmani cari veneau dinspre vest, drumul ce ducea din Panonia în Dacia, - pentru că și atunci ca și mai târziu incursiunile ce amenințau țara de dincoace de Meseș veneau dinspre vest, de către dușmani cari coborau în Panonia peste Alpii Galiției.

Explicația aceasta privitoare la Clus își are temelia în așezarea lui geografică. Numele de Clus este o emanație, o inspirație firească a împrejurărilor topografice. A fost și este expresiunea unei stări pe care natura a creat-o și pe care oamenii au acceptat-o.

Este adevărat că nimic în afară de aceste considerațiuni teoretice nu leagă numele de Clus de trecutul daco-roman. Dar ele constituie totuși o legătură strâns logică, întărită de similare cazuri din alte țări locuite de popoare de origine romană.

Alături de numele de Clus ni se impune atenției și un alt nume din Dacia transilvană, nume care nici el nu ne-a fost transmis de nici o scrisoare geografică sau istorică, numele : Deva.

La cucerirea Daciei Traiane au luat parte legiunile I Italica, Minerva, IV Flavia, XIII Gemina, VII Claudia, I Adiutrix și V Macedonica. Dintre aceste 7 legiuni cari au cooperat la cucerire au rămas în Dacia – după înfrângerea definitivă a Dacilor – numai legiunile XIII Gemina, V Macedonica și I Adiutrix. Legiunea I Adiutrix a fost și ea în curând mutată în Panonia, iar legiunea V Macedonica în Mesia. Această legiune V Macedonica a mai venit odată în Dacia, pentru scurt timp, în timpul domniei împăratului Septimius Severus. În permanență și-a avut reședința în Dacia Traiană numai legiunea XIII Gemina.

Numele tuturor acestor legiuni le cunoaștem din inscripțiuni și câteva însemnări răslețe cari ni-au rămas despre cucerirea Daciei.

Între unitățile din cari se compuneau aceste legiuni au fost cu siguranță unități din toate provinciile imperiului roman. Fapt este că în afară de aceste 7 legiuni se mai pomenesc unități izolate din provincia britanică – în inscripții de pe pietre și cărămizi găsite pe teritoriul fostei Dacia.

Unități din Britania se constată deja la construirea podului peste Dunăre. La Turnu-Severin s’au descoperit cărămizi așezate în stâlpii acestui pod, având inscripția „*Cohors III Britanorum*”. La Jupa (în apropiere de Caransebeș) s’au găsit pietre cu inscripția „*Singulorum Brittanicorum*”. La Cigmău (jud. Hunedoara) cărămizi cu inscripțiile „*Singulares Britanici*”, „*Numerus Singulorum Britanorum*”. La Orăștie o inscripție din anul 186 „*quaestor numero (militum) Britanorum*”. La

Alba-Iulia pietre „*Caji filio...Tribuno cohortis I Britanorum*”. La Ilișua (jud. Someș) o pecete de cărămidă „*Cohors II Britanorum*”. La Cașeiul-de-jos (jud. Someș) „*Augustorum cohors prima Britanica milliaria*”.

La operațiunile militare contra Daciei a luat însă parte – nu se știe cu certitudine în ce perioadă a lor - și o altă legiune de care numai inscripțiile vorbesc, nu însă și istoricii : Legiunea a II-a Augusta. S’au găsit anume la Biserica-Albă (Banat) și la Răcăștia (lângă Hunedoara) pietre cu inscripția „*Legio II Augusta*”. S’a găsit fragmentul unei pietre sepulcrale ridicată lui „*Aurelio Candido militi legionis II Augustae, annorum XX*”. La Grădiște (jud. Hunedoara) s’a găsit o piatră cu inscripția „*Lucio Annio Fabiano triumviro capitalium, tribuno legiones II Augustae*”¹⁶⁵). Acest L. Fabianus a fost pro-consul în Dacia pe la 154-158¹⁶⁶. Probabil acestei legiuni a II-a Augusta vor fi aparținut unitățile britanice pe cari le cunoaștem din inscripțiile mai sus înșirate, pentru că despre nici una dintre cele 7 legiuni cunoscute ca legiunile cari au luat parte la cucerirea Daciei nu se știe să fi avut vreodată reședința în Britania sau să fi avut legături cu ea, cât timp despre legiunea a II-a Augusta se știe că și-a avut reședința în epoca cuceririi și stăpânirii Daciei în nordul provinciei britanice.

În Britania Romanii aveau 3 legiuni, „*Legio XX Valeria Victrix*”, „*Legio VI Victrix*” și „*Legio II Augusta*”. Dintre aceste 3 legiuni, legiunea „*II Augusta*” a fost o legiune tehnică, cum s’ar zice azi, o legiune de pioneri, de constructori de castre și șosele. Legiunea aceasta a stat mai mult timp în nordul Britaniei, unde a construit puternica apărare cunoscută sub denumirea de „*Vallum Hadriani*”¹⁶⁷. Legiunea aceasta a construit numeroase castre pe întreg cuprinsul Britaniei, cum dovedesc multele inscripții găsite la Chester-le-Street, Little Chester, Chesterholm, Helton Chesters, - toate nume de localități cari derivă din latinescul “*castrum*” (Chester). S’au găsit numeroase urme de construcțiuni militare și fortificații executate de această legiune și în alte localități ca Wallsend, Benwell, Newton of Irthington, Cramond etc. Inscripțiile spun toate „*Leg. II. Aug. Fecit*”.

¹⁶⁵ M. Ackner und Fr. Müller, Die römischen Inschriften in Dazien / Inscripții romane în Dacia. Wien 1865.

¹⁶⁶ Corpus inscriptionum latinarum / Totalitatea inscripțiilor latine

¹⁶⁷ Ibidem. „*Illud autem ignoramus quando primum stativa collocaverit legio secunda, cum etiam in partibus septentionalibus diutius morata et ad Hadriani potissimum vallum construendum adhibita sit*”. “*Ipsae autem legionis eius cohorts et centuriae castra munivisse tituli docent breves numeros tantum cohortium cum nomine centuriae aut illos solos eferentes, quos hic primum deprehendimus posteaque per Britanniam ubique reperiemus, ubi per milites castra vel alia munimenta exstructa sunt*”.

Legiunea aceasta și-a avut un timp reședința și în vestul Britaniei, la Chester, care pe vremea ocupației romane se numea „castrum Deva”, nume pe care ni l’a trans-mis „Tabula Peutingeriana”. Una dintre numeroasele inscripții găsite în acest „castrum Deva” spune că „*Legio II Augusta fecit pedes CCCXLIII*”¹⁶⁸. Acest castru Deva era o fortificație importantă, cu numeroase șosele. În provincia Leicester mai există și azi un vechiu drum roman cu numele de „*via Devana*”. Prezența în Dacia (transilvană) a acestei legiuni a II-a Augusta ni-o dovedesc în mod indiscutabil inscripțiile găsite. Probabil acestei legiuni, care a construit „Vallum Hadriani” din Britania, se poate atribui și construirea lui „Vallum Romanum” din Dacia, „*al cărui sistem de fortificații este până în cele mai mici amănunte identic cu Vallum Hadriani din nordul Britaniei*”¹⁶⁹.

Numele Deva este un nume străvechiu. Scriitorii latini și greci (Plinius și Ptolemeu) pomenesc de o Deva în Galia pre-romană, în țara vechilor Liguri¹⁷⁰.

Legiunea a II-a Augusta, care a lucrat la fortificațiile castrului Deva din Britania și a cărei prezență o putem constata din inscripții și în regiunea văii Mureșului mai jos de Alba-Iulia, va fi adus cu ea numele reședinței ei britanice, dându-l, - ca aducere aminte de locurile de unde au venit – fortificației la care lucrau în Dacia.

Asemenea cazuri s’au întâplat în toate timpurile și în toate părțile lumii : New-Amsterdam a fost botezat de coloniștii veniți din Holanda, orașul care azi se chiamă New-York. – Boston din Statele-Unite își are numele dela Boston din Anglia, - Paris este numele unui sat din Basarabia dat de coloniști francezi veniți din Franța, etc, etc.

Filologii dau din cap și invocă argumente fonetice : e și o accentuat urmat de ă. etc...ar fi trebuit să dea, etc...

Așa este. Dar...

Argumentul filologic, așa zisele legi fonetice au numai o valoare teoretică și limitată, când este vorba de toponimie.

Dacă unele cuvinte mai des întrebuințate, întrebuințate zilnic, au putut lua ușor forme tot mai nouă, nu același este cazul cuvintelor întrebuințate mai rar. Aceasta are mai ales valoare în toponimie. Circulațiunea numelor topice se prezintă în alte condițiuni, în condițiuni mai îngrădite, decât circulațiunea

¹⁶⁸ Ibidem.

¹⁶⁹ Karl Gooss, *Studien zur Geographie und Geschichte des Trajanischen Daciens* / Studii asupra geografiei și istoriei Daciei Traiane. Hermannstadt 1874. p. 28.

¹⁷⁰ Această Deva există și azi, ca nume de localitate și de râu, în aceeași formă, la poalele Pireneelor spaniole, pe malurile golfului de Gascogna.

cuvintelor din graiul viu de toate zilele. Legate de un anumit loc, prizoniere ale unui anumit loc, numele topice – chiar dacă au fost și ele odată apelative cu o circulațiune nestingherită – încetează de a mai fi cu timpul altceva decât nume proprii. Un nume topic are – o repetăm – de obicei o circulațiune îngrădită. Sunt nume topice cari nu depășesc hotarele unui sat, ale unei văi, ale unui ținut. Fiind legate întotdeauna de un anumit loc, nu pot fi supuse tuturor modificărilor la cari sunt supuse cuvintele cu o circulațiune neîngrădită, - cum un ban care circulă se tocește cu timpul, dar nu se tocește un ban ținut în fundul lăzii.

Există o lege a numelor topice, care se manifestă în faptul că aceste nume păstrează aproape întotdeauna mai curate formele lor primitive.

Numele topice nu sunt explicate numai de filologie, ci și de istorie și topografie. Dintre cei 3 factori rolul preponderent nu i se cuvine filologiei. Din contră. De câte ori s'ar constata o discordanță între filologie de o parte și istorie și topografie de alta, - greutatea hotărâtoare trebuie atribuită acestora din urmă. Contrazicerile cu o regulă fonetică generală nu pot fi întotdeauna un argument care să excludă o etimologie pe care istoria și topografia o impun în mod logic.

PUNERI LA PUNCT

1. Brodnicii

Originalele documentelor istorice numai în cazuri excepționale sunt la dispoziția cercetărilor. Ei de obicei trebuie să se mulțumească cu reproducerea lor în diferite colecțiuni de documente, iar aceste colecțiuni de multe ori nu reproduc documentele în termenii exacți ai originalelor, ci schimbă – intenționat sau din superficialitate? – câte un cuvânt și viciază astfel întreg documentul, iar documentul trece în domeniul cercetărilor în forma aceasta viciată.

Un caz dintre altele multe.

Câteva documente latinești și câteva cronici rusești dela mijlocul secolului al XII-lea și începutul celui de al XIII-lea pomenesc de un popor al Brodnicilor. Problema caracterului etnic al acestui popor, despre care nu avem informațiuni mai precise, a interesat în mare măsură atât istoriografia românească, cât și istoriografia ungurească.

Istoriografia ungurească afirmă că acești Brodnici au fost Români și că au fost identificați drept Români încă în secolul al XIII-lea. Considerând apoi termenul de „*brodnic*” drept cuvânt slav (rusesc) și traducându-l prin „*fugar*” sau „*nomad*”, istoriografia ungurească a căutat să tragă din această identificare concluzia că la începutul secolului al XIII-lea Românii erau încă un popor no-mad, fără așezări statornice.

Afirmația aceasta a istoriografiei ungurești pornește dela istoricul ungar Hunfalvi, cunoscut pentru studiile sale istorice tendențioase. Pentru justificarea afirmațiunii sale, Hunfalvi se referă la o bulă din anul 1222 a Papei Honoriu al III-lea, prin care acest Papă le acordă Cavalerilor Teutoni autorizația de a accepta o donațiune făcută lor de regele Ungariei Andreiu al II-lea („*terra Burza nomine*” se chiamă donațiunea). Bula papală citează și termenii diplomei donaționale a regelui Ungariei, în care se precizează că teritoriul donat se întinde spre răsărit „*usque ad terminos prodnicorum*”. Hunfalvi afirmă însă că în bula Papei Honoriu al III-lea termenii „*usque ad terminos prodnicorum*” ar fi înlocuiți prin „*usque ad terminos Blaccorum*”. De aci deducția că cancelaria papală i-a identificat pe Brodnicii (pentru că Brodnici și Prodnici sunt numai variante ortografice) drept Români încă la începutul secolului al XIII-lea¹⁷¹.

Istoricii români s’au lăsat induși în eroare de această afirmațiune categorică a istoricului ungar și fără a mai controla temeinicia ei, au admis-o drept adevărată. Așa N. Iorga spune că și în colecțiunea de documente a lui Dreger în

¹⁷¹ Hunfalvi Pál, *Az oláhok története / Istoria vlahilor*. Budapest 1894. Vol. I. P.

loc de „*prodnici*” este „*Valachi*” și adaogă că „*versiunea aceasta e luată după un copiar dela începutul secolului al XV-lea, al cărui autor propune deci cea dintâi identificare a Prodnicilor cu Românii*”. La fel s’a lăsat indus în eroare și G. I. Brătianu, care spune că „*Brodnicii sunt confundați la începutul veacului al XIII-lea de cancelaria pontificală cu Românii din Carpați*”¹⁷².

Afirmațiunea istoricului ungar Hunfalvi este însă lipsită de orice temei. Bula Papei Honoriu al III-lea, - a cărei copie fotografică o avem înaintea noastră, - nu are în textul ei termenul pe care i-l atribuie Hunfalvi. Bula spune și ea că spre răsărit pământul dăruit Cavalerilor Teutoni se întinde „*usque ad terminos prodnicorum / până la limitele brodnicilor*”. Bula nu înlocuiește termenul de „*prodnicorum*” prin cei de „*Blaccorum*” și deci nici nu-i identifică pe Brodnici-prodnici cu Românii.

Nu înlocuiește termenul de „*prodnicorum*” prin cel de „*Valachorum*”, nici colecțiunea de documente a lui Dreger, care cel dintâiu a publicat bula Papei Honoriu al III-lea, reproducându-o după un copiar din secolul al X-lea. Dreger are și el termenul de „*prodnicorum*” (cuvânt care în diploma donațională a regelui Andreiu, la care se refer bula, este greșit „*produitorum*”) ¹⁷³.

Nici colecțiunile de documente germane ale lui Schlözer, Schuller și Zimmermann-Werner nu înlocuiesc termenul de „*prodnicorum*” prin cel de „*Blaccorum*” sau „*Valachorum*”¹⁷⁴. Cel dintâiu care schimbă termenii este istoricul ungar Fejér în colecțiunea sa de documente publicată la începutul secolului al XIX-lea (1830)¹⁷⁵.

Așa fiind, argumentul confundării de către cancelaria papală sau alte cancelarii la începutul secolului al XIII-lea a Românilor din Carpați cu Brodnicii cronicilor rusești sau prodnicii documentelor ungurești trebuie scos dintre

¹⁷² N. Iorga, Brodnicii. București 1928. P. 2.

G. I. Brătianu, Brodnicii. București 1938, p. 26.

¹⁷³ Dreger, Codex Pomeraniae / Codul Pomeran. Berolini 1768. P. 102 și 108

¹⁷⁴ L. Schlözer, Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen / Colecții critice despre istoria germanilor din Transilvania. Göttingen 1795-1797. (Diploma donațională este reprodusă cu greșeala lui Dreger de „*produitorum*” în loc de „*prodnicorum*”).

I. K. Schuller, Der deutsche Ritterorden / Ordinul cavalerilor germani (în „Archiv für die Kenntnis Siebenbürgens / Arhiva pentru notele Transilvaniei”). Hermannstadt 1841.

Fr. Zimmermann und K. Werner, Urkundenbuch für die Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen / Note asupra istoriei germanilor din Transilvania. Hermannstadt 1892.

¹⁷⁵ G. Fejér, Codex Diplomaticus / Codul Diplomatic. Vol. I. P. 372 și 423. (În bula Papei Honoriu al III-lea Fejér mai schimbă și fraza „*cum per Sicolorum terram transierint aut Blachorum*”, cum spune originalul, înlocuind cuvântul de „*Blachorum*” prin cel de „*Valachorum*”. Colecțiunea Densușianu-Hurmuzachi reproduce bula cu greșelile lui Fejér).

argumentele ce se invocă în favorul identificării acestor Români cu Brodnici-Prodnici.

Cei cari vor să dovedească această identitate trebuie să găsească alte argumente.

2. Protopopiatul dela Sibiu

Către sfârșitul domniei sale, regele Ungariei Bela al II-lea (1172-1196), văzând că numărul coloniștilor sași din Transilvania, din colțul unde Oltul cotește spre miază-zi și taie șirul Carpaților (regiunea Sibiu), a sporit, a scos acești coloniști de sub jurisdicțiunea ecleziastică a Episcopului Transilvaniei (cu reședința la Alba-Iulia) și le-a dat un protopop al lor, supunându-i jurisdicțiunii acestuia. Nu se știe cu precizie în ce an s'a înființat acest protopopiat, pentru că nu ni s'a păstrat actul prin care a fost înființat. Din alte acte, datate dela finele secolului al XII-lea, putem deduce că protopopiatul s'a înființat pe la 1189.

Actele acestea ce ni s'au păstrat privesc soluționarea unui conflict care se ivise între protopopul dela Sibiu (numit în act „*prepositus*”) și Episcopul dela Alba-Iulia. Coloniștii sași se înmulțiseră anume între timp prin noi sosiți, iar protopopul dela Sibiu reclama pe seama sa zecimile și dela nouii coloniști. Episcopul la rândul său contesta că protopopul ar avea drept la aceste zecimi, afirmând că regele Bela i-ar fi dat protopopului numai zecimele coloniștilor de pe teritoriul care constituia protopopiatul la înființarea lui¹⁷⁶. Regele a dat câștig de cauză Episcopului.

Din faptul că documentele citate mai sus pomenesc de un protopopiat al Germanilor din Transilvania și că alte câteva documente dela sfârșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea pomenesc de unii dintre cancelarii Ungariei ca având demnitatea de protopopi ai acestui protopopiat, - unii dintre istoricii transilvăneni au tras concluziunea că elementul german din Transilvania, adică Sașii, cum li se va zice mai târziu, aveau o organizațiune așezată pe baze solide încă la începutul secolului al XIII-lea și că încă pe atunci protopopul dela Sibiu era „*om mare*”, dacă a putut să ajungă cancelar al țării într-o vreme când Ungaria avea atâția episcopi și alți protopopi cu nume.

Este curios cum s'a menținut acest argument în tot cursul secolelor din urmă. Pentru întâiași dată îl invocase – la 1859 – în mod stăruitor Gustav Seivert într'un studiu istoric privitor la Sibiu. El spunea acolo că „*faptul că deși Ungaria avea numeroși episcopi, prepoziții dela Sibiu erau numiți cancelari, îndreptățește*

¹⁷⁶ Zimmermann, Urkundenbuch / Colecție de documente, n-rele 2 și 4.

concluziunea că coloniștii sași din Transilvania aveau o mare importanță și că acești protopopi erau chiar un fel de reprezentanți ai acestor coloniști”. Fr. Teutsch a reluat mai târziu teza despre importanța prepozitului, căutând și o explicație pentru faptul că nici unul dintre acești prepoziți n’a fost vreodată la Sibiu, - și găsindu-l în chiar importanța demnității de cancelar pe care prepozitul era chemat s’o îndeplinească¹⁷⁷.

Pe urma lor au acceptat această interpretare și istoricii români.

Într’adevăr, dacă la începutul secolului al XIII-lea, când Ungaria avea deja numeroase personalități bisericești cu mare nume, cancelar al țării totuși ar fi fost numit în mai multe rânduri protopopul dela Sibiu, aceasta ar fi cu drept cuvânt o dovadă a marelui importanță a acestei prepozituri și a elementului să-sesc care constituia această prepozitură de curând înființată.

Dar lucrurile nu stau așa. În realitate, niciodată nici un prepozit al Sibiului n’a fost numit cancelar al țării. Afirmațiunea plină de prezumții că prepoziții ai Sibiului ar fi fost chemați să ocupe cea mai înaltă demnitate în stat, se datorește numai unei superficiale cercetări a documentelor. Adevărul este că nu prepoziții ai Sibiului au fost numiți cancelari, ci că unii dintre cancelari au fost numiți prepoziți ai Sibiului, - ceea ce constituie o deosebire de o capitală importanță.

Pentru întâiași dată se pomenește de un protopop al Sibiului într’o bulă papală din 15 iunie 1198 : „*P. prepositus Cipiniensis*”¹⁷⁸. Acest P. este primul protopop de care se pomenește cu numele. Nici nu este pomenit decât în acest document.

Cu începerea anului 1199 demnitatea de protopop al Sibiului este trecută între atribuțiunile cancelarilor Ungariei. La 1199, într’un document eșit din

¹⁷⁷ Gustav Seivert, Die Stadt Hermannstadt / Orașul Sibiu. Hermannstadt 1859. „*Diese hohe Stellung, welche die Hermannstädter Präpste, ungeachtet der zahlreichen Bischöfe Ungarns, einnahmen, lässt uns wohl mit Recht einem Schluss auf die hohe Wichtigkeit der deutschen Kolonie in Siebenbürgen machen und man wird versucht darin eine Art Representanz dieser Kolonie zu vermuthen / Printr-o mare cheltuială, prepozitul din Sibiu a adus mulți episcopi din Ungaria, deci aceasta sugerează că putem concluziona, probabil, importanța deosebită a coloniei germane din Transilvania și suntem tentați să credem că aceasta este un act reprezentativ al acestei colonii*”.

Fr. Teutsch, Kirchengeschichte / Istorie bisericească. Hermannstadt 1921. „*der Propst (war) unter den Prälaten angesehen, mehr als ein Kanzler des König, demnach kaum viel oder jemals in Hermannstadt anwesend / Prepozitul (înalt cleric în ierarhia unei biserici catolice) era considerat printre prelați mai mult decât un cancelar al regelui, prin urmare, era adesea prezent în Sibiu*”.

¹⁷⁸ Zimmermann, op. cit. no. 4.

cancelaria regelui Emeric¹⁷⁹_A, se spune anume că documentul este dat de „*Desiderius aule regie cancellarius et prepositus de Zebyn*”. Și în anii următori cancelar este același Desideriu, având și mai departe calitate de protopop al Sibiului. Numai ortografia numelui Sibiu variază : Scibin (1200), Scybin (1201), Scybiniensis, Zibiniensis prepositus, Scybin (în 3 documente din anul 1201), Scybiniensis prepositus (1202).¹⁸⁰

Nu toate aceste documente sunt însă originale. Unele sunt numai atestări dintr’o epocă mult mai recentă. Cele originale redau numele Sibiului într’o formă aproape identică : Scybin, Scybiniensis, Scybin și iarăș Scybiniensis. La Zimmermann în unul dintre documentele originale (no. 9) numele are forma de „Scybin”. Criticul istoric ungur Szentpétery,¹⁸¹ care a văzut originalul, reproduce numele în forma „Sybin”. Documentul din 1199 care dă numele în forma „Zebyn” nu există decât într’o atestare din 1315.

Un alt cancelar, magister Thomas, are în anul 1212 în mai multe documente eșite din cancelaria sa și el titlul de „*Scybiniensis et Besprimiensis prepositus*”. În două documente ortografia este „*Cybiniensis et Vesprimiensis prepositus*”. Nici unul dintre aceste două documente nu ni s’a păstrat în original.

Din această calitate de protopopi ai Sibiului pe care au avut-o la un moment dat cei doi cancelari Desiderius și Thomas nu se poate însă trage concluziunea că protopopiatul dela Sibiu a avut o deosebită importanță încă pe la sfârșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea, - pentru că nu protopopul dela Sibiu era numit cancelar, ci cancelarul era numit protopop. Atât Desiderius cât și Thomas erau deja cancelari când au primit demnitatea de protopopi ai Sibiului. Desideriu n’a avut la începutul carierei sale de cancelar nici o demnitate ecleziastică. La începutul anului 1199 este încă numai „*Desiderius aule regie cancellarius*”. Numai mai târziu este și „*prepositus de Scybin*”. La fel, Thomas a fost vicecancelar și apoi cancelar dela 1209 până la 1217, neavând nici el la începutul nici o demnitate ecleziastică. La 1210 este încă numai „*prepositus Vesprimiensis*” și numai la 1212 „*prepositus Cybiniensis et Vesprimiensis*”. Încă în

¹⁷⁹ Emeric I - (1174 – 30 septembrie/30 noiembrie 1204), regele Ungariei 1182-1204, a fost încoronat în timpul vieții tatălui său, dar după moartea acestuia a trebuit să lupte cu fratele său Andrei care l-a forțat să-i acorde guvernoratul Croației și Dalmației. El a intervenit în luptele interne ale țărilor vecine și a încurajat misiunile papale în Bosnia. În timpul domniei sale, dogele Veneției, Enrico Dandolo, a convins liderii Cruciadei IV să ocupe și să ia orașul Zara de la Ungaria.

¹⁸⁰ Idem, n-rele 6-13.

¹⁸¹ Szentpétery Imre, Az árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Listă critică asupra diplomelor regilor arpadieni. Budapest 1923-1930. No. 195.

acel an 1212 este numit „*prepositus Albensis*”, păstrând alături de demnitatea de cancelar numai această demnitate ecleziastică de „*prepositus Albensis*”.

Din documentele citate rezultă în mod neîndoios că nu „*Desiderius prepositus de Scybin*” și nici „*Thomas prepositus Cybiniensis*” au fost chemați de regii Ungariei să fie cancelari ai țării, ci cancelarii Desiderius și Thomas au primit dela regii Ungariei protopopiatul dela Sibiu (și alte sau numai alte demnități bisericești), pentru că în acele vremuri înalții demnitari ai țării nu aveau pe urma funcțiunii lor nici un venit, nici o retribuție propriu zisă și regii erau nevoiți să le asigure venituri dându-le demnități ecleziastice. Această împrejurare explică și de ce nu se știe de nici un protopop care în cursul secolului al XIII-lea să-și fi avut reședința la Sibiu. În realitate, protopopii aceștia nu erau administratorii protopopiatului, ci numai uzufructuarii veniturilor aceluia protopopiat.

Înainte de jumătatea a doua a secolului al XIII-lea, mai precis înainte de marea invaziunea a Tătarilor în Ungaria (1241), la miazăzi de râul Mureșului n'a existat o altă viață politică organizată decât cea a vechii populațiuni autoctone. În acea epocă, la miazăzi de Mureș domnia regilor Ungariei era mai mult o dominațiune nominală. În valea Oltului ea nu era nici măcar nominală. Ce-i drept, și înainte de jumătatea a doua a secolului al XIII-lea au existat în mijlocul populațiunii autoctone așezări de imigranți străini. Dar aceste așezări, - începuturi de infiltrațiune, - erau numai așezări răsfirate, fără vreo altă legătură între ele decât cea a protecțiunii acordate tuturor de biserica catolică, a cărei putere spirituală ajungea mai departe decât puterea politică a regilor Ungariei. De altminteri, tot atât de fictivă a fost domnia regilor Ungariei și asupra altor ținuturi cari figurau în titulatura regilor Ungariei, - Galiția și Lodomeria, spre exemplu, - deși regii numiau „*rex Gallicie et Lodomerie*” dela 1205 încoace¹⁸².

3. SĂCUII DELA „SEBUS”

Înainte de toate o întrebare : de ce Săcuii și nu Secuii ? Și un răspuns : pentru că Săcui-săcuiască este numirea românească istorică a locuitorilor unguri din estul Transilvaniei. Secui-secuiască este o formă mai nouă, literară, pe care o întâlnim în cărți, dar n'o auzim în graiul viu al Românilor din Transilvania.

În limba ungurească echivalentul numirii românești este *székely* (la plural *székelyek*). În limba germană *Szekler*, în limba documentelor latinești *Siculus*.

Săcui nu este un cuvânt de origine românească. În limba românească el nu are nici un înțeles. L'am împrumutat dela alții. Dela cine ? Mai logic ar fi să

¹⁸² Homán Bálint, Magyar történet / Istoria maghiarilor. Vol. II. P. 18 și 38.

presupunem că l'am împrumutat dela înșiși Săcuii și că la originea lui este ungurescul *székely*. Dar cu presupunerea acesteia ne lovim de o mare dificultate : românescul Săcui nu poate să fie asimilare a ungurescului *székely*, pentru că e din silaba finală nu s'a putut preface într'un românesc u. Asimilarea firească, conformă regulilor fonetice românești, ar fi putut da numai Sicăi (cum *Vásárhely* a dat Oșorheiu, cum *Várhely* a dat Or-heiu, cum *Székelytelek* din Bihor a dat Sichitelec, Sititelec, și cum în fine *Székelyhid* tot din Bihor a dat Săcheihid), - dar în nici un caz nu "Săcui".

Dacă cercetăm documentele latinești vechi, vom întâlni alături de latinescul *Siculus* (la plural *Siculi*) și o formă ungurească care nu este cea de azi : *Scichul Boguta* la 1092, - *Scicul bogitta* la 1095, - *Petrus Zekul* la 1308, - *Abraho dicto Zekul* la 1310, - *Petro dicto Zecul* la 1318, - *Dominico dicto Zekul* la 1320, *Gregorius dictus Zekul* la 1351. Apoi, pentru prim dată, *Petrus dictus Zekel* la 1353, - *Gregorius dictus Scekel* la 1361, - apoi din nou *Gregorii dicti Zecul* la 1366.

Exemplele citate sunt toate din Ungaria.¹⁸³ Întâlnim însă această formă și în documentele din Transilvania, mult mai târziu ce-i drept, - pentru că în Transilvania de Săcui în general se pomenește mult mai târziu decât în Ungaria. La 1345 capitlul episcopiei din Orade atestă o diplomă din 1341 a regelui Carol Robert, care aprobă o hotărâre din 1340 a Voievodului Transilvaniei privitoare la o neînțelegere ivită între mai mulți cetățeni ai Clujului. În aceste documente se pomenește de „*generationes comitis Stark, Zekul et eorum affines*” și de „*comes Thomas filius Zekul civis de Kuluswar*”¹⁸⁴.

Vechile cronici ungurești cunosc și ele această formă. Cronica lui Simon din Keza, scrisă către finele secolului al XIII-lea, (cronică care vede în Săcui rămășițe ale Hunilor), are chiar o formă și mai veche. El povestește anume că Hunii lui Attila au fost bătuți de oștirile Crimhildei și au fugit din Panonia, lăsând în urma lor numai 3000 de oameni, cari s'au refugiat în munți și au stat acolo până la venirea lui Arpad. Acești Huni ar fi strămoșii Săcuilor. Simon din Keza spune : „*remanserunt quoque de Hunis virorum tria millia...qui...in campo Chigle usque Arpad permanserunt, qui se ibi non Hunos sed Zakulos vocaverunt. Isti enim Zakuli Hunorum sunt residui*”. (Cap. IV, 4). Cronica vieneză scrisă pe la 1358, povestește epizodul în aceiași termeni, cu deosebirea numai că spune că Săcuii nu se numesc „*Hungaros*” (cronica lui Simon spune „*Hunos*”) adică : „*qui...non se Hungaros sed Zekul alio nomine vocaverunt...Etenim Zekuli Hunorum sunt residui*” (Cap. 10).

¹⁸³ Szamota Zolnai, Magyar Oklevélszótár / Dicționarul diplomelor maghiare. Budapest 1902-1906.

¹⁸⁴ Zimmermann, Urkundenbuch / Colecție de documente, n-rele 156, 566 și 609.

Cronica lui Thurocz, publicată la 1488, cronică care copiază cronică vieneză, o amplifică și o continuă, abandonează opinia că Săcuii ar fi rămășițe ale Hunilor și spune că ei s’au numit Săcui și nu Huni sau Unguri, pentru a nu fi confundați cu aceștia. Cronica lui Thorocz are însă în locul formei „Zekul” și „Zakul” a cronicilor vechi forma „Zekel”, spunând anume : *„qui...se non Hunos sive Hungaros, sed, ne illorum agnoscentur esse residui, Siculos, ipsorum autem vocabulo Zekel se denominasse perhibentur”*. Acest „Zekel” a fost însă introdus în cronică numai de editorul dela 1488. Georgius Schwandtner reeditează la 1746 această cronică a lui Thurocz publi-când și el în text numele în forma „Zekel”, dar subliniind într’o notă că manuscrisul lui Thurocz are forma „Zekul”. Din aceste forme istorice vechi, Zakul și Zekul¹⁸⁵, atestate în documente și cronici din trei diferite secole (XIII, XIV și XV), potrivit legilor fonetice ungurești s’a format Zekel și, pe urmă, Székely. În limba ungurească accentul tonic avându-l întotdeauna prima silabă a unui cuvânt, silabele atone suferă schim-bări sau dispar (De acea și diminutivele ungurești abreviate se formează întotdeauna din prima parte a unui nume : Anti din Antal, - Dani din Daniel, - Erszi din Erzsébet,- Feri din Ferencz, - Jani din Janos, etc). În limba românească accentul tonic avându-l de regulă silaba ultimă sau penultimă, Zakul-Zekul și-a păstrat pe u, iar a sau e din prima silabă s’a prefăcut, nefiind accentuat, în ă. (De aceea în limba românească diminutivele abreviate se formează întotdeauna din a doua parte a unui nume : Sandu din Alexandru, - Vidu din David, - Geni din Eugeniu, - Veta din Elisaveta, - Mitru din Dumitru, - Fira din Rafira etc.).

Numele străvechiu de Zakuli-Zekuli s’a păstrat neschimbat în limba românească. Numai l s’a înmoui sub influența lui i, potrivit legilor fonetice românești. Așa cum sub influența lui i : cal a dat cai, - cercel a dat cercei, - copil a dat copii, - gol a dat goi, - destul a dat destui, - și cum sătul a dat sătui – așa și Zakuli-Zekuli a dat Săcui-Săcuii.

De altfel și documentele slavone îi numesc pe Săcui tot Saculi. La anul 1523, Radul dela Afumați se adresează Sibienilor și le cere bani pentru oștire strânsă contra Turcilor, comunicându-le teama ca nu cumva „*sakuli i dorobanți*” să fugă dacă nu-i va putea plăti.¹⁸⁶ Forma ceasta veche o aveau și numeroase sate din Ungaria, cari azi în ungurește au numele de Székelyfalu. Așa în județul Szabolcs a

¹⁸⁵ În limba ungurească medievală Z avea numai valoarea fonetică a lui s românesc. Acest sunet românesc de s este redat azi în ungurește prin sz, în nemțește prin ss sau sz.

¹⁸⁶ Anuarul Institutului de Istorie Națională, vol. IV. Cluj 1929. (Documente publicate de S. Dragomir, p. 41).

existat : villa Zekul (la 1284), - villa Zakul (la 1326).¹⁸⁷ Satul Székelyhid din jud. Bihor în documentele vechi are forma de Zekulhida (la 1325), iar satul Székelyfalva din județul Pozsony în limba slovacă are și azi numele de Szekula¹⁸⁸

Forma românească de Săcui exclude chiar posibilitatea ca la originea lui să fi putut să fie vreo altă formă decât cea de Zakul-Zekul. Graiul românesc a păstrat numele vechi mai curate decât toate graiurile celorlalte popoare din Transilvania. Formele Turda, Sibiu, Cluj, Brașov și multe altele ilustrează în mod clasic conservatismul românesc în ce privește toponimia. Noi am păstrat acele nume cum circulau în vechime și cum ni le-au transmis documentele latinești ale epocii : Turda, Scibin, Clus, Brassov etc. Așa a păstrat graiul românesc și numele străvechiu al sașilor din Transilvania, numele sub care pentru întâiașdată pomenesc de ei documentele : Flandrenses (la 1198), Flandrenses sacerdotes (la 1199), - care românește a dat Flandăr. Și tot așa a păstrat graiul românesc neschimbat numele străvechiu al Ungurilor, numele sub care erau cunoscuți înainte de descălecarea lor în Panonia. În secolele V și VI scriitorii de atunci (Priscus, Jordanes) îi numiau pe Unguri, cari atunci se găseau încă departe pe țărmurii Mării Caspice, Onogur, hunugur, ungur. Când Ungurii aceștia au fost cotorpiți de Cazari, numele lor dispare pentru un timp oarecare, dar pe la mijlocul secolului al IX-lea când Ungurii erau în drum spre Panonia, ei din nou sunt numiți ongur-ungur.¹⁸⁹ Din acest nume documentele latinești au făcut ungarus și Ungaria (Germanii ungr și ungar) și, sub sugestia teoriei că Ungurii sunt descendenți ai Hunilor – Hungarus și Hungaria.

Numai Românii l-au păstrat și pe acest „ungur”, cum l-au păstrat și pe „săcui”.

Pe unde au venit Săcuii în Transilvania, în ținuturile pe cari le ocupă azi ? Pentru că, credem, este indiscutabil că Săcuii nu sunt în Transilvania o populație mai veche decât Ungurii¹⁹⁰, ei nu s’ar fi putut asimila așa cum s’au asimilat cu aceștia Unguri, de cari au trăit și trăiesc geograficește izolați.

¹⁸⁷ Thury Jozsef, A székelyek eredete / Originea secuilor. Kolozsvár / Cluj 1898.

¹⁸⁸ Szabo Károly, A régi székelység / Vechii secu. Kolozsvár 1890.

¹⁸⁹ Homán Bálint, Magyar Történet / Istoria maghiară. Budapest 1932. Vol. I. P. 45.

¹⁹⁰ istoricul ungur György Györffy [26 septembrie 1917, Szucság (română : Suceagu) – 19 decembrie 2000, Budapesta; membru al Academiei de Științe din Ungaria] afirmă că secuii sunt un trib bulgar numit eşkili (eşkili-şkili-szkili-szekély) veniți cu marea invazie bulgară în Balcani din secolul VII și stabiliți în zona râurilor Criș. La venirea căpitanilor unguri Usubuu și Velec în 905, ei s-au alăturat acestora atunci când au atacat pe Menumorut. După ocuparea Transilvaniei de către unguri, aceștia au fost localizați în actuala zonă (Covasna și Harghita),

Toate probabilitățile sunt pe lângă supoziția că ei au venit prin valea Someșului, pe unde ducea în vremurile vechi singura șosea din Ungaria în Transilvania. Numai dealungul acestui drum, care prin Bihor, Turda, Valea Mureșului, valea Nirajului duce în Săcuime – găsim urme documentare și topice despre prezența lor trecătoare.

Unii istorici, - și unguri și sași și români, - constată însă că la începutul secolului al XIII-lea au fost Săcui la Sebeș-Alba (odinioară : Sebeșul-săsesc, nemț. Mühlbach, ung. Szász-Sebes). Constatarea lor pornește dela mult discutata diplomă a regelui Ungariei Andrei al II-lea dată Sașilor din provincia Sibiului, diplomă prin care, la 1221, se acordă o largă autonomie administrativă cuprinzând întreg teritoriul *“a Waras usque in Barolt cum terra Syculorum terre Sebes et terra Daraus”*, adică întreg teritoriul *„dela Orăștie până la Baraolt împreună cu pământul Săcuilor și pământul Daraus”*.

Istoricii au identificat acest „Sebus” cu Sebeș-Alba și așa au condus la existența unei colonii săcuiești la Sebeș, la începutul secolului al XIII-lea.

Identificarea lui „Sebus” din acest document cu Sebeș-Alba nu are însă nici un temei istoric. Niciodată nu s’a pomenit în documente – înafară de această diplomă din 1224 – de un pământ al Săcuilor în ținutul Sebeșului. Abia către sfârșitul secolului al XVII-lea, adică 4 secole mai târziu, în niște socoteli ale orașului Sebeș se pomenește de un „cartier al Săcuilor” (*„Quartale Siculorum”*) și la 1709 de o „vecinătate săcuiască” (*„Sikulorum-Nachbarschaft”*). Dar *„acești Săcui sunt imigranți mult mai recent”*.¹⁹¹

Identificarea aceasta este, de altminteri, deadreptul illogică, pentru că nu se poate presupune ca redactorii diplomei din 1224 (indiferent de epoca adevărată a redactării ei) să fi pomenit de Sebeș ca încheiere a delimitării dinspre ră-sărit. Adică după punctul extrem din răsărit *„Boralt”* (Baraolt) să fi revenit la punctul extrem occidental *„Sebus”*, (Sebeș-Alba).

Fraza aceasta întreagă, atât de neclară, devine însă clară de tot, dacă înlocuim copulativul *“et”* prin adverbul *„scilicet”* sau prin *„videlicet”*, - adică prin *„anume”*. Am avea în acest caz textul *„cu bucata de pământ a Săcuilor din ținutul Sebus, anume bucata de pământ Daraus”*.

Înlocuirea aceasta se întemeiază pe posibilitatea unei greșeli de transcrierea a copistului. Și că o asemenea greșeală de transcriere este nu numai

printre români, așa cum afirmă cronicile maghiare. Au fost complet maghiarizați în secolul XVIII când și-au pierdut definitiv limba.

¹⁹¹ Dr. H. Müller, în *„Korrespondenzblatt / ziarul Corespondența”*. Sibiu 1895.

posibilă ci chiar probabilă, ni-o dovedește documentul acesta din 1224, care abundă în greșeli de copiat¹⁹².

Așa copistul scrie *humillium* în loc de *humilium* (r. 9), - *ad presenciam posterumque* în loc de *ad presencium posterorumque* (r. 17, relevat și de Zimm.), - *censeantur. Omnibus comitatibus* în loc de *censeantur omnibus comitatibus* (r. 22, - punctul după *censeantur*, trunchiază fraza și înțelesul), - *inter eas* în loc de *inter eaos* (r. 24, rel. și de Z.), - *compare* în loc de *comparare* (r. 26.), - *quingentas* în loc de *quingentas* (r. 27), - *dinoscuntur* în loc de *dignoscuntur* (r. 31), - *Nunciys* în loc de *Nuncys* (r. 34, y ținând locul alor doi i), - *lottones* în loc de *lotones* (r. 36), - *nisi testibus personis* în loc de *nisi personis* (r. 13, relevat și de Z., - copistul bifând orizontal cuvântul *testibus*), - *adicimus* în loc de *adiicimus* (r. 27), - *in concussa* în loc de *inconcussa* (r. 32), - *ab incarnaccione* în loc de *ab incarnacione* (r. 34) – pe lângă alte multe semne de abreviațiune puse sau uitate în mod arbitrar. Copistul face o greșeală mare de copiat și în diploma din 1317 a regelui Carol Robert (în confirmarea căruia ni s'a păstrat diploma din 1224). Acolo unde în introducerea diplomei regele Carol Robert pomenește de persoanele cari au solicitat confirmarea diplomei regelui Andreiu copistul pomenește de comitele „*Blafuunz*”, ca apoi mai târziu, când se repetă numele acestui comite să-l scrie „*Blauunz*”.¹⁹³

Dar nu mai ignoranța copistului (ignoranță care rezultă din numeroasele greșeli relevate la acest loc) face probabilă această greșeală de et în loc de videlicet sau scilicet (cari amândouă se scriu în documente numai abreviate), ci o face probabilă și faptul că „*Daraus*”, identificat de istoriografie drept Draos (nemț. Drass, ung. Darocz, în județul Odorhei) este într'adevăr în acea parte a județului Odorhei care cu începerea secolului al XIII-lea făcuse parte dintr' un județ (numit atunci „scaun” săcuiesc numit ungurește „*Sepsi*”, iar în documentele latinești când „*Sepus*”, când „*Sebus*”. Acest scaun a fost contopit mai târziu cu alte două scaune vechi „*Kézd*” și „*Orbo*” într'un singur scaun, numit cu indicarea originii, județul „*Treiscaune*” („*Háromszék*”) adică județul celor trei scaune (*Sepsi*, *Kézd* și *Orbo*).

Draosul este o comună săsească cu o puternică minoritate românească¹⁹⁴ așezată în valea Homorodului, la marginea Secuimii. Caracterul săsesc al acestei comune înglobate într'un scaun săcuiesc justificată, prin urmare, încercările

¹⁹² Documentul este citat după Zimmermann, Urkundenbuch / Colecție de documente, pag. 34 – 35 și numerele din paranteze indică rândul din textul publicat de Zim. Din multele greșeli de copiere Zim. nu relevă însă decât 3.

¹⁹³ Greșală nerelevantă de Zimmermann.

¹⁹⁴ În 1900 comuna avea 1011 locuitori, dintre cari 365 români. În 1857 avusese 1135 locuitori, dintre cari 631 sași, 504 români și nici un Ungur.

săsești de a câștiga pentru patrimoniul săsesc și justifică și prezența acestei comune la pomenirea granițelor răsăritene.

Dacă unii dintre istoricii noștri nu înclină încă spre această explicațiune logică și firească, aceasta se datorește numai faptului că ei citează și interpretează diploma regelui Andreiu al II-lea după textul publicat de Fejér și Densușianu¹⁹⁵, cari amândoi reproduc fraza în care se pomenește de „*Sebus*” – greșit, anume : „*cum terra Syculorum terra Sebus*”, în loc de „*cum terra Syculorum terre Sebus*”. Ei reproduc adică documentul scriind „*terra Sebus*” în loc de „*terre Sebus*”. Or, acest genitiv de „*terre Sebus*” vrea să spună că nu este vorba de întreaga „*terra*”, ci numai de o bucată a acelei „*terre*”, de bucata numită „*Daraus*”¹⁹⁶.

Restabilirea aceasta a textului autentic ne arată, prin urmare, că Săcuii din „*Sebus*” nu puteau fi decât Săcui din părțile răsăritene ale Transilvaniei și nu dela Sebeș-Alba.

4. „CODEX CUMANICUS” ȘI EPISCOPATUL CUMAN

În secolul trecut a fost descoperit la Veneția un vechiu manuscris dela începutul secolului al XIV-lea (din anul 1306), în care niște călugări anonimi adunaseră diverse bucăți de lectură, rugăciuni, fragmente din biblie etc. – în limba cumană. Textele cumane erau însoțite de scurte explicații gramaticale și lexicale. Acest manuscris este așa-numitul „*codex Cumanicus*” publicat la 1880 de contele Kuun Géza,¹⁹⁷ al cărui nume sugera o origine cumană și a autorului (cuman în ungurește se zice kun).

Cine au fost călugării-autori ai codicelui ? Din faptul că explicațiile și comentariile se dau când în limba latină, când în cea germană s’ar putea deduce că acei călugări au fost călugări germani, poate chiar membri ai ordinului Cavalerilor Teutoni, care până la 1310 își avuseseră reședința în Veneția.

Cele 395 de pagini ale publicațiunii lui Kuun (înafară de cele 104 de pagini de introducere) nu sunt toate reproducerea manuscrisului cuman dela 1306.

¹⁹⁵ Fejér, *Codex Diplomaticus* / *Codul Diplomatic*, III. 1. 441.

Densușianu, *Documente privitoare la istoria Românilor*. I nr. 13.

¹⁹⁶ Această reproducere greșită o face și d-l A. Sacerdoțianu în revista „Țara Bârsei” (Brașov 1935, p. 132), susținând o discuțiune pe baza textului greșit „*terra Sebus*” și ajungând, firește, la concluzii absolut eronate.

¹⁹⁷ Kuun Géza, *Codex Cumanicus* / *Codul Cuman*. Budapest 1880. 395 pagini și o prefață de 104 pagini.

Manuscrisul însuș nu are decât 164 de pagini, dintre cari unele pagini nu cuprind decât câteva cuvinte sau fraze. Așa, spre ex. pag. 152 are numai fraza „*Dominus non habet, ego minus*”, pag. 157 are 6 cuvinte latine cumano-latinești. Paginile 160-164 cuprind 150 de cuvinte înșirate fără orice ordine alfabetică.

Sunt mulți istorici cari vorbesc și de un „*dicționar cumano-latino-persan cu aproape 3000 de cuvinte*”, ca parte integrantă a manuscrisului (restul paginilor 165-395),¹⁹⁸ ceace este o profundă eroare. Acest dicționar nu este opera călugărilor germani, operă care – cum am mai spus – se termină cu pagina 164, ci opera lui Kuun Géza¹⁹⁹.

Manuscrisul însuș nu este în realitate nici el o explicație gramaticală de texte cumane în limba latină, ci mai mult o explicație de texte latine în limba cumană. Manuscrisul este în realitate o înscenare de a pune la dispoziția unor misionari noțiunile elementare ale învățaturii creștine – traduse în limba cumană.

Așa se explică și multele și marile lipsuri ale manuscrisului.

Vechia limbă cumană a fost o limbă turcă, aceeași limbă cu cea a Pecenegilor și Uzilor, cu cari Cumanii erau deaproape înrudiți, dacă nu erau chiar același neam. Din această veche limbă cumană vorbită înainte de secolul al XIV-lea se cunoșteau – până la publicarea manuscrisului dela Veneția – numai câteva cuvinte răslețe și câteva nume de persoane și de localități.

Totuș, acest codice n’a fost o revelație. Unii filologi, ce-i drept, i-au dat o deosebită importanță și au grăbit să facă constatarea că un mare număr de cuvinte cumane din codice se prezintă într-o formă romanizată, adăugând că influența aceasta latină la Cumani nu poate fi explicată numai prin activitatea misionarilor, cari n’ar fi putut transforma într’un răstimp atât de scurt o limbă absolut străină pentru ei. Procesul de latinizare este mai interesant – mai spun acești filologi – pentru că Cumanii într’adevăr au fost romanizați în așa măsură, încât la începutul secolului al XIV-lea nici nu se mai vorbește de ei.²⁰⁰

Opinia aceasta ni se pare nejustificată, pentru că ea se bazează numai pe limba cumană pe care o cunoaștem din codicele dela 1306, iar această limbă cumană este o limbă artificială. Limba cumană pe care ni-o face cunoscută acest codice este o limbă pe care n’a putut-o vorbi un popor nomad, abia ajuns pe treapta cea mai de jos a unei culturi primitive. Este o limbă din care lipsesc

¹⁹⁸ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, ed. III. București 1938, p. 203.

¹⁹⁹ Conte Geza Kuun de Ojdula (ținutul secuiesc) – 29 decembrie 1838, Sibiu – 1905, Cluj-Napoca, a fost un lingvist, filolog și orientalist maghiar.

²⁰⁰ N. Drăgan, *Românii în veacurile IX-XIV*. p. 514 (referindu-se la un studiu asupra Cumanilor publicat de filologul francez Pelliot în „*Journal Asiatique*”).

noțiunile cele mai elementare ale vieții de toate zilele; din care lipsesc toate cuvintele de cari nu te poți lipsi în contactul cu semenii tăi, dar în care, în schimb, abundă noțiunile abstracte, umplând mai bine de jumătate a lexicului.

Manuscrisul dela Veneția avea să dea misionarilor plecați sau gata să plece pentru a face propagandă de încreștinare între Cumanii păgâni posibilitatea de a le explica în limba lor tainele și învățăturile religiei creștine. Autorii manuscrisului au căutat, prin urmare, să găsiască în limba cumană termeni corespunzători pentru noțiunile latinești cari formează esența religiei, ca spre ex. sine macula, actus credendi, redemptio, commendatio, sapientia, deceptio, cogitatio și altele. Și, firește, nu le-au putut găsi, pentru că ele nu puteau să existe în limba unui popor nomad, păgân. Dar totuș au tradus termenii creștini prin cuvinte cumane cari nu știm în ce măsură se apropiau ca sens de sensul celor creștine. Le-au tradus uneori prin doi sau chiar trei termeni cumani.

Latinescul detractor este tradus prin arangci și, la alt loc, prin ussahci, - curvus este tradus prin egri și kingir, - tranquillitas prin seminc și taglamac, - home prin chisi și aazum, - ars prin al și erdem, - lignum prin odim și agac etc.

Latinescul corpus este tradus prin edaz, ten și boy, - spes prin ömäd, usannic și umuc, - vis (vigor, potentia) prin kuc, kvat și cagi, - crux prin hai, kai și ghaci, etc.

Prin acelaș cuvânt cuman sunt traduse cuvinte latinești cu totul diferite ca înțeles. Așa cumanul at este traducerea latinescului equus, dar în acelaș timp și traducerea latinescului nomen, pentru care găsim însă și traducerea cumană de nam. Cumanul el este traducerea latinescului regio și în acelaș timp și a latinescului pax (cu mențiunea "*aut fortasse populus*") și altele.

Cum s'a putut ajunge la astfel de traduceri contradictorii ne arată cazul numelui însuș de cuman.

"Kun" sau „Kom" însemnează în limbile turcești (dintre cari – cum am spus – face parte și limba cumană) nisip, șes, pustiu, stepă. În limba cumană însăși forma mai uzitată a numelui este „kun" și „kum". Ambele forme însemnează și în limba cumană „arena", - nisip, pustiu de nisip, stepă.

Codicele cuman are pentru cuvântul „kun" (scris uneori și „Cun") în afară de înțelesul de „arena" (p.120) și pe cel de „robur, forcia" (p. 28) și „Dies" (p. 79 și 158). Aceasta nu însemnează însă că acel cuman „kun" într'adevăr exprima trei noțiuni diferite : stepă, forță și ziuă, - ci însemnează numai că pentru cele 3 noțiuni diferite autorii codicelui n'au găsit în limba cumană, în limba Cumanilor cărora li s'au adresat, cuvinte diferite pentru fiecare noțiune, sau nu le-au putut explica acelor Cumani deosebirea între cele 3 noțiuni și au fost induși în eroare să

le traducă pe toate trei prin „kun”, cuvânt care la niște Cumani cu o cultură primitivă putea să însemneze în același timp : 1) stepă; 2) forță, adică ceva mare, întins, cum mare și întinsă este stepa; 3) ziua, - adică, răsăritul unde se înalță soarele și începe ziua, adică tot stepa, care se întinde departe, departe spre răsărit.

Cum vor fi reușit autorii Codicelui să le explice interlocutorilor lor cumani celelalte noțiuni abstracte ca honor (tradus prin ager), intellectus (tradus prin anglamac), nucleus (asi), protectio (asrov), sine macula (tradus prin aypsiz), actus credendi (inanmac), redemptio (yulamac) și altele ca principium, benedictio, usura - și în ce măsură vor fi înțeles acei interlocutori cumani noțiunile ale căror traduceri li se cereau, - este greu de spus. În orice caz, dacă în dosul cuvintelor cumane din codicele dela Veneția s’ar putea descoperi o influență latină (ceeace noi nu reușim să descoperim), această influență nu poate fi atribuită decât autorilor acelu codice și nu contactului Cumanilor cu un popor de origine latină.

Pe la începutul secolului al XIII-lea, înainte de marea invaziune a Tătarilor în Ungaria (1241), există undeva dincolo de granițele răsăritene ale Ungariei de atunci un episcopat cuman, căruia i-a pus capăt chiar pomenita invaziune. Locuitorii – mai bine zis o parte dintre locuitori – de pe teritoriul acelu episcopat fuseseră încreștinați, botezați și convertiți la catolicism nu mult înainte de invaziune. Granițele acestui episcopat al Cumanilor erau însă mai mult decât vagi. Episcopatul era mai mult un episcopat al Cumanilor, un episcopat legat de un popor oarecare (de poporul cuman), decât un episcopat al Cumaniei, un episcopat legat de un teritoriu bine determinat (care nu exista). Așa se explică cum de istoricii n’au reușit să fixeze, în mod incontestabil, nici granițele episcopatului cuman, nici granițele Cumaniei, ale țării locuite de Cumani.

Tot ce s’a scris în această privință este mai mult combinațiune, decât interpretare obiectivă și logică a documentelor. Moldova și răsăritul țărilor românești în orice caz n’au putut să fie – cum cred, greșit, o mare parte a istoricilor, în deosebi a istoricilor străini – această Cumanie dinainte de invaziunea Tătarilor din 1241. Istoricii cari identifică aceste două noțiuni geografice confundă situația geo-politică a Europei sud-estice de după invaziune cu situațiunea de dinainte de invaziune.

Înainte de invaziunea Tătarilor, Cumanii trăiau încă departe în stepele Rusiei asiatice, dincolo de Don și de Volga, de unde abia după anul 1223 (înfrânți de Tătari lângă râul Kalka) au început să se refugieze spre apus. Pe la 1236, ajungând aproape de granițele Ungariei, regele Cumanilor, Cuthen, cere regelui Ungariei, Bela al IV-lea, protecție și azil. Bela îi primește în țară și le dă locuri unde

să se așeze. Această supunere cumană este originea titlului de “*rex Cumanie*”, pe care regele Bela și-l ia cu începerea anului 1236.

Până să-și găsească adăpost în șesurile Ungariei, între Tisa și Dunăre, Cumanii – fugind de groaza Tătarilor – rătăciseră prin ținuturile de dincoace de Don. Pentru că ei erau nomazi, cari trăiau în corturi, și nomazi au rămas și multă vreme după aceea. În anul 1229, Papa Grigorie al IX-lea spune despre ei că sunt un neam rătăcitor, și nestatorinic, care n’a avut până atunci așezări stabile, dar acum dorește să întemeieze orașe și sate în cari să se așeze și să ridice biserici.

Așa fiind, nici episcopatul Cumanilor n’a putut fi undeva în Moldova, cum cred unii istorici²⁰¹, nici undeva în părțile dintre Carpați și râul Siret, cum cred alți istorici²⁰². Cumanii trăiau atunci încă numai dincolo de granițele nord-estice ale Ungariei și nu coborâseră încă mai spre miază-noapte.

Un singur nume topic pomenit de canonicul din Oradea, Rogerius, în descrierea invaziunii Tătarilor din 1241 nu este o justificare suficientă pentru a localiza acest episcopat în Moldova, lângă Siret. Canonicul Rogerius, contimporan al invaziunii pomenite, spune anume că unul dintre șefii Tătarilor a ajuns în țara episcopului Cumanilor după ce a trecut râul Siret („*Bochetor autem cum aliis regibus fluvium qui Zerech dicitur transeuntēs pervenerunt ad terram episcopi Cumanorum*”)²⁰³

Istoricii au identificat acest râu „Zerech” cu râul Siret din Moldova, afluent al Dunării, fără să ție seama de faptul că în afară de Siretul Moldovei mai există alte două râuri cu acelaș nume, amândouă în Galiția, - unul afluent stâng, celălalt afluent drept al Nistrului. Acest din urmă Siret azi se chiamă Stryi, dar în documentele secolului al XIII-lea avea numele de „Zereth”²⁰⁴.

Nimic nu justifică identificarea râului „Zerech” de care pomenește Rogerius cu Siretul Moldovei. Din contra, tot ce știm despre invaziune și despre căile de comunicație din acea epocă ne fac să presupunem că acel „Zerech” trebuie să fie unul dintre celelalte două Sireturi din Galiția, pe unde au coborât marile masse tătarești venind dinspre răsărit. Pe acolo au coborât în șesurile Panoniei și Ungurii când, venind dinspre răsărit, au descălecat în țara lor de azi. În secolele XII și XIII pe aci ducea singura cale de comunicație din Ungaria în Rusia. Chiar și la 1352, când regele Ungariei Ludovic a pornit să asedieze orașul Bălți, a trecut peste râul San (Zanakon în cronicile vechi), iar la întoar-cere a luat-o în linie dreaptă spre

²⁰¹ Pauler, op. cit. Vol. II. P. 98

²⁰² Dr. I. Ferent, Cumania și episcopia lor. Blaj 1931.

²⁰³ Rogerius, Carmen Miserabile.

²⁰⁴ Pauler, op. cit.

Alpii ruteni, dealungul râului Stryi, căruia Ungurii îi ziceau Siret (pe acolo pe unde trece azi șoseaua națională) și așa a ajuns, *"peste regiuni sălbatice și drumuri neumblate la Munkacs"*²⁰⁵.

Rogierius însuși recunoaște că drumul din Rusia în Ungaria ducea peste Carpații Galiției. El precizează anume că regele Bela al IV-lea l-a trimis pe Palatinul țării la frontiera Galiției să apere *„Portam Ruscie, que Montana dicitur, per quam in Hungariam patebat aditus"*²⁰⁶.

În Galiția muntele care desparte valea Prutului de valea Tisei se numește și azi „pasul Tătarilor”.

Identificarea lui „Zerech” pomenit de Rogierius cu Siretul Moldovei și, în consecință, identificarea teritoriului episcopatului cuman cu o parte a Moldovei, nu se întemeiază, deci, decât pe nesocotirea existenței aloralte două Siret-uri. De altminteri, în ce privește încreștinarea Cumanilor și înființarea episcopului cuman, cronicile și analele călugărilor trebuie utilizate cu multă prudență, pentru că cele mai multe dintre ele sunt scrise numai târziu după evenimentele pe cari le povestesc și, deci, pline de inexactități.

Așa *„Magnum Chronicon Belgicum”* spune, la povestirea întâmplărilor anului 1220, că *„Robertus Vesprimiensis vir bonus et religiosus...factus fuerat episcopus Strigoniensis”* și că fiul princepelui Cumanilor a venit la el rugându-l să-l boteze și promițându-i că și *„pater meus venit ad te ultra silvas in tali loco cum duobus millibus virorum”* – pentru a primi și el botezul. Și cronica adaogă că *„quo facto, abiit arhiepiscopus ultra silvas in occursum patris illius”*.

Dar *„Robertus Vesprimiensis episcopus”* n’a ajuns arhiepiscop al Strigonului²⁰⁷ decât în Martie 1226 și, prin urmare, ceea ce spune *„Chronicon Belgicum”* în anul 1220 este greșit²⁰⁸.

În ce privește fraza de *„ultra silvas”* ea nu poate fi interpretată ca desemnând Transilvania, pentru că nici episcopul Strigonului, nici călugării Dominicani (cari au întreprins opera încreștinării Cumanilor) nu au fost în Transilvania, cum constată și călugărul Dominican Abrahamus Bzovius²⁰⁹, într-o

²⁰⁵ Idem, ibidem.

²⁰⁶ „Montana” este traducerea ungurescului havas, cum numește notarul anonim munții Galiției, peste cari au trecut Ungurii la descălcarea lor.

²⁰⁷ Strigon – Esztergom, oraș în nordul Ungariei.

²⁰⁸ Nik. Pfeffer, Die ungarische Dominikanerordensprovinz / Provincia maghiară a Ordinului Dominican (Teză de doctorat). Zürich 1913 (publică documentele ordinului Dominicanilor).

²⁰⁹ Abraham Stanisław Bzowski – 1567, Proszowice - 1637. Călugăr și istoric dominican polonez. A studiat la Universitatea din Cracovia, apoi a călătorit în Italia în scopuri științifice. La întoarcerea sa, a deținut diverse funcții în mănăstirea dominicană. La Wrocław a intrat în

istorie a activității ordinului Dominicanilor, publicată la începutul secolului al XVII-lea. El spune că scriitorul ecleziastic Marius Niger greșește când interpretează „*ultra silvas*” drept Transilvania („*Marius Niger septem castra seu Transylvaniam, sed falso putet*”²¹⁰₁).

Cronica lui „*Alberticus Monachus*” este și ea plină de inexactități în ce privește împrejurările în cari s’a făcut încreștinarea Cumanilor. El spune că arhiepiscopul Robert al Strigonului a plecat în Cumania cu gândul de a-i încreștina pe Cumani – însoțit de episcopul Wilhelm al Vesprimului. Istoricul ungar Pauler constata, însă, că n’a existat niciodată un episcop al Vesprimului cu numele de Wilhelm. În acea epocă episcop al Vesprimului era Raynaldus. De altă parte, episcopul Wilhelm al Transilvaniei era deja mort în acea epocă²¹¹.

conflict cu protestanții și a fost rechemat la Vatican, unde a petrecut restul vieții. S-a angajat să continue activitatea cardinalului Boromiusza - transcrierea analelor papale, carte în 7 volume care a rămas o sursă documentară pentru istorici.

²¹⁰ Analium exclesiassticorum...Tomus XIII. Authore Fr. Abrahamo Bzovio Polono. Coloniae Agrippinae. Anno 1621.

²¹¹ Pauler, op. cit. Vol. II. p. 98 (care totuși acceptă mărturia croniciei, îndreptând numai greșelile semnalate).

A – Lista Banilor de Severin

1. 1233 Lukács 2. 1243 Ștefan
3. 1247-1254 Ioan
4. 1255 Pósa Csák
5. 1257-1261 Ștefan
6. 1262 Ștefan
7. 1263-1267 Laurențiu
8. 1268 Ugrin
9. 1268 Alexandru
10. 1269 Laurențiu
11. 1270 Ponit
12. 1270-1271 Laurențiu
13. 1271-1272 Paul
14. 1272 Laurențiu
15. 1272 Albert
16. 1273 Paul
17. 1273 Laurențiu
18. 1274 Paul
19. 1274-1275 Ugrin
20. 1275 Micu
21. 1275 Paul
22. 1275 Reinauld
23. 1276-1279 Micu
24. 1277-1278 Paul
25. 1279 Laurențiu
26. 1280-1283 Timotei
27. 1284-1286 Mako
28. 1287-1289 Rafael
29. 1290-1293 Laurențiu
30. 1294-1296 Solymosi Posa
31. 1297-1299 Ladislau Rátholti
32. 1299-1308 Andrei Tárnok
33. 1309-1314 vacant
34. 1314-1318 Dominic Cernea
35. 1319-1323 Ladislau Rátholti
36. 1323-1329 Daniel Szécsi
37. 1324 Paul

38. 1330-1335 vacant
39. 1341 Szécsi Denis
40. 1342-1349 Losonci
41. 1350-1355 Nicolae Szécsi
42. 1355-1359 Lațcu Denis
43. 1359-1387 vacant
44. 1387 Ladislau
45. 1387-1388 Ștefan
46. 1388-1390 Ioan Kaplan
47. 1390-1391 Nicolae Perényi
48. 1392 Gerebenci Szemere
49. 1392-1393 Ditrău Bebek
50. 1393-1408 vacant
51. 1408-1409 Pipo of Ozora
52. 1409 vacant
53. 1419 Sigismund Losonci
54. 1428 Emeric Marcali
55. 1430-1435 Nicolae Redwitz
56. 1429-1435 vacant
57. 1435 Ladislau Jakubek
58. 1436-1439 Francisc Tallóczy
59. 1439-1445 John Hunyadi
60. 1445-1446 Blaziu
61. 1447-1454 Miklós
62. 1449 Vasile de Cerna (vice-ban)
63. 1452-1454 Petru
64. 1455-57 vacant
65. 1458 Vlad și Grigore Bethlen
66. 1459-1460 vacant
67. 1460 Ladislau Doczi
68. 1462-1463 Nicolae
69. 1464-1466 vacant
70. 1466 Pongrácz János (Ioan Pongracz)
71. 1467 vacant
72. 1467 Ștefan și Mihai de Mâtnic
73. 1468-1471 vacant
74. 1471-1478 Emeric Hédervári

- 75. 1478 Ioan Dominic Bethlen
- 76. 1478 vacant
- 77. 1479 Ambrozie și George Szenthelsebethi
- 78. 1479 Bartolomeu Pathócsy
- 79. 1480-1483 Francisc Haraszti
- 80. 1483-1489 Francisc Haraszti și Andrei Szokoly
- 81. 1490 Emeric Ozora
- 82. 1491 Pipo și Andei Dánfy
- 83. 1491-1492 Francisc Haraszti
- 84. 1492-1494 George și Filip Balassa de Ciula
- 85. 1495-1502 Petru Măcicaș
- 86. 1503 Barnaba Bela
- 87. 1503 Ioan Gârliște
- 88. 1504-1508 Ioan și Bela Gârliște;
- 89. 1508-1513 Mihai și Barnaba
- 90. 1514 Ioan
- 91. 1515-1516 Nicolae
- 92. 1517-1518 vacant
- 93. 1519 Béla Barnabás
- 94. 1520-1521 Nicolae Gârliște
- 95. 1522-1524 Ioan Kállay

G – Lista Voievozilor Transilvaniei

Anterior anului 900 sunt menționați de Anonimul în Gesta Hungarorum trei voievozi (dux) locali : Gelu , Glad și Menumorut.

☞ Gelu ; ? - 904 ; "Gelou Dux Ultrasilvanus" Dupa istoricul Tudor Sălăgean, "Este posibil ca Gelou să fi purtat titlul de "voievod", dar acest lucru nu este sigur."

☞ Tuhutum ; 904 - ?

☞ Gyula ; înainte 953 - 1003

Gyula refuza creștinarea forțată a regelui maghiar Ștefan I și în urma înfrângerii sale este luat prizonier și dus în Ungaria. Statul transilvănen este incorporat în regatul Ungariei de către regele Ștefan I, dar păstrează voivodatul ca formă de organizare.

☞ Zoltan Erdőelvi ; c.1003

☞ Mercurius, princeps Ultrasilvanus ; 1103, 1111 - 1113

Voievodatul Transilvaniei

☞ Leustachius Rátót (Eustachius), voievod al Transilvaniei ; cca.1164 - 1176

☞ Legforus (Szegfor) ; 1199 - 1200

☞ Eth ; 1200

☞ Gyula Kán (Jula) ; 1201 - 1202 ; prima oară

☞ Nicolae ; 1201 - 1202

☞ Benedict, fiul lui Conrad ; 1202 - 1206 ; prima oară

☞ Smaragdus Zsámboki ; 1206 - 1208

☞ Benedict, fiul lui Conrad ; 1208 - 1209 ; a doua oară

☞ Mihail Kacsics ; 1209 - 1212

☞ Berthold de Andechs-Meran, arhiepiscop de Calocsa ; 1212 - 1213

☞ Nicolae ; 1213

☞ Gyula Kán ; 1213 - 1214 ; a doua oară

☞ Simion ; 1215

☞ Ipoth (Ipolit) ; 1216 - 1217

☞ Rafail (Rafain/Rafaion) ; 1217 - 1218

☞ Neuka (Nevke/Leuka) ; 1219 - 1221

☞ Paul, fiul lui Petru ; 1221 - 1222

☞ Mihail Kacsics ; 1222 ; a doua oară

☞ Poușa (Pózsa) Csáki, fiul lui Solum/Solyom ; 1226- 1231 ; prima oară

☞ Gyula Rátót ; 1229 - 1233 ; fiul lui Leustachius

- ☐ Dionysius Tomaj ; 1233 - 1234
- ☐ Serafin ; 1235
- ☐ Andrei ; 1235 ; fiul lui Serafin
- ☐ Pouşa (Pózsa) Csáki, fiul lui Solum/Solyom ; 1235- 1241 ; a doua oară
- ☐ Laurenţiu Aba ; 1242 - 1252
- ☐ Ştefan (Dux Transilvaniae) ; 1257 - 1258 ; fiul regelui Bela IV, prima oară
- ☐ Ernye Akos, ban al Transilvaniei ; 1258 - 1261
- ☐ Ştefan ; 1260 - 1270 ; a doua oară
- ☐ Ladislau I Kan ; 1261 - 1265 ; prima oară
- ☐ Nicolae Geregye ; 1265 - 1270 ; prima oară
- ☐ Matei Csáki ; 1270 - 1272 ; prima oară
- ☐ Nicolae Geregye ; 1272 - 1274 ; a doua oară
- ☐ Ioan Koszegi ; 1273
- ☐ Egidius Monoszlo ; 1274
- ☐ Matei Csáki ; 1274 - 1275 ; a doua oară
- ☐ Ugrinus Csáki ; 1275 ; prima oară
- ☐ Ladislau I Kan ; 1275 - 1276 ; a doua oară
- ☐ Ugrinus Csáki ; 1276 ; a doua oară
- ☐ Matei Csáki ; 1276 - 1277 ; a treia oară
- ☐ Nicolae Meggyesi din neamul Pok ; 1277 ; prima oară
- ☐ Finta Aba ; 1278 - 1280
- ☐ Ştefan de Mera ; 1280
- ☐ Petru, fiul lui Dominic ; 1280
- ☐ Roland Borşa ; 1282 ; prima oară
- ☐ Apor Pécs ; 1283 - 1284
- ☐ Roland Borşa ; 1284 - 1285 ; a doua oară
- ☐ Moise/Moyus Akos ; 1287 - 1288
- ☐ Roland Borsa ; 1288 - 1294 ; a treia oară
- ☐ Ladislau Kán al II-lea ; 1294 - 1315
- ☐ Ladislau Kán al III-lea ; 1315 ; neconfirmat de rege
- ☐ Nicolae Meggyesi din neamul Pok ; 1315 - 1316 ; a doua oară
- ☐ Doja Debreceni ; 1318 - 1321 ; fiul lui Andrei
- ☐ Toma Szécsényi ; 1321 - 1342
- ☐ Nicolae Sirokai ; 1342 - 1344
- ☐ Ştefan Lackfi ; 1344 - 1350
- ☐ Toma Gönyúi ; 1351 ; din neamul Csor
- ☐ Nicolae Raholcai Kont ; 1351 - 1356

- ☐ Andrei Lackfi ; 1356 - 1359
- ☐ Dionisie Lackfi ; 1359 - 1367
- ☐ Nicolae Lackfi ; 1367 - 1368
- ☐ Emeric Lackfi ; 1369 - 1372
- ☐ Ștefan Lackfi al II-lea ; 1373 - 1376 ; fratele lui Emeric
- ☐ Ladislau de Losoncz ; 1376 - 1391
- ☐ Emeric Bebek I (Bubek) ; 1392 - 1393
- ☐ Frank de Szècsény ; 1393 - 1395
- ☐ Stibor de Stiboricz ; 1395 - 1401 ; prima oară
- ☐ Nicolae Csáki și Nicolae Marcali ; 1401 - 1403 ; prima oară
- ☐ Ioan Tamási și Iacob Lackfi ; 1403 - 1409
- ☐ Stibor de Stiboricz ; 1410 - 1414 ; a doua oară
- ☐ Nicolae Csáki ; 1415 - 1426 ; a doua oară
- ☐ Ladislau al IV-lea Csaki ; 1426 - 1435 ; fiul lui Nicolea Csaki
- ☐ Ladislau al IV-lea Csaki și Petru Cseh (Cheeh) ; 1436 - 1437
- ☐ Petru Cseh ; 1437 - 1438 ; a doua oară
- ☐ Desideriu de Losoncz ; 1438 - 1440
- ☐ Ladislau al V-lea Jakcs ; ianuarie 1441
- ☐ Iancu de Hunedoara ; 1441 - 1446 ; fiul cneazului Voicu
- ☐ Emeric Bebek al II-lea și Nicolae de Ujlak ; 1446 - 1447
- ☐ Emeric Bebek al II-lea și Iancu de Hunedoara ; mai - octombrie 1448
- ☐ Ioan de Rozgony ; 1449 - 1460
- ☐ Nicolae de Ujlak ; 1449 - 1458 ; a doua oară
- ☐ Sebastian de Rozgony ; 1458 - 1461
- ☐ Nicolae de Ujlak ; 1460 ; a treia oară
- ☐ Ladislau de Kanizsa ; 1460
- ☐ Nicolae de Ujlak și Ioan Pongracz de Dindeleag ; 1462 - 1465
- ☐ Sigismund de Szentgyörgy și Ioan de Szentgyörgy (de Sancto Giorgia) ;
1465 - 1467
- ☐ Ioan Pongracz de Dindeleag și Nicolae Csupor ; 1468 - 1472
- ☐ Blasius Magyar ; 1472 - 1475
- ☐ Ioan Pongracz de Dindeleag ; 1475 - 1476 ; a doua oară
- ☐ Petru Gereb de Vingrad ; 1478 - 1479
- ☐ Ștefan Bathory I de Ecsed ; 1479 - 1493
- ☐ Bartolomeu Dragfi ; 1493 - 1499 ; decendent din Drag de Maramureș
- ☐ Ladislau de Losoncz al II-lea ; 1493 - 1495
- ☐ Petru de Szentgyörgy și de Bozin ; 1499 - 1510

- ☐ Ioan Zapolya ; 1510 - 1526 ; apoi rege al Ungariei
- ☐ Petru de Pereny ; 1526 - 1529
- ☐ Ștefan Bathory II Șimleu ; 1529 - 1530
- ☐ Hieronymus Laski ; 1531 - 1534
- ☐ Ștefan Mailat ; 1534 - 1538
- ☐ Emeric Balassa ; 1538 - 1540
- ☐ Gheorghe Martinuzzi ; 1541 - 1552 ; guvernator
- ☐ Andrei Bathori de Ecsed ; 1552 - 1553
- ☐ Ștefan Dobo și Francisc Kendi ; 1553 - 1556
- ☐ Vacant ; 1557 - 1571

Principi ai Transilvaniei

- ☐ Ioan I Zápolya ; 1526 - 1540
- ☐ Isabella Jagiello Zapolya ; 1540 - 1551 ; soția lui Ioan I Zápolya, regentă
- ☐ George Fráter ; 1542 - 1551 ; regent
- ☐ Ferdinand I de Habsburg ; 1551 - 1556 ; fiul lui Filip I (Spania)
- ☐ Isabella Jagiello Zapolya ; 1556 - 1559 ; a doua oară
- ☐ Ioan al II-lea Sigismund Zápolya ; 1570 - 1571
- ☐ Ștefan Báthory ; 1571 - 1575
- ☐ Cristofor Báthory ; 1575 - 1581 ; fratele lui Ștefan Báthory
- ☐ Sigismund Báthory ; 1581 - 1594 ; fiul lui Cristofor Báthory, prima oară
- ☐ Boldizsár Báthory ; 1594
- ☐ Sigismund Báthory ; 1594 - 1598 ; a doua oară
- ☐ Maria Krisztina de Habsburg ; 1597 ; prima oară
- ☐ Rudolf al II-lea de Habsburg ; 1598
- ☐ Maria Krisztina de Habsburg ; 1598 ; a doua oară
- ☐ Sigismund Bathory ; 1598 - 1599 ; a treia oară
- ☐ Andrei Báthory ; 1599 ; vărul lui Sigismund Bathory
- ☐ Mihai Viteazul ; 1559 - 1601 ; prin unirea Țărilor Române
- ☐ Gheorghe Basta ; 1601 - 1603 ; în numele împăratului Rudolf al II-lea
- ☐ Moise Székely (Secuiul) ; 1603 - 1604
- ☐ Ștefan Bocskay ; 1604 - 1606
- ☐ Sigismund Rákóczi ; 1607 - 1608
- ☐ Gabriel Báthory ; 1608 - 1613 ; fratele lui Ștefan Báthory
- ☐ Gabriel Bethlen ; 1613 - 1629
- ☐ Ecaterina de Brandenburg ; 1629 - 1630 ; soția lui Gabriel Bethlen
- ☐ Ștefan Bethlen ; 1630 ; fiul lui Gabriel Bethlen

- ☐ Gheorghe Rákóczi I ; 1630 - 1648 ; fiul lui Sigismund Rakoczi
- ☐ Gheorghe Rákóczi al II-lea ; 1648 - 1657 ; fiul lui Gheorghe I
- ☐ Francisc Rhédei ; 1657 - 1658 ;
- ☐ Achatius Barcsai ; 1658 - 1660
- ☐ Gheorghe Rakoczi al II-lea ; 1659 - 1660 ; a doua oară
- ☐ Ioan Kemény ; 1661 - 1662
- ☐ Mihai Apafi I ; 1662 - 1690
- ☐ Imre Thököly ; 1690 - 1691
- ☐ Mihai Apafi al II-lea ; 1690 - 1696 ; fiul lui Mihai Apafi I
- ☐ Leopold I ; 1691 - 1705

Dieta Transilvaniei întrunită la Alba Iulia pe 7 iulie 1704 l-a proclamat pe Francisc Rákóczi al II-lea ca principe al Transilvaniei. După eșuarea revoltei antihabsburgice condusă de acesta, autoritatea Casei de Habsburg în Transilvania și Ungaria au fost restabilite efectiv în anul 1711 prin Pacea de la Satu Mare.

- ☐ Carol al VI-lea, Împărat Roman ; 1711 - 1740 ; fiul lui Leopold I
- ☐ Maria Tereza ; 1740 - 1765 ; fiica lui Carol VI

Mari Principi ai Transilvaniei

- ☐ Maria Tereza ; 1765-1780
- ☐ Iosif al II-lea ; 1780 - 1790 ; fiul Mariei Terezia
- ☐ Leopold al II-lea ; 1790 - 1792 ; fiul Mariei Terezia
- ☐ Francisc al II-lea ; 1792 - 1835 ; fiul lui Leopold II
- ☐ Ferdinand I ; 1835 - 1848 ; fiul lui Francisc II
- ☐ Franz Joseph ; 1848 - 1867 ; nepotul lui Ferdinand I

Marele Principat al Transilvaniei a fost desființat în 1867 și teritoriul său a fost încorporat în Regatul Ungariei până în 1918.

Guvernatorii Principatului Transilvania

- ☐ Gheorghe Bánffy (1691-1708)
- ☐ Ștefan Haller (1709-1710)
- ☐ Ștefan Wesselényi (1710-1713)
- ☐ Sigismund Kornis (1713-1731)
- ☐ Ștefan Wesselényi (1731-1732)
- ☐ Francisc Anton Wallis (1732-1734)
- ☐ Ioan Haller (1734-1755)
- ☐ Francisc Venceslav Wallis (1755-1758)

- ☐ Ladislau Kemény (1758-1762)
- ☐ Adolf Buccow (1762-1764)
- ☐ Andrei Hadik (1764-1765)

Guvernatorii Marelui Principat al Transilvaniei

- ☐ Andrei Hadik (1765-1767)
- ☐ Carol O'Donell (1767-1770)
- ☐ Maria Iosif Auersperg (1771-1774)
- ☐ Samuel Brukenthal (1774-1775, 1776-1787)
- ☐ Gheorghe Bánffy al II-lea (1787-1822)
- ☐ Ioan Jósika (1822-1834)
- ☐ Ferdinand d'Este (1835-1837)
- ☐ Ioan Kornis (1838-1840)
- ☐ Iosif Teleki (1842-1848)
- ☐ Imre Mikó (1849)
- ☐ Ludwig Wohlgemuth (1849-1851)
- ☐ Karl Borromäus Schwarzenberg (1851-1858)
- ☐ Friederich von Liechtenstein (1858-1861)
- ☐ Imre Mikó (1860-1861)
- ☐ Ludwig Folliot de Crenneville (1861-1867)

Prin hotărârea Dietei țării, care a decis unirea cu Ungaria, Marele Principat al Transilvaniei a fost desființat în 1867. Transilvania devine parte integrantă a României prin pacea semnată la Trianon în 1920, în urma primului război mondial 1914-1918.